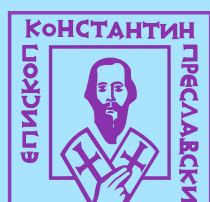

КАРИЕРИ • CAREERS

брой 3 • 2022 • volume 3

Издание на Центъра за кариерно развитие
Publication of the Career Development Centre

Шуменски университет
"Епископ Константин Преславски"
50 години заедно пишем историята
Konstantin Preslavsky University of Shumen

Списание „Кариери“ е продукт на Центъра за кариерно развитие на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“. Основната му цел е да дава гласност на научните постижения на изявени автори, свързани с тематичните направления, които са в обекта на функциониране на нашият Център.

Водещи тематични направления:

- ✓ Изследване пазара на труда, безработицата, икономиката по икономически дейности
- ✓ Проблеми свързани с образователния маркетинг, професионалното ориентиране, кариерното консултиране
- ✓ Изследване на реализацията на студентите
- ✓ Основни проблеми пред връзката „обучение - бизнес“
- ✓ Предоставяне на „научна трибуна“ на изявени специалисти от бизнеса.
- ✓ Популяризиране на изявени и реализирани кадри от бизнеса, завършили Шуменския университет.

Кой може да публикува в списанието: авторите могат да са: научни работници, представители на държавната администрация, преподаватели в университети и колежи, докторанти, представители на неправителствени организации, бакалаври и магистри, представители на гражданското общество. Всеки автор носи отговорност за своята публикация.

Careers is a journal which is a product of the Center for Career Development at Konstantin Preslavsky University of Shumen. Its main goal is to provide a platform for the scientific achievements of prominent authors working in the thematic fields which are in the focus of our Center.

Main fields of interest:

- ✓ Study of the labor market, unemployment, economy by economic activities;
- ✓ Problems related to educational marketing, career guidance, career counseling;
- ✓ Analysis of the realization of Shumen university graduates;
- ✓ Main challenges to the relationship "training - business";
- ✓ Providing a "scientific forum" for prominent business professionals;
- ✓ Presenting prominent or famous business people who have graduated the University of Shumen.

Who can publish with us: Our authors can be: researchers, representatives of state administration, professors at universities and colleges, representatives of political parties, doctoral students, representatives of non-governmental organizations, BA and MA students, representatives of civil society. Each author bears sole responsibility for their publication.

EDITORIAL BOARD* :

ГЛАВЕН РЕДАКТОР / EDITOR-IN-CHIEF:

ПРОФ. Д-Р МИЛЕН ПЕНЕРЛИЕВ / PROF. MILEN PENERLIEV, PHD
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“ / Konstantin Preslavsky University of Shumen

РЕДАКТОРИ / EDITORS:

ПРОФ. ДН БОРНА ФУЕРСТ-БИЕЛИЧ / PROF. DR. SC. BORNA FUERST-BJELIŠ
Загребски университет, Хърватска, / University of Zagreb, Croatia

ПРОФ. Д-Р ДЖОУЗЕФ ХОБС / PROF. JOSEPH HOBBS, PHD
Университет на Мисури-Колумбия, САЩ / University of Missouri-Columbia, USA

Д-Р ЕЛЕНА ПИНА / HELENA PINA, PHD
Университет Порто, Португалия / University of Porto, Portugal

ПРОФ. Д-Р ЛЕАНДРО ДИАС ДЕ ОЛИВЕЙРА / PROF. LEANDRO DIAS DE OLIVEIRA, PHD
Федерален университет Рио де Жанейро, Бразилия / Federal Rural University of Rio de Janeiro, Brazil

ПРОФ. ДН ЛАУРА ШАКАЯ / PROF. DR. SC. LAURA SAKAJA
Загребски университет, Хърватска / University of Zagreb, Croatia

ПРОФ. Д-Р СЪБИН ИВАНОВ / PROF. SABIN IVANOV, PHD
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“ / Konstantin Preslavsky University of Shumen

Д-Р ИЛИН ДИМИТРОВ / ILIN DIMITROV, PHD
ИУ-Варна / UE - Varna

ДОЦ. Д-Р ПЛАМЕН ПАТАРЧАНОВ / ASSOC. PROF. PLAMEN PATARCHANOV, PHD
СУ „Св. Климент Охридски“ / Sofia University Kliment Ohridski

ДОЦ. Д-Р ЕКАТЕРИНА ЛЮЦКАНОВА / ASSOC. PROF. EKATERINA LYUTSKANOVA, PHD
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“ / Konstantin Preslavsky University of Shumen

ДОЦ. Д-Р ЕРГИДЖАН АЛИНДЕР-ИСМАИЛОВА / ASSOC. PROF. ERGIDZHAN ALINDER-ISMAILOVA, PHD
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, / Konstantin Preslavsky University of Shumen

ДОЦ. Д-Р ДЕСИСЛАВА ЧЕШМЕДЖИЕВА-СТОЙЧЕВА/ASSOC. PROF. DESISLAVA CHESHMEDZHIEVA-STOYCHEVA
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“ / Konstantin Preslavsky University of Shumen

ДОЦ. Д-Р ЛИЛИЯ ЛОЗАНОВА / ASSOC. PROF. LILIA LOZANOVA, PHD
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“ / Konstantin Preslavsky University of Shumen

ДОЦ. Д-Р ЙОРДАНКА ЯНКОВА-ЙОРДАНОВА / ASSOC. PROF. YORDANKA YANKOVA-YORDANOVA, PHD
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“ / Konstantin Preslavsky University of Shumen

ДОЦ. Д-Р ДЕНИЦА ЗАГОРЧЕВА / ASSOC. PROF. DENITSA ZAGORCHEVA, PHD
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“ / Konstantin Preslavsky University of Shumen

ТЕХНИЧЕСКИ СЪТРУДНИЦИ / TECHNICAL ASSISTANTS

ЮРИЕТА ИВАНОВА / YURIETA IVANOVA
ДЕНИЦА ЛЮЦКАНОВА / DENITSA LYUTSKANOVA
КИРИЛ КИРИЛОВ / KIRIL KIRILOV

* The Editorial Board bear no responsibility for the content or accuracy of the articles.

© Кариери / Careers

Печат: Инкома / Publishing: Incoma

ISSN: 2815-2786 (print)

ISSN: 2815-3111 (online)

Indexed in: ROAD, CrossRef, CEEOL

CONTENT:

A DEBATE ON ACCESS TO BASIC SANITATION IN URBAN PERIPHERALS IN THE GLOBAL SOUTH – A TERRITORIAL READING FROM THE CITIES INSERTED IN THE GUANDU BASIN [RIO DE JANEIRO] – BRAZIL <i>ANDRE SANTOS DA ROCHA</i>	5
THE SURVAKAR - MASQUERADE GAMES IN THE “SREDNO KRAISHTЕ” - VISUAL AND VERBAL DISCOURSE <i>GEORGI SVETOZAROV, CVETANA MANOVA</i>	16
PRESIDENTIAL ELECTIONS IN BULGARIA - SECOND ROUND (21.11.2021): BRIEF ANALYSIS FROM THE BULGARIAN REALITY <i>FILIP TRENDAFILOV</i>	21
TOURISM’S HUMAN RESOURCES MANAGEMENT SPECIFICITIES <i>VANYA VASILEVA, SEVDZHAN SABRIEVA</i>	28
THE UNKNOWN CULTURAL AND RELIGIOUS SITES IN BULGARIA <i>SUNAY YAHOV</i>	35
BUDGETING IN THE LOCAL SELF-GOVERNMENT UNITS AND ANALYSIS OF THE IMPLEMENTATION OF THE BUDGET IN THE LARGEST MUNICIPALITIES IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA <i>IRINA JOLDESKA, DESA KOSARKOSKA, STEVCHO MECHESKI</i>	47
THE SCHOOL PRINCIPAL - A LEADER. ONE EXPERIMENT AND 12 TIPS TO HELP YOU SUCCEED <i>PAVEL PAVLOV</i>	55
MENTORING IN DUAL TRAINING IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF STUDENTS <i>KERANKA G. VELCHEVA</i>	64
THE PROFESSIONAL ACHIEVEMENT OF STUDENTS AS A MEASURE OF THE QUALITY OF EDUCATION IN THE UNIVERSITY OF SHUMEN <i>SNEZHANKA DOBREVA, MIRENA PAVLOVA</i>	70
Конкурс за есе: Професията, която ме прави щастлив <i>Невена Тодорова</i>	87
Интервю: Антония Колева	90

*Настоящият брой на списание „КАРИЕРИ“
се издава чрез финансиране по проект РД-08-130 / 28.02.2022 г.
„Адаптиране на научният и практико-приложният потенциал на Центъра за кариерно
развитие чрез оптимизиране на междуинституционалните връзки“*

A DEBATE ON ACCESS TO BASIC SANITATION IN URBAN PERIPHERALS IN THE GLOBAL SOUTH – A TERRITORIAL READING FROM THE CITIES INSERTED IN THE GUANDU BASIN [RIO DE JANEIRO] – BRAZIL

ANDRE SANTOS DA ROCHA¹
FEDERAL RURAL UNIVERSITY OF RIO DE JANEIRO

Abstract:

The article presents some reflections on access to drinking water and sanitation in the countries of the Global South, based on the WHO and UNICEF Report, and brings elements to think about this accessibility in the peripheral areas of Rio de Janeiro, Brazil. The text presents a qualitative-quantitative analysis of data provided by IBGE (Brazilian Institute of Geography and Statistics) and SINIS (National Sanitation Information System), bringing a critical view of sanitation conditions in the region from a territorial perspective and reflecting on impacts and sustainability in one of the largest and most important river basins for urban supply in Brazil, the Guandu Basin, located in the State of Rio de Janeiro.

Keywords:

Technical networks of access to water and sanitary sewage, urban peripheries, political ecology, territorial studies.

E-mails: asrgeo@gmail.com
/asrgeo@ufrj.br

I – Introduction and problematization: Inequalities in Access to Basic Sanitation – a global view.

Since 2010, the UN (United Nations Organization) has considered access to water and sanitation as a fundamental right. In different reports from the WHO (World Health Organization) and UNICEF (United Nations Children's Fund) (2019)² there are indications on the unequal form of access to water and sanitation.

These two services (access to piped drinking water and the collection and treatment of wastewater) are considered trivial services in the field of Basic Sanitation. However, a large part of the world debates on the subject still lays on thinking about the accessibility of the populations to the technical water and wastewater networks. In Brazil, according to Law 11.445/2007 – (Law of National Guidelines for Basic Sanitation) the paving of streets, solid waste collection, urban drainage, and urban cleaning are also included in the scope of sanitation.

¹ **About the authors:** *André Santos da Rocha*. Doctor in Geography from the Federal University of Rio de Janeiro (UFRRJ) and post-doctorate in Public Policies and Human Training at UERJ (University of the State of Rio de Janeiro). Associate Professor of the undergraduate and graduate courses in Geography at UFRJ. He is dedicated to studying themes from the perspective of Economic and Political Geography. Coordinator of the Laboratory of Economic Geography, Politics and Planning (LAGEP-UFRRJ) and Editor of "Continentes" Magazine – Magazine of the Postgraduate Program in Geography.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0547-5550>

Copyright © 2022: Da Rocha, A.

Article history: Received: 15/10/2022 Accepted: 01/11/2022 Published: 27/12/2022

Citation (APA): Da Rocha, A. (2022). A debate on access to basic sanitation in urban peripherals in the global south – a territorial reading from the cities inserted in the Guandu basin [Rio de Janeiro] – Brazil, *Journal "Careers"*, Vol. 2 (3), 5-15, <https://doi.org/46687/MKUT2619>

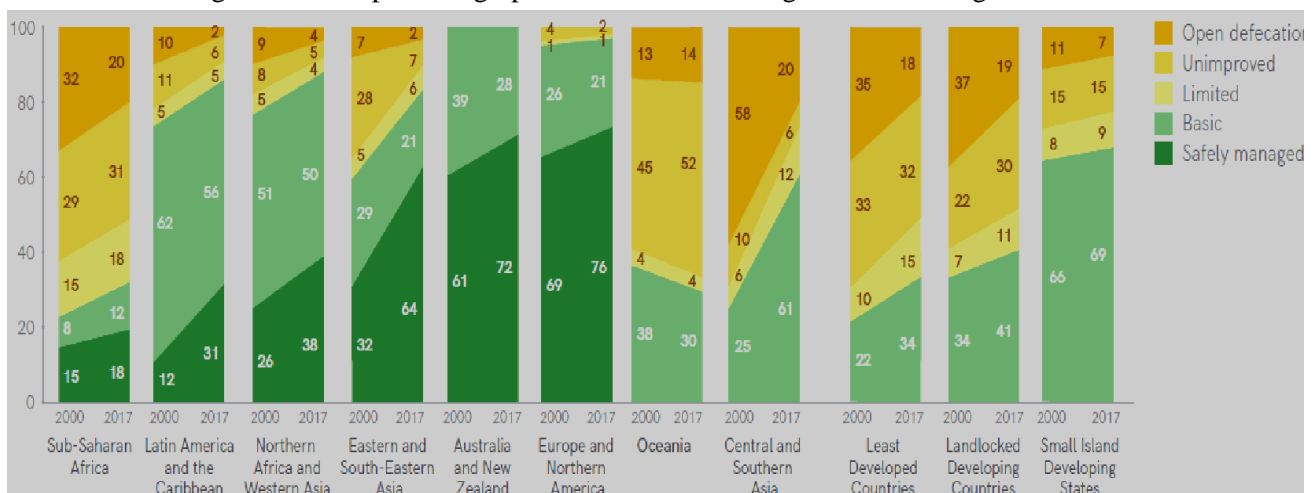
² Available at < <https://www.unicef.org/reports/measurement-and-monitoring-water-supply-sanitation-and-hygiene-wash-affordability> > Accessed on Aug 26, 2022

According to those WHO/UNICEF reports (2019) 1 out of 3 persons people in the world do not have access to safe drinking water and almost ¼ of the world's population do not have access to water treatment services, and almost half of the world's population do not have basic hand hygiene facilities – that would be approximately 3.3 billion people. In this report “Progress on household drinking water, sanitation and hygiene 2000-2017: special focus on inequalities”, it is understood that treated water services are associated with the consumption of water whose sources are free from contamination in addition to being associated with the installation of equipment where the waste used is discarded and treated with the due sustainability and safety. The basic sanitation facility services, refers to the presence of spaces where there is access to water from a protected source (without contamination) marked, for example, by the individual use of a bathroom with the availability of a faucet or sink, or space where one can wash his or her hands with soap and water.

This accessibility calls into question many debates about the promotion of public policies that are able to solve the inequalities that are imposed on the access of a large part of the population to these services. In particular, the populations of the Global South (most of the so-called underdeveloped or developing countries).

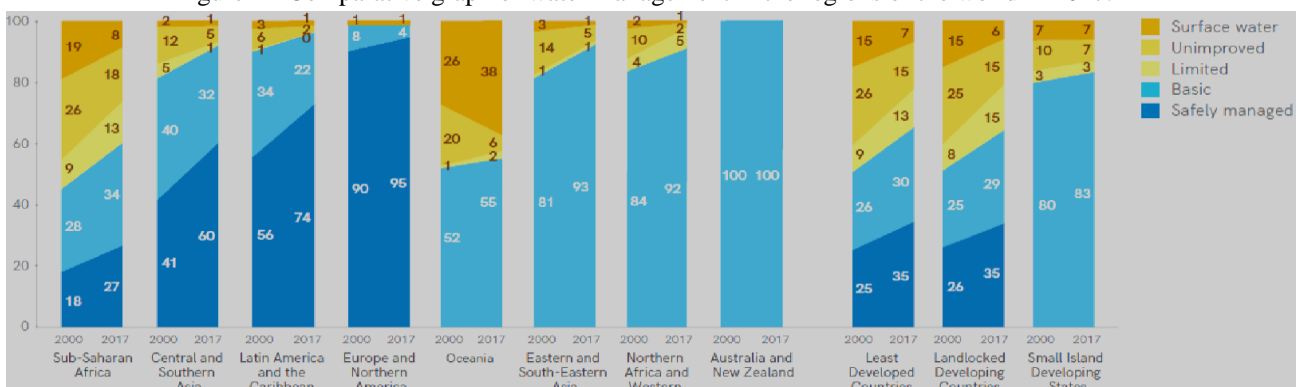
These countries, especially in the African, Asian, and Latin American continents, are marked by the exponential growth of urban areas (Davis, 2004). These areas are characterized by the absence of basic urban structures and the great impoverishment of their populations. It is important to remember that, according to WHO/UNICEF studies (2019), it is precisely in some countries of the Global South that the scenarios for adequate access to water and sanitary sewerage are most unfavorable, having as a highlight the precarious conditions the rural spaces and the most impoverished populations in urban areas in this peripheral world. These regions of the Global South are exactly those that have the worst management indicators for sanitation and drinking water services. [see figure 1 and figure 2]

Figure 1 – Comparative graph of wastewater management in the regions of the world in 2017

Source: WHO/UNICEF (2019, p.8)

Figure 2 - Comparative graph of water management in the regions of the world in 2017.

Source: WHO/UNICEF (2019, p.7)

Figure 1 compares management of sewerage services between 2010 and 2017 and shows that in the last evaluated year Sub-Saharan Africa (18%), Latin America (31%) and portions of North Africa and West Asia (38%) and Oceania - (excluding Australia and New Zealand (0%)) as those with the worst levels of adequate management. The difference is noticeable by up to 54 perceptual points in relation to the adequate management of regions with better development rates such as the States United States and Europe (72%). Figure 2, with emphasis on drinking water management, will repeat the same asymmetry, revealing that while in the United States and in Europe 95% of its population has access to adequate management, in the countries of Sub-Saharan Africa does not exceed 27%.

It is important to highlight here an issue in relation to the theories of water accessibility that does not lie exclusively on the lack or scarcity of water (Loftus, 2021). The more traditional views that underlie these theories try to indicate that this would be a key factor to explain the lack of access to basic and adequate water conditions. Looking at the figure, we can see that in Australia and Oceania (100%), as well as in North Africa (92%) the populations have access to water in the Basic mode much greater than in Sub-Saharan Africa (34%).

According to analytical proposals in the field of political ecology, from a critical perspective, a large part of these accessibility problems is related to economic and political issues that build inadequate and unequal infrastructure in the access to these services, which in most cases are "*enraizada no poder, na pobreza e na desigualdade* - rooted in power, poverty and inequality" (Undp, 2006, Apud Loftus, *ibidem*, p.6).

There is a need to deepen accessibility studies to think exactly about the "hydro-social cycle" (Swyngedouw, 2004; Swyngedouw, Kaika, Castro, 2002; Bakker, 2012). Identifying the challenges of accessibility requires a transcalar look, as much of the information provided by international agencies reinforces estimates on a macro scale, however the hardships and social injustices are experienced at the local (micro) scale. We understand that studies that seek to relate such issues, taking cities/or municipalities as an analytical scale, are ways of interpreting the local and regional scale. Because it

is in cities that segregating logics are practiced, arising from an exclusionary production model (Harvey, 2009). Therefore, we understand the theoretical and methodological proposals of Alex Loftus (2021, p.8) that indicate the need to both historicize and spatialize a distinct set of socio-natural relationships."

In this sense, it becomes timely to think from the local level the issues associated with accessibility to sanitation. In this text, we will bring, as a case, the challenges faced in the peripheral urban municipalities of the Metropolitan Region of Rio de Janeiro (MRRJ), that are part in one of the largest urban water supply basins in the world, the Guandu Basin, state of Rio de Janeiro (RJ). Thus, we emphasize that after presenting a regional overview of the MRRJ, we will focus our analytical focus on data on water accessibility and sanitation in 5 of these municipalities (Queimados, Japerí, Paracambi, Seropédica and Itaguaí), these are those that are integrally inserted with their territories, in the Guandu water basin. We seek to understand here that the reading of the territorial accessibility of these areas serves as a guide to understand asymmetries experienced in the peripheries of the Global South.

II – The Urban Periphery, Guandu Basin, Rio de Janeiro [Brazil]: A Regional Overview of Sanitation and Supply Systems.

The metropolitan region of Rio de Janeiro is considered one of the most densely occupied, unequal and concentrating regions in Brazil, currently it is formed by 22 municipalities and has about 13 million inhabitants (population estimate according to IBGE 2021). The municipalities of this region have different characteristics, but they are marked by an economic and productive interaction of intense internal population flows and a certain degree of urbanization and connections of its urban network and structure from major circulation axes.

This metropolitan region has a direct periphery that was constituted with an intimate spatial relationship with the metropolis. This periphery has a set of 13 municipalities (Nova Iguaçu, Belfrod Roxo, Duque de Caxias, São João de Meriti, Mesquita, Nilópolis, Magé Guapimirim, Queimados, Japerí, Paracambi, Seropédica and

Itaguaí) which is known as Baixada Fluminense (Rio de Janeiro Lowlands). This region is marked by deep social inequalities and situations of social violence (Souza, 2003 and presents historical problems in the access to sanitation services (Rocha, 2022; Britto, 2015).

This urban periphery is quite complex and presents internal differentiation in its formation and there are at least two sets of cities. A set that is part of a more consolidated urbanization, whose urban sprawl was constituted throughout the 20th century through the incorporation of the urban cell of Rio de Janeiro called here as the "Baixada do núcleo hegemônico" (Hegemonic nucleus lowlands), the Baixada Iguaçuana (Iguaçuana lowlands), are those municipalities that emancipated from the City of Nova Iguaçu (Nova Iguaçu, Duque de Caxias, São João de Meriti, Belford Roxo, Nilópolis, Mesquita, Queimados and Japeri). Another part can be understood as municipalities that are part of the most distant periphery, marked as peri-urban areas, in this we can fit in the eastern portion, Magé and Guapimirim, and in the western portion, the municipalities of Itaguaí, Seropédica and Paracambi.

Despite the differences regarding the degree of urbanization, this region is inserted in important water sources which supplies the urban areas of the metropolitan region of Rio de Janeiro. According to information from INEA- Instituto Estadual do Ambiente (State Environmental Institute) this area is crossed by the Guandu-Lajes-Acari system, which supplies 8.6 million inhabitants in the region. It is important to highlight that this system of water supply networks is anchored at a junction of three different areas of water collection and technical water networks that make it possible to supply most of the population. These water collection areas were built at different historical moments (Ribeiro, 2021) and are closely related to the history of circulation in these regions. For example, the Acari system, known as the oldest of the supply systems, has a strong relationship with the railway structure used today for mobility of people in these metropolises,

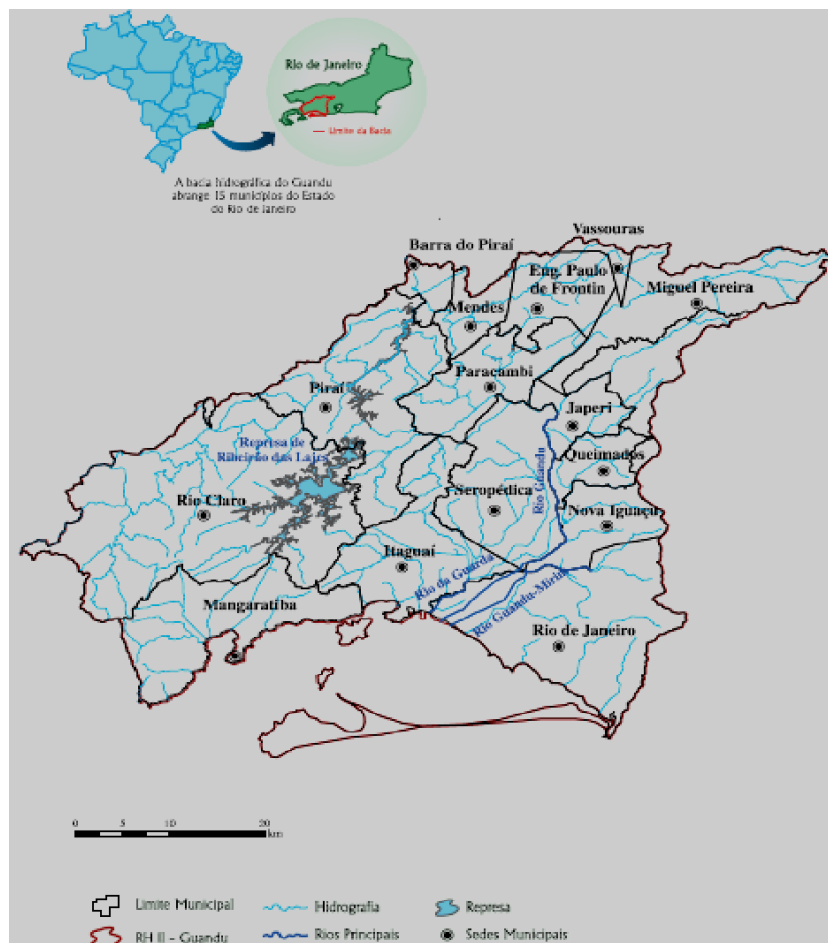
especially the Belford Roxo Leg of the Dom Pedro II railroad (today the Central do Brazil Railroad), which was built aiming to allow the transport of water from the region of Rio D'ouros (Nova Iguaçu) to the city of Rio de Janeiro in the 19th century (Abreu, 1992). The Guandu System, on the other hand, is much more recent with its creation in the 20th century, more precisely in the 1950s. According to INEA, and systems is associated with the creation of the WTP (Water Treatment Plant) Guandu. For INEA "it is composed of two independent treatment stations: the *Old Water Treatment Station (Veta)*, opened in 1955, and the *New Water Treatment Station (Neta)*, opened in 1982."³

This water treatment plant is the result of water intake from the Guandu basin and is one of the most important in the state of Rio de Janeiro. (Tubss Filho, Antunes, Vettorazzi, 2012). According to these authors, "*Esta bacia se reveste de uma característica peculiar, sem outro exemplo no país, pois grande parte do volume de água que a compõe tem origem na transposição de, em média, 120 m³/s do Rio Paraíba do Sul, no município de Barra do Piraí - This basin has a peculiar characteristic, with no other example in the country, since a large part of the volume of water that composes it originates from the transposition of, on average, 120 m³/s of the Paraíba do Sul River, in the municipality of Barra do Piraí*" (ibidem, 2012, p.11) [see figure 3] It is also important to mention the existence of the Ribeirão das Lajes system. This system is also from the 20th century, having started with the construction of the dam of the Lajes reservoir (located in Paracambi – State of Rio de Janeiro). According to INEA, the construction of this dam dates to 1905, but the completion of the first water main that would bring water to residents of the metropolitan region dates to 1940 and was later expanded. Also, according to the State Environmental Agency, the water mains of the Guandu Systems and the Ribeirão das Lajes System connect in the city of Rio de Janeiro soon after the WTP -Guandu, forming a single system.

³ See more information available at: <http://www.inea.rj.gov.br/ar-agua-e-solo/seguranca->

hidrica/sistemas-de-abastecimento/guandu-lajes-acari/ Accessed on September 20, 2022

Figure 3 – Guandu Basin location map, Rio de Janeiro – Brazil.

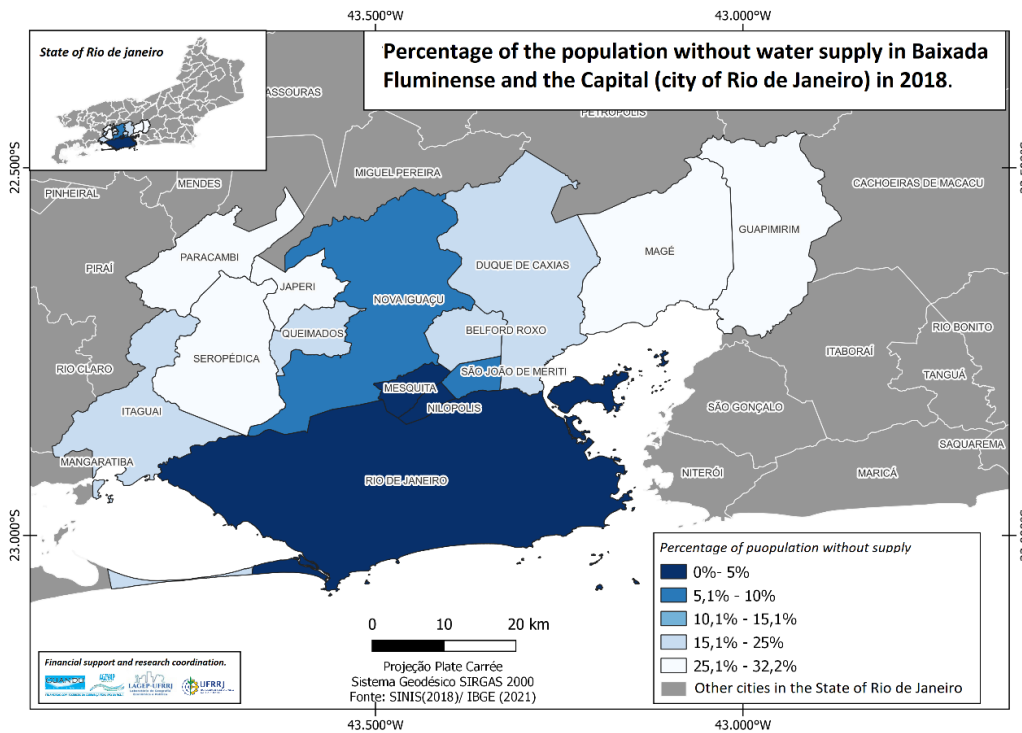

Source: Tubs Filho, Antunes & Vetorazzi, 2012, p.10.

It is important to note that even though these peripheral cities are located close to water sources and areas of water collection, this does not guarantee their equitable distribution and accessibility (Rocha, 2022). This situation becomes even more acute in peripheral cities, further away from the capital [see figure 4]. Reading this map, it is possible to see that the capital has less than 5% of its population without access to water supply, a completely different situation in some cities, such as Magé, Guapimirim (located in the eastern portion) and Seropédica, Paracambi and Japerí (located in the West) that has more than 25% of its

population without access to water networks. Quantitatively speaking, considering only these 5 cities mentioned, we are dealing with just over 152 thousand people. Comparing the estimated population of some locations in Europe, this number represents: more than twice the population of Andorra (77,265 people), more than four times the population of Liechtenstein (38,128 people), well over three times the population of Monaco (39,242 people), and finally almost 24% of the population of Montenegro (649,335) and more than 33% of the population of Malta (411,543).

Figure 4 – Map of the Percentage of Population with Access to Water Supply in the Periphery and in the Capital of Metropolitan Rio de Janeiro (Brazil) in 2018.

Data source: IBGE and SINIS. Prepared by the author.

The situation of these cities is also extremely problematic regarding the accessibility of sanitary sewerage, according to information present in SINIS, for example, still in 2018, more than 50% of the population of the municipalities in the western portion of this periphery of Rio de Janeiro, did not have access to networks of sanitary sewerage networks. This indicates that a large part of the household waste is dumped directly into small canals and rivers in the region, which significantly compromises the supply not only of these cities, but of the entire metropolis, since these municipalities are fully integrated into the Guandu Basin, hydrographic areas that allow water collection for the most important supply system in the metropolis of Rio de Janeiro. Therefore, it becomes relevant to observe the conditions of access to sanitation to understand the challenges to sustainability in these peripheries, which, in a way, reveals a trend in the countries of the peripheral and semi-peripheral world.

III – Conditions of access to sanitation in metropolitan cities in the Guandu Basin, an example in the Global South?

The great challenge of contemporaneity is to really think about sustainability in extremely impoverished urban peripheries, especially in the countries of the Global South. Above all, if we think about achieving the long-awaited goal 6 (six) of the Sustainable Development Goals (SDG 2030), which aims to “ensure the availability and sustainable management of water and sanitation for all”⁴. Goal that becomes increasingly distant and difficult to achieve. It suffices to see the difficulties in the universalization of basic equipment treated here, exclusively, considering the water access and sewerage networks.

In Brazil, the study “*Saneamento no Brasil: proposta de priorização do investimento público - Sanitation in Brazil: proposal for prioritizing public investment*” (Kuwaitjima et al., 2020), organized for debate at the “Instituto Pesquisas Econômicas Aplicadas (IPEA -Applied Economic Research Institute)” suggests that, in a way,

⁴ Available in <
<https://www.unicef.org/reports/measurement-and->

monitoring-water-supply-sanitation-and-hygiene-wash-affordability> Accessed on Aug 26, 2022

universal access to water networks is no longer a dilemma, and access to sanitary sewerage networks is now a major challenge. This is so as the construction of a complex system of adequate management structures for sanitary sewerage is directly linked to the presence of collection networks and wastewater treatment plants (WWTP), in addition to the significant reduction of poverty in urban housing, with the provision of houses in adequate technical conditions in more impoverished areas, which generally do not have hygiene equipment such as toilets, latrines or bathroom, or even the construction of independent solutions such as sustainable biodigesters and septic tanks.

Because of these issues, the study by Kuwajima et al, (2020, p.8) points out that it is a priority for the Brazilian federal government to allocate resources to this sector, having as a parameter the following assumptions:

“necessidade de reduzir o deficit entre as regiões e os municípios no que diz respeito a água tratada e esgotamento sanitário;

a premência de que os investimentos sejam direcionados para alcançar a população mais vulnerável e carente (periferias e zona rural)”

“need to reduce the deficit between regions and municipalities with regard to treated water and sanitary sewerage;

the urgency that investments be directed to reach the most vulnerable and needy population (outskirts and rural areas)”

What is usually perceived is that in more impoverished areas, the urban structure is extremely

precarious, becoming a hallmark of social inequalities (Harvey, 2006). This situation is so serious that the problems related to urban poverty produce impacts on the environment, including the dumping of raw sewage in rivers, lakes, and lagoons, as well as the impacts on the health of the people who inhabit these places.

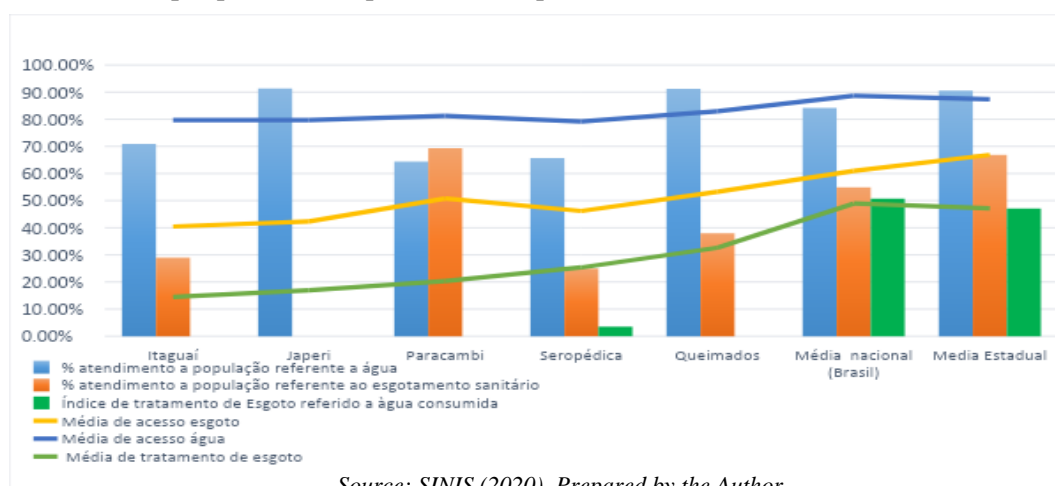
This situation is quite peculiar in many peripheries of the world, especially in the peripheries of the global South (Davis, 2004). This is also no different from the Brazilian realities, as well as from the reality of the peripheral areas of the metropolitan region of Rio de Janeiro.

In this sense, it is timely to highlight the water and sewage accessibility scenarios in the municipalities of the western portion of the metropolitan periphery of Rio de Janeiro, which are entirely in the Guandu Basin.

When we compare recent data on accessibility in the region, we can see very large distortions in relation to national (Brazil) and state (Rio de Janeiro) averages for access to water, sanitation, and sewage treatment (See Figure 5).

Regarding access to water, they have indicators considered reasonable, as two of them Japerí (91.35%) and Queimados (91.21%), are above national (83.13%) and state (90.54%) averages. The others are, on average, 25 percentage points lower than the national average, but all of them exceed the mark of 60% of their population with access to water. However, this does not mean that there is an equitable distribution within each municipality (we will discuss this later)

Figure 5 - Comparative graph of the percentage of access to water, sewerage, and sewage treatment in peripheral metropolitan municipalities in the Guandu Basin (2020)

Source: SINIS (2020). Prepared by the Author.

Access indicators are much worse for sewerage and sewage treatment in the region. The average access to sewerage in Brazil is relatively low because according to the Instituto Trata Brasil (Institute Treat Brazil) "in the world context, Brazil occupies the 112th position in a sanitation ranking among 200 countries."⁵ According to the study carried out in 2011, sanitation indicators in Brazil were lower than many countries in North Africa and Latin America.

In a way, this is territorially reflected in its urban peripheries, as in the cities highlighted in the graphic. The only municipality that managed to have a percentage of access to sanitary sewerage above the national (54.95%) and state (66.87%) average was Paracambi (69.35%). Itaguaí (29.04%), Seropédica (24.96%) and Queimados (37.95%) are far below the national average, with a difference of almost 20 percentage points. The same figures can be seen in the case of Japerí. The graph scores as zero, but the city hall did not fill in the data with the SINIS databases. Reflecting all these problems in the accessibility of sanitary sewerage is the sanitary sewage treatment index, which is zero in 4 of the municipalities in the highlighted region (Paracambi, Itaguaí, Queimados and Japerí), except for Seropédica, which indicated the percentage of treatment of 3.54%. Since it is much lower than the national average (50.75%) and the state average (47,15%.)

The sewage treatment index is unique, as it is acquired in relation to the volume of water consumed in the municipality, which indicates that the water that was used and discharged by the households located in these municipalities does not have adequate treatment. Therefore, giving a latent problem of dumping raw sewage in water bodies in the region, promoting direct impacts on the environmental systems of the region and triggering a series of problems, including on the quality of the water that reaches the residents. This issue is quite problematic because it deals with territories inserted

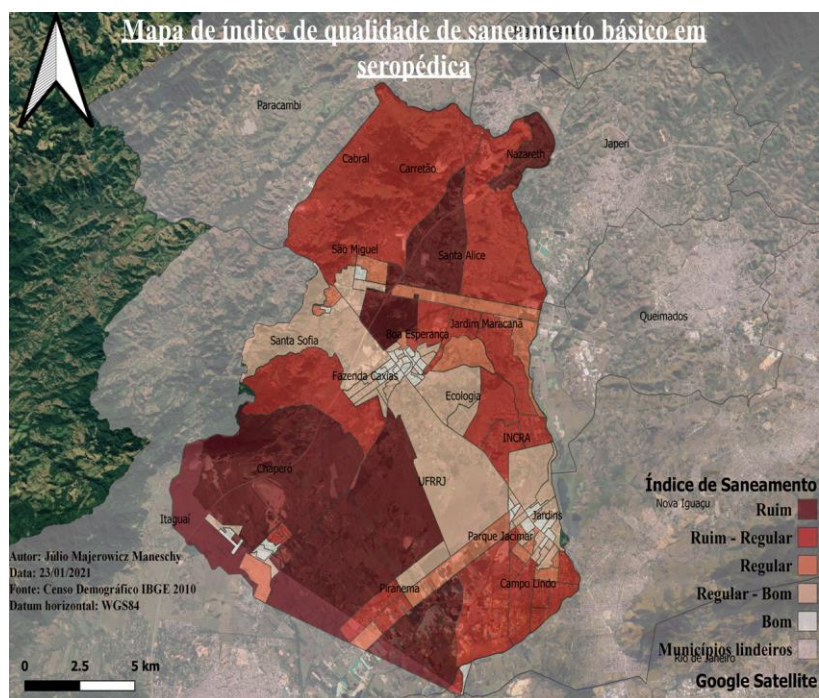
in the Guandu Watershed, the same basin responsible for supplying a considerable amount of the population of the Metropolitan Region of Rio de Janeiro.

If we consider the data analysis, we tend to believe that there is a lack of technical infrastructure such as Wastewater Treatment Plants (WWTP) in the Region. But this is a mistake! For example, in the municipality of Queimados, which has about 13 sewage treatment plants, but from a field survey we identified only one in operation in 2022. The issue is even more problematic when we look at differences in access on a micro territorial scale. This analysis is very important to be carried out, as it allows us to understand the social and territorial asymmetries involving sanitation [see figure 6]. The figure 6, presents the spatiality of the access quality index in the municipality of Seropédica, was prepared from data from the 2010 IBGE Census on access to sewerage and water networks, divided by the total number of households.

As in most of these cities, the differences between the best and the worst access are associated with income, with the historical processes of occupation that materialize the use of the territory. The areas that score the worst indicators [darker red tones] mark neighborhoods of cities with lower purchasing power as well as rural areas and less intense urbanization. On the other hand, the areas marked with indicators Good and Regular-good [lighter] characterize neighborhoods that cross the BR-465 highway, whose urbanization is more consolidated and indicate the areas of greater purchasing power. As is the case of the vicinity of Bairro Fazenda Caxias, close to Km-49 of that highway. Visualization of this map reinforces that the less privileged areas with quality in access are exactly the most impoverished and rural areas. It also reveals that the data represented on access in the municipality can be even more asymmetrical and unequal if we look at the differences between the neighborhoods

⁵ See more information at <https://cebds.org/estudo-destaca-beneficios-com-expansao-saneamento-brasil/>.

Figure 6 - map of the quality index of accessibility to sanitation in Seropédica, RJ [Brazil]

Source: IBGE (Census 2010). Prepared by Julio Maneschy. Collection LAGEP-UFRRJ

.According to the data presented, these areas have in the universalization of sewerage and waste treatment the great challenge in the sanitation field. Challenges that require rethinking the territorial dimension of sanitation.

It is worth noting that this specific region of the metropolitan periphery of Rio de Janeiro lacked investments and public policies aimed at the sector, since most of the investments were concentrated in peripheral cities whose urbanization is more consolidated and whose municipalities are inserted within the Baixada da Guanabara (Guanabara Lowlands) (Britto; Quintslr, 2022). However, in 2022, a major proposal for sanitation works for the region called “Programa Sanear Guandu” (Sanitize Guandu program) began. This program was launched in 2021 by the State Department of the Environment, INEA and the Guandu Basin Committee, which planned an investment of approximately R\$56 million reais (\$10.87 million dollars)⁶. The program seeks to invest in peri-urban areas and will build 46 sewage treatment plants in 11 cities. Including the five cities mentioned in this

research. In addition, the project provides for the construction of 13,000 individual solutions, which correspond to solutions for sewerage in rural areas⁷. This project was established based on studies and local territorial demands, highlighting the role of investigations and research in directing these public policies.

IV conclusions

The realities of the peripheral and peri-urban municipalities located in the Guandu Basin, in the State of Rio de Janeiro, serve as an example of the overview of the difficulties of the current scenario of access to sanitation that, to a greater or lesser degree, are faced by other parts of the global South. Brazil, although it is among the leading economies in the world, currently ranking 9th position of the largest GDP's (Gross Domestic Product) still has a great problem in the social areas that will allow, for example, the universalization of sanitation and the search for achieving the goals established in the SDGs (Sustainable Development Goals), especially

⁶ Amount referring to the average conversion of the Real (Brazilian currency) to the US Dollar, conversion made on September 1, 2022, where 1 US dollar is equivalent to approximately 5.15 reais.

⁷For more details we suggest seeing < <http://www.inea.rj.gov.br/secretaria-de-estado-do-ambiente-inea-e-comite-guandu-lancam-programa-sanear-guandu/>>

for rural and peri-urban areas and the most impoverished populations in the metropolis.

In this sense, Brazil is very similar to many countries with lower productive capacity and income. The contradiction of contemporary production is raised, where economic growth does not necessarily mean improvements in social development, and the issue of Sanitation is an

element that allows this measurement. Finally, the territorial reading of access to water and sewerage networks, as well as the deepening of studies on the subject, are necessary so that we can improve policies and debate investment proposals for the sector, as well as build a sustainable agenda for a water security that value demands at the local scale.

References

1. Abreu, M. A. (1992) *A cidade, a montanha e a floresta*. In: ABREU, M. A. (Org.) *Natureza e sociedade no Rio de Janeiro*. Rio de Janeiro: Prefeitura da Cidade do Rio de Janeiro, p.54-103.
2. Britto, A L. (2015) Tarifas sociais e justiça social no acesso aos serviços de abastecimento de água e esgotamento sanitário no Brasil. In: Castro, E.J.; Heller, L.Morais, M.P (ed.'s). *O direito à água como política pública na América Latina: uma exploração teórica e empírica*. Brasília: IPEA, pp.209-226.
3. Britto, A L; Quintslr, S. (2020) Políticas e programas para esgotamento sanitário na metrópole do Rio de Janeiro: um olhar na perspectiva das desigualdades ambientais. *Cad. Metrop.*, São Paulo , v. 22, n. 48, p. 435-456. Disponível em: http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S2236-99962020000200435&lng=en&nrm=iso .
4. Davis, M. (2004). Planet of slums. *New Left Review*. N26, mar/april, pp.5-34
5. INEA. *Instituto Estadual do Ambiente*. Disponível em < <http://www.inea.rj.gov.br/>> Acesso em 15 de setembro de 2022.
6. IBGE. *Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística* < <https://www.ibge.gov.br/>>. Acesso em 15 de setembro de 2022
7. Harvey, D.(2006) *A produção capitalista do espaço*. São Paulo: Anablume,
8. _____. (2009) *Social justice and city*. Georgia: University of Georgia Press,
9. Kuwajima et al, (2020). *Saneamento no Brasil: proposta de priorização do investimento Público*. Texto para discussão. Brasília/ Rio de Janeiro: Ipea
10. Loftus, A. J. (2021). "(In) segurança hídrica: Garantindo O Direito à água ". *GEOSP Espaço E Tempo (Online)* 25 (2):e-182666.. Disponível in < <https://doi.org/10.11606/issn.2179-0892.geosp.2021.182666> . : Acess 30 abril, 2022.
11. OMS/ UNICEF. *Progress on household drinking water, sanitation and hygiene 2000-2017*. Special focus on inequalities. New York: United Nations Children's Fund (UNICEF) and World Health Organization, 2019.
12. Ribeiro, C. R. (2021) *Metropolização e abastecimento de água no Rio de Janeiro: a mediação dos sistemas técnicos de infraestrutura hídrica*. *Revista Brasileira Geografia*, Rio de Janeiro, v. 66, n. 2, p. 4-34, jul./dez.
13. Rocha, A. (2022) *Desigualdades territoriais no acesso à água e esgoto nas periferias da Metrôpole:: O caso da Baixada Fluminense na Bacia do Guandu - RJ*. *Geografares, [S. l.]*, v. 1, n. 34, p. 70-93. DOI: 10.47456/geo.v1i34.38741.
14. Sistema Nacional De Informações Sobre Saneamento – SNIS. *Série Histórica*. Disponível in : <http://app4.mdr.gov.br/serieHistorica/>. Acesso em: 27/03/21.
15. Swyngedouw, E. (2004). *Social power and the urbanization of water - Flows of power*. Oxford: Oxford University Press
16. Swyngedouw, E.; Kaïka, M.; Castro, E.(2002) "Urban Water: A Political-Ecology Perspective." *Built Environment*, v.28(2), 124-37.
17. Tubbis Filho, D; Antunes, J.C.O; Vettorazzi, J.S. (org's.).(2012) *Bacia Hidrográfica dos Rios Guandu, da Guarda e Guandu-Mirim*. Experiências para Gestão dos Recursos Hídricos. Rio de Janeiro: INEA.

IV - Acknowledgments:

We thank AGEVAP for funding the Research through public notice 16/2019, which enabled the progress of activities, translation and publication of the results and reflections presented above. We also thank the Dean of Research and Graduate Studies at UFRRJ and CNPq (Conselho Nacional de Pesquisa) "National Research Council" and FAPERJ(Fundação de Amparo a Pesquisa do Estado do Rio de Janeiro) "Research Support Foundation of the State of Rio de Janeiro" for the funding of Scholarships IC (Iniciação Científica) "SI Scientific Initiation" granted under this project. We are also grateful for the support to CAPES, in the form of the Programa de Pós-Graduação em Política Públicas (PPFH) "Postgraduate Program in Public Policy" at the University of the State of Rio

de Janeiro, for the reception and support in the progress of the postdoctoral research.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

THE SURVAKAR - MASQUERADE GAMES IN THE “SREDNO KRAISHTE” - VISUAL AND VERBAL DISCOURSE

GEORGI SVETOZAROV, CVETANA MANOVA¹

Abstract:

The report given by Georgi Svetozarov and Tsvetana Manova at the geographical conference “Geo Decade” 2020 – 2030, is a presentation of a centuries old Bulgarian tradition, which represents “Surva” feast. This feast is tied to ancient customs and traditions for prosperity, health and fertility. The report on the topic: SURVA’S MASQUERADE GAMES IN “SREDNO KRAISHTE” REGION - VISUAL AND VERBAL DISCOURSE, shows the differences and similarities of an old tradition in one municipality, but in several different villages. The text represents the living traditional masquerade games in the days of Surva in the region of “Sredno Kraishte”. The research is based on photo-documentary materials, which are a complete historical source. They are juxtaposed with life narratives to complete and flesh out the picture. This approach makes it possible to trace the performance of the custom, „Survakari” in the villages of Zemen, Elov dol, Berende, Gabrov dol, Divlya and Peshtera from the middle of the last century to the present days.

Keywords:

Masquerade games; Sredno kraishte; discourse;.

E-mail: elovdolkmet@abv.bg

Традиционното маскиране по българските земи е добре изследвана проблематика в културната ни антропология. (Арнаулов, М.; Вакарелски, Хр.; Живков, Г.; Краев, Г.; Петрова, Ив.; Манова, Цв.; Йорданова, Ж.; Томова, Ел.; Михайлова, Г.; Фол В.; Райчевски, Ст.; Черкезова, М. и мн. др.) Но неговата устойчивост и достигането му от хилядолетията до постмодерните времена, провокират научния интерес и дават достатъчно основание да се връщаме към темата отново и отново. В тази посока особено внимание заслужават маскарадните традиции в Средна

Западна България, поради неизчерпаемостта на богатството и многообразието на маските, иновативните моменти в игрите, пресемантизацията им, дълбочината на културния код у изпълнителите. Днес вече не можем да намерим ясно изразени специфични отлици при елементите на изпълнението и маскирането в различните подрайони. Но ако обърнем специално внимание на изобразителните документални материали по темата, ще открием изненадваща конкретика, която дава основание и за микрохарактеристика на маскарадните игри по Сурова, (Василовден - 14 януари по Юлианския календар). Защото

¹ **About the authors:** Georgi Ludmilov Svetozarov: Deputy mayor of the village of Elov dol, municipality of Zemen, lives in Elov dol. Third year student at Shumen University “Bishop Konstantin of Preslav” in the city of Shumen.

Tsvetana Manova: Imposed ethnologist from Pernik, she is the initiator for the recognition of Pernik’s Surva as a movable national heritage of UNESCO. Also is author of many books, related to the ethnography of Pernik city, with generic memory and regional customs. Member of the jury in masquerade games in Pernik.

Copyright © 2022 G. Svetozarov, C.Manova

Article history: Received: 26/10/2022 Accepted: 01/11/2022 Published: 27/12/2022

Citation (APA): Svetozarov, G., C. Manova (2022). The survakar - masquerade games in the “Sredno Kraishte” - visual and verbal discourse, *Journal “Careers”*, Vol. 2 (3), 16-20, <https://doi.org/46687/UWHL2018>

фотодокументалният материал е пълноценен исторически извор. Интересен материал в тази посока ни предоставят житейските разкази, съпоставени със стари и нови фотографии от селищата Земен, Елов дол, Дивля, Габров дол, Пещера, и Беренде в Средно Краище.

В една студентска дипломна работа от 1941 г. е отбелязано: *„Нова година за жителите на с. Пещера ... се празнува особено весело. През цялата нощ срещу Василица суроваскарите ходят по селото и честитят Новата година. Суроваскарите са млади мъже ергени и деца над 10 годишна възраст... Всяка суроваскарска група си има „ поп“, „невеста“, „бобар“, „лебар“, „пиперджия“, „брашнар“.* През нощта срещу Василица...тръгват из къщите на селото. Влизат във всяка къща, благославят семейството, като казват: *„А да сте живи и здрави, да сте весели за Новата година како кукурек у присое, да сте високи како планината, да сте широки како полъе“.* Домакините им дават месо, пари, орехи, боб, брашна, чушки, ракия. Накрая суроваскарите изиграват едно весело и шумно суровакарско хоро и с песни и викове отиват в другата къща“.

(Б. Захаринев, Етнографско проучване на с. Пещера, Радомирско. С. 1941 г. РКС 130, с. 136-137)

По-голяма част от фактологията, изнесена в ръкописа, е широко известна на българската етнология. Сурвакарските групи играят в нощта срещу Василевден, преобличат се, слагат маски на главите и задължително влизат във всяка къща, за да пожелаят на стопаните добруване през следващата година. Но в този текст са отбелязани три важни неща: Едното от тях е, че през 40-те години на миналия век все още изпълнителите на обичая са главно мъже ергени. В традиционното време няма други изпълнители, защото обичаят има социално-регулативни функции, той е пряко свързан с женитбата и преминаването на мъжа в друга социално-възрастова група. Едновременно с това, ръкописът съобщава за участието и на деца над 10 годишна възраст. Това от своя страна фиксира времето, в което семантиката на този обичай върви към отмиране и започва неговата пресемантизация. Третият интересен факт в ръкописа е изброяването на персонажите „поп“, „невеста“, „бобар“, „лебар“, „пиперджия“, „брашнар“. Това, че във всяка сурвакарска група задължително има „невеста“,

„младоженя“, и „поп“, който ги венчава, е запазено до наши дни и ние ги виждаме всяка година във всяко селище, където обичаят е жив. Но останалите персонажи „бобар“, „лебар“, „пиперджия“, „брашнар“, вече ги няма в групите. Това са всъщност персонажите, които събират боб, пипти хляб, пипер, брашно. Тази конкретизация е твърде интересна, защото дава информация и за даровете, и за това, че има персонажи, които се грижат за тях – всеки поотделно. В цитираната дипломна работа няма описание на маските от първите десетилетия на миналия век в с. Пещера. На една колективна снимка от края на 70-те години виждаме задължителните „невеста“, „младоженец“ и „поп“. Останалите изпълнители на обичая са със свалени маски, но двама от тях ги носят. Едната от тях е антропоморфна. На лице, изработено от голяма дървена коруба, са издялани очи, уста, нос, уши. (сн. 1). Близки до нея са много от покъсните маски на сурвакарите от това село. На снимка от 2005 год. първият сурвакар от групата е сложил на раменете си подобна. Виждат се и елементи на иновация – костюмите са от добре подредени разноцветни ленти, появили са се маски от пчисти пера. (сн. 2)

Един житейски разказ на информатор от с. Габров дол, роден през 1949г. и играл по Сузова от детските до пенсионните си години, ни дава информация, че в това село от средата на миналия век до днес маските, (тук се наричат ликове), се изработват от пера и криле на птици: *„Нашите ликове са най-хубави и най-леки, защото правиме конструкцията от клони, после опъваме върху клоните едно платно, а върху него нареждаме пера и крила от всякакви птици. Ама тия пера и крила ги събират във всички къщи, още месеци преди това. По едно време цялото село започна да отглежда пуйки заради ликовете на сурвакарите. При нас една маска е висока 3,50 м и широка подобаващо на височината.* (Манова: 2010) (сн. 3 и сн. 4). В костюмите на сурвакарите от с. Габров дол се забелязват някои промени. Преди седем – осем десетилетия участниците в маскарадните игри са пришивали безразборно върху ежедневни или работни дрехи дълги едноцветни ленти плат от стари тъкани. Днес тези ленти са многоцветни, еднакви по дължина, пришити равномерно, хоризонтално.

Една групова снимка от 1930 г. ни представя сурвакарския маскарад в с. Дивля. Сурвакарите са свалили маските си, но част от тях са пред групата и се вижда, че са направени от кожа с изрязани отвори за очите и устата. Само няколко години по-късно (1935 и 1939 год.) един от първите етнографи, които проучват българските маскарадни игри, Хр. Вакарелски, спира вниманието си върху техните проявления в същото село. Той описва персонажите така: „Това са „невеста“ и „младоженец“, „поп“ и по-нататък всевъзможни било сватбарски лица, било административни чиновници: „бирник“, „глобар“, „стражар“, „цигански табор“, „цигани- мечкари“ и т.н.“ (Дневник, 1935, бр. 10523 и Дневник 1939, бр. 11721). Важни за науката са снимките, които прилага към описанието. На една от тях могат да се видят част от антропоморфните и зооморфните маски на групата, както и костюмите. Последните са от накъсани женски ризи, нарязани висящи ленти, кожуси, обърнати с козината навън. (сн. 5) По - добра представа за старите сурвакарски маски на дивлянци получаваме от материалите, съхранявани в Регионалния исторически музей. Те са от 1957 г. На една от снимките се вижда, че лицето на маската е направено от овча кожа, обърната с козината навън, а цялата ѝ горна част е от крила на птици, нанизани картофи и други естествени материали. (сн. 6) Т.е. в това селище птичите пера и крила се появяват като украса към средата на миналия век. Също толкова богато информативна е снимката на два от задължителните персонажи – „мечката“ и „мечкаря“. (сн. 7). Известно е, че в обозримото време назад, в което българската културология е регистрирала обичая, няма сурвакарска група, която да излезе да играе без тях. „Мечкарят“ свири през цялото време, докато маскарадната група обхожда селото, а „мечката“ гази стопаните във всяка къща за здраве. Маските и костюмите на тези два персонажа не са претърпели никакви промени и в първите десетилетия на третото хилядолетие. Основните персонажи „невеста“ и „младоженец“, които водят групата, също имат само леки, незабележими промени в традиционното облекло, повлияни от съвременното. (сн. 8) Една от снимките на цялата дивлянска маскарадна група, ни разкрива

богатството на маските през 80-те години на миналия век. Те са с антропоморфни дървени лица, а нагоре – а горната им част е буквално феерия от птичи пера и крила в различни цветове и форми. Костюмите са близки до традиционните елементи – дълги разноцветни ленти, пришити към всекидневното облекло. (сн. 10) През първите десетилетия на нашия век маските на дивлянци запазват типичната си форма и украса, но костюмите са вече подредени в два или няколко основни ярки цветове. (сн. 10 и 11)

Според едно старо предание, в далечните времена село Елов дол е носело името Еленов дол, заради многобройните стада елени, които са идвали на водопой в красивата долина. По-късно от Еленов дол селото се преименува в Елов дол. В архива на Регионалния музей Перник се пази разказ на един от жителите му, роден през 1882 г. Той е толкова красноречив, че изчерпва цялото съдържание на темата и трябва да бъде цитиран дословно: „*Едно време (края на 19-ти и началото на 20-ти век – б.а.) ние в Елов дол носехме само ликове (маски) от пера и перушине. Главите на животните и дървените коруби пред лицето излязоха по-късно. През 1900 г. бях войник, но за Сурова избягах от казармата, дойдох си на село, направих си лик от една голяма кратуна, изрязах дупки за очите и устата, накихих я нагоре с пера и хартии, сложих мустаци от коноп, облякох кожуха наопаки и вързах на кръста звънци. Много сурвашкаръе правеха маските си от кратуни. Някои слагаха в горната им част кожи от зайци, от котки, или пера от птици – на когото каквото му хрумне. Надолу някои от костюмите бяха от обърнати кожуси, други – от парцали. Даже тия с парцалите като чели бяха повече. В групата имаше и някои мъже без маски, само с начернени лица. Сурвашкарите не излизат да играят без „невеста“ и „младоженец“ – без „сватба“. Те са най-важни. Мъжът – „невеста“ облича дрехите на някоя лична мома от селото, а „младоженецът“ се кипри в своята носия. Има задължително и един, който се е облякъл като поп. Той носи кадилница, в която е сложил люти чушки и като кади хората с нея, пада много смях из селото. Истинският поп от черквата малко се сърдеше на сурвашкарете, ама после свикна. Викаше:*

„Ей, това не е хубаво, ама какво да ви правя?“
И свикна. Даже, като обикаляхме всички къщи по махалите, влизахме и в неговия двор. И там играехме. Всички ни даряваха и той също ни даряваше. (сн. 12) Имаше и „мечкар с мечка“.
„Мечката“гази стопаните за здраве, за да не ги боли кръста или играе и се търкаля по земята, а през това време „мечкарят“ свири на гъдулката. Ходиме цяла нощ по селото. Влизаме във всяка къща, но там, където скоро е починал човек – не...Към 70-те години започнаха да се носят и цветни парцалени костюми, даже, не знам откъде им хрумна на сегашните сурвашкаръе, та ги направиха трицветни – бяло, зелено и червено, като българския трикоълор. Не е било така, но сега ходят да играят и по другите държави, та трябва да личи откъде идват. (сн. 13) И маските от катуни не се правят вече. Слагат пред лицата си дървени коруби, а нагоре над тях – кожи, рога, пера, крила, даже и цели глави от зайци, от лисици, от всякакви животни.... Най-различни, ама нали вече ходят и на разни фестивали, та и там трябва да са най-хубави.(сн. 14, 15,) Важното е да играят тука на Сурова! Откак се помня, Суровата е най-големият и най-хубав празник в годината. Никога не е прекъсвал. Цялото село се приготвя, във всяка къща ни посрещат и ни канят вътре, даряват ни богато, а ние им пожелаваме живот и здраве. “

В подножието на планината Църна гора е обезлюденото село Беренде. В дните по Сурова тук се връщат всички с местно потекло – младите, за да се маскират и да обхождат домовете с благопожелания, а възрастните – за да ги посрещнат и даруват. В по-далечното минало маските на участниците в игрите са се изработвали главно от пера и крила на птици. Днес в тях са включени антропоморфни лица с причутлив израз, рога, кожи, препарирани животни. Костюмите, подобно на другите в района, са от разноцветни ленти плат, най-често – в ярко червено. Любовта към празника е подтикнала един от младите хора, който до скоро беше водач на сурвакарите в селото, да създаде група, която да играе в самия град Перник. На 14-ти януари тази година маскираните обходиха улиците на старият пернишки квартал Варош. Бяха дни на пандемия, но населението там ги посрещна с

радост и възторг. Хората подаваха даровете си през оградите, за да не нарушават пандемичните ограничения, но общото въодушевление беше достатъчно голямо, за да подтикне сурвакарите, да играят в града и на следващата Сурова, и през идните години. А изследователите знаят, че в обозримото минало обичаят Сурова не е регистриран в Перник... Така традицията не само живее, но и се пренася...

Маскарадните групи от Земенско се събират в центъра на град Земен през месец март на всяка нечетна година, за да поиграят заедно. За организаторите на събитието това е фестивал, а за участниците в него – поредното неповторимо изживяване, да покажат на зрителите и гостите, че тяхната група „е най-хубава“.

Тази фестивална изява е неописуема радост за всички, но не замества изпълнението на самия обичай Сурова в града. Вечерта на всеки 13-ти януари местната сурвакарска група се събира на площада, поиграва около огъня, а после тръгва из града, за да посети домовете и да пожелае добруване на стопаните. Цяла нощ земенските улици се огласят от сурвакарските звънци и хлопки. Цяла нощ дворните врати са отворени и чакат сурвакарското посещение. Цяла нощ градът не спи, а изживява радостта от празника. Част от сурвакарите обхождат домовете на следващия ден – Василица. През първите десетилетия на миналия век групите са били няколко и всяка от тях е обхождала домовете в своята махала.

Младите хора изработват сурвакарските си маски сами, те са истински създатели на художествени творения. На една от тях е пресъздаден образът на Кракра Пернишки; на няколко от другите е изписано името на града; повечето от тях съчетават антропоморфни и зооморфни елементи. Костюмите са изработени от тесни текстилни ленти, с преобладаващо зелен цвят, „за да се различават от другите групи“. Основните персонажи „невеста“и „младоженец“са модернизирани в съответствие с модерното време.

Най-интересният факт от съвременното изпълнение на обичая Сурвакари е участието на жени и деца. В предлагания фотографски материал от Земенско това е подчертано с много положителни емоции.

В заключение трябва да кажем, че и днес маскиранията по Сурова, са живи в цяла Средна Западна България и Средно Краище. През първите десетилетия на миналия век те се пресемантизират, затова в тях вече масово се включват зрели и възрастни мъже, жени и деца, дори зрители. (сн. 16) Обредността е преминала в игра, но всички маскирани вярват, че „гонят злите сили“ и носят добруване. Сурвакарските маски са неповторима изява на народното приложно изкуство. За селищата на Средно Краище игрите по Сурова са културен маркер.

Обичаят Сурвакари се е предавал от поколение на поколение през хилядолетията, за да достигне до нас с цялата си невероятна красота и магичност. В XXI век той играе консолидираща и интегрираща роля в обезлюдяващите се селища на района. През 2015 год. ЮНЕСКО го вписва в Представителния списък на нематериалното културно наследство на човечеството. Маскарадните ни групи са най-желани гости във всички фолклорни фестивали в България и по света. Това дава на изпълнителите самочувствие на хора с достойно присъствие на тази земя, които пазят и пренасят хилядолетните традиции на българския народ в постмодерното време.

REFERENCES:

1. Arnaudov, M. Studii varhu balgarskite obredi i legendi, II, S., 1972.
2. Arnaudov, M. Balgarski narodni praznitsi, V. Tarnovo, 1996.
3. Bark, P. Narodnata kultura v zorata na moderna Evropa, S., 1997.
4. Vakarelski, Hr. Balgarskite praznichni obichai, S., 19433.
5. Koleva, T. BolgaryI, KalendarnyIe obyIchai i obryadyI v stranah zarubezhnoy EvropyI, Zimnie prazdniki, M., 1973
6. Kraev, G. Hudozhestvenata samodeynost i promenite v maskaradnata obrednost, BF, 1, 1985.
7. Kraev, G. Pazelat folklor- nasam i natam, S., 2007.
8. Kraev, G. Maska i bulo. Balgarskite maskaradni igri. S., 2003
9. Manova Tsv. Zhenitbeni belezi na obichaya Survakari v Zapadna Bulgaria, Vekove, 1977.
10. Manova Tsv. Razkazanata istoria, Mezhdunarodniyat festival na maskaradnite igri v grad Pernik, V: Maska i ritual, S., 1999,
11. Manova, Tsv. S. Milyov, Maskaradnite igri v Sredna Zapadna Bulgaria v zhiteyskia razkaz N K. Velinov, V: Balgarski severozapad, Materiali ot natsionalna konferentsia po etnografia, Vratsa, 2008,
12. Manova, Tsv. Survakari za Surova, V: Maskaradnite igri – minalo i savremennost, 1995.
13. Manova, Tsv. Sotsialnopsihologicheski aspekti na savremennoto proyavlenie na obichaya Survakari v Pernishko, BF, 1987, 1.
14. Manova, Tsv. Maskaradnite igri v Pernishko – neochakvan diskurs, V: Maskaradat i vremeto, Pk. 2009.
15. Marinov, D. SbNU, HHVIII, S., 1914.
16. Markaryan, E. Ochertsi po teoria na kulturata, S., 1986.
17. Martinov, Al. SbNU, HIII, S., 1958.
18. Mihaylova, G. Maskirani li sa maskiranite personazhi, S., 2002.
19. Nikolov, L. Sotsiologia na lichnostta, S., 2001.
20. Okrazhen darzhaven arhiv gr. Pernik, f.993, op.1, a.e.28
21. Petrov, P., Kukeri i survakari, V: IBID, HHVIII, S., 1972
22. Protokol № 1 ot 17.I. 1971 god. Arhiv na OTsHS, gr. Pernik
23. Slaveykov, P.R. Balgarski narodni obichai i vyarvania, S., 1924.
24. Fol, V. i St. Raychevski, Kukerat bez maska, S.,
25. Hobsbawm, E. 1983: Introduction: Inventing Traditions. In: Hobsbawm E., Ranger T., (Eds.) The Invention of Tradition. Cambridge University Press.
26. Cherkezova, M. Tipologia i razprostranenie na survakarski i kukerski maski, obredno obleklo i rekvizit v Bulgaria, Sb. I kongres na BID, S., 1972.
27. Cherkezova, M. Kukerski obichai i maski, Vekove, 23, 1974

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

PRESIDENTIAL ELECTIONS IN BULGARIA - SECOND ROUND (21.11.2021): BRIEF ANALYSIS FROM THE BULGARIAN REALITY¹

FILIP ATANASOV TRENDAFILOV

Abstract:

Electoral geography is a relatively new discipline that dates back to the French school (1913). It studies the nature of democratic elections, their conduct and results. In its development, it uses a number of quantitative and qualitative methods, as well as knowledge from many other sciences.

Keywords:

Presidential elections, results, social groups, parties, electoral geography

E-mail: ftrendafilov@gmail.com

I – Увод

Електоралната география е сравнително нова научна дисциплина, която през последните десетилетия бързо се развива. За нейно начало се приема публикацията на Siegfried “Картина на политическите партии в Западна Франция през Третата Република” (1913), в чиито страници се поставя акцент върху изборните резултати и тяхната пространствена насоченост. От методологична гледна точка горепосоченият труд условно използва знания и от поведенческите научни, и по-точно, от концепцията на Уотсън за бихевиоризма. Въпреки това днес дисциплината се отнася към обществената география и безспорно е с важно практико-приложно значение. Изучава видовете изборни системи, представя детайлно избирателния процес и анализира съпътстващите го резултати. За целта се използват редица подходи - пространствен, системен, корелативен, статистически и др., изграждащи строга методология. Това са научни

разработки, които се използват комплексно, тъй като поотделно те не са универсални. Електоралната география изгражда силни междудисциплинарни връзки с историята, политиката, политологията, психологията и социологията, извеждайки закономерности в обществените процеси и "предвиждайки" евентуалния парламентарен и/или президентски вот. Представява категоричен аналог на т.нар. "псефология", възникнала приблизително по същото време. Според мнозина учени тя е всъщност проекция на политико-социалните явления в границите на конкретната териториална единица. Най-общо казано, електоралната география е насочена "навътре" в държавата за разлика от геополитиката, която акцентира върху нейното международно присъствие. Въпреки това двете науки многократно се допълват в редица аспекти, а научните трудове на Muir (1981) и Бъчваров (1992) без съмнение го доказват. Търсенето на познания в областта на електоралната география

About the authors: *F. Trendafilov* is studying "Geography and regional politics" at the University of Shumen "Konstantin Preslavsky". He has participated in several university projects and scientific conferences. He also has publications on geographic topics.

¹ Published under scientific project RD-08-130/28.02.2022: “Adapting the scientific, practical and applied potential of the Center for Career Development through the optimization of inter-institutional links”.

Copyright © 2022: Trendafilov, F.

Article history: Received: 21/09/2022 Accepted: 21/09/2022 Published: 27/12/2022

Citation (APA): Trendafilov, F. (2022). Presidential elections in Bulgaria - second round (21.11.2021): Brief analysis from the Bulgarian reality, *Journal "Careers"*, Vol. 3 (2), 21-27, <https://doi.org/46687/LNGU3220>

при представянето на съвременната политическа обстановка е разгледано и от Дерменджиев (2004). В развитието си до 60-те години на ХХ век дисциплината има по-скоро второстепенен и спорадичен характер, а нейният предмет все още не е бил категорично обособен. Увеличаването на количествените и качествените анализи през следващите десетилетия обаче се превръща във важен стимул за затвърждаване на позициите на електоралната география и финализирането на нейната методология. Обществото все по-уверено навлиза в ерата на днешната глобализация, а поредицата от промени в политическата карта на света не оставя учените безпристрастни. Неслучайно Giblin (2005) назовава изборите като коректив на партийния елит, а населението, което упражнява правото си на глас, нарича "равностоен механизъм". Hardin допълва това изказване с принципите на епистемологията, която граничи с пропагандата, масовата култура, психологията и общочовешкия стремеж към отричане на статуквото. В България първите разработки по електорална география се свързват с демократичните избори в края на миналия век. Извеждат се целите, задачите и методите на дисциплината, а с това и изводи за политическата обстановка в страната. През отминалата година обществото ни беше изправено пред трудни задачи. То трябваше да направи равностметка за парламентарния елит у нас, да утвърди още по-силно позициите си и само да открие отговорите на немалко въпроси. Ще спрем своя поглед на балотажа от президентските избори, проведен на 21.11.2021 г.

II – Същност на президентските избори в България

България е парламентарна република, като начело на държавата и главнокомандващ армията е президентът. Избира се пряко от гражданите на страната при мандат от 5 години и право за еднократно преизбиране. Дейността му е подпомогната от вицепрезидента, а правомощията им се определят от гл. 4 от Конституцията на Република България (1991 г.) По правило президентът е пръв сред равните. Неговото седалище, изградено през средата на

50-те години на ХХ-ти век, се намира на булевард „Дондуков“ в гр. София и е част от архитектурния комплекс „Ларгото“. Президентът има право да назначава и/или уволнява държавни служители, да дава и/или да прекратява българско гражданство, да контролира дейността на Народното събрание чрез вето и да насрочва дата за провеждането на национален референдум, местни и парламентарни избори. Същност прилагането на вето е синоним на противопоставяне на взети законодателни решения и връщането им в пленарната зала за преразглеждане. Президентът имат възможността и да предложи промени в Конституцията. Представява страната в международен план, като се грижи за добрата ѝ репутация. В ролята си на върховен главнокомандващ въоръжените сили на Република България президентът има пряко отношение към висшия команден състав, а като председател на Консултативния съвет за национална сигурност обявява война или извънредно положение при евентуална заплаха срещу държавата. В тези случаи се стига до обща/частична мобилизация по молба на Министерския съвет, а Народното събрание не заседава. От друга страна, вицепрезидентът е с много по-ограничени правомощия. Замества държавния глава единствено при евентуално предсрочно прекратяване на мандата му. У нас позицията е създадена по американски образец, и то още от времето на демократичните промени. Процесът при провеждането на президентските избори в страната е описан в чл. 93 на Конституцията. Държавният глава по закон трябва да бъде български гражданин на възраст не по-малко от 40 г. Президентската двойка обаче не може нито да ръководи политическа партия, нито да участва в други държавни дейности, които да предизвикат конфликт на интереси. Познавайки историята на страната ни, не е трудно да установим, че институцията съществува от около едва три десетилетия. С началото на прехода към демокрация и пазарна икономика първите избори от 1992 г. печели кандидатът от ПП СДС д-р Желю Желев с вицепрезидент поетесата Блага Димитрова. От януари 1997 г. държавен глава е Петър Стоянов, издигнат заедно с Тодор Кавалджиев от ПП ОДС. В началото на новия

век той се кандидатира и за втори мандат, но губи от Георги Първанов. Партията на БСП за пръв път влиза в Президентството, а вицепрезидент е Ангел Марин. Двойката отново печели изборите през 2006 г., което се превръща в прецедент в съвременната ни история. След изтичането на втория мандат на Г. Първанов и втори тур на изборите от 2011 г. безпартийният, но издигнат от ПП ГЕРБ, кандидат Росен Плевнелиев става четвъртият български държавен глава. До него застава Маргарита Попова. През 2016 г. електоратът посочва предложения от Инициативния комитет на БСП ген. Румен Радев за новия първи в страната. Вицепрезидентското кресло се заема от евродепутатът Илияна Йотова. Двойката участва и в следващите избори на 14.11.2021 г. сред общо 23 в листата, а след победата ѝ на първи тур (49.42%) отива на балотаж срещу независимите проф. Анастас Герджиков и Невяна Митева с тогавашен резултат от 22.83%.

III – Резултати от балотажа на президентските избори в България в национален и регионален план

При проведения на 21.11.2021 г. втори тур избирателната активност е едва 34.84%. Това е с около 6% по-малко спрямо първия, но и една от най-ниските стойности у нас от началото на демокрацията. Причините са няколко, като сред тях отличаваме увеличаващото се недоверие към институциите, политическата нестабилност през последните месеци в страната, общественото недоволство, разминаването между политическите обещания и очакванията на някои социални групи у нас особено след отпадането на останалите 21 кандидатпрезидентски двойки, избягването на публични събития поради опасенията от Covid епидемията и нововъведеното машинно гласуване, което затрудни по-възрастното и/или неграмотното население. По правило президентските избори наистина се характеризират с по-ниска активност, имайки предвид, че България все пак е парламентарна република. Въпреки това не бива да подценяваме ролята на държавния глава, който за отминалата година назначи две служебни правителства. Нека да проследим броя на гласувалите в различните интервали от

изборния ден. Най-бързо той се е увеличил между 11:00 и 16:00 ч, като от 576 140 д. (8.69 %) достига до 1 599 829 (24.12 %). Всъщност тенденцията за "струпане" на електората през обедните часове се среща прекалено често. Така например данните при първи тур в съответните времеви отрязъци са почти идентични. Основните различия обаче се позиционират в "късния" диапазон. Между 16 и 20 ч пуснатите бюлетини на 14.11. са с около 270 хил. повече от тези през следващата неделя. Според някои експерти това се дължи на твърде предвидимия резултат, а други търсят отговорите в т.нар. "избори 2 в 1". Данните, предоставени от ЦИК, относно вече традиционната у нас ниска избирателна активност говорят сами по себе си. Те породиха редица дебати за българския патриотизъм и обществената ангажираност. Крайната цифра е едва 2 310 903 души, упражнили правото си на вот. Най-активен е бил електоратът в МИР 23 - София (44.05%), обл. Смолян (38.14%) и обл. София (37.46%). При всички региони отчитаме понижаване на броя бюлетини спрямо първи тур, но особено значително при обл. Кърджали (-7.67%), МИР 23 - София (-7.46%) и обл. Разград (-7.12%). Какви са резултатите? 66.72% от гласувалите, или това са 1 539 650 д., са осигурили победата на Румен Радев. Така той става вторият български държавен глава след Г. Първанов с два мандата на "Дондуков". От друга страна, неговият конкурент Анастас Герджиков печели подкрепата на 31.80% от електората (733 791 д.), като резултатът му е приблизително 2.1 пъти по-нисък от този на вече преизбрания президент. Едва 1.48% от българските граждани са избрали полето "Не подкрепям никого". Ако трябва да сравним победата на Р. Радев на балотажа през 2016 г. и 2021 г., то по относителен дял държавният глава безспорно е увеличил резултата си с 7.35%. Въпреки това броят на бюлетините е с 523 382 по-малко от този при първия му мандат. Според експерти това основно се дължи на ниската избирателна активност, чиито фактори анализирахме в предишните страници. Р. Радев "преминава" границата от 50% електорален вот във всички административни области с изкл. на Кърджали (35.84), където е и родното място на неговия конкурент. Най-малка е относителната разлика

между гласовете на двамата кандидати в областите Разград (0.42%) и Търговище (13.6%). Прави впечатление, че и трите териториални единици, посочените преди малко, са с висок процент турско население. Бившият генерал печели най-убедително в обл. Монтана (76.28%), Плевен (75.73%) и Велико Търново (74.24%), а при още 8 на брой вотът също надхвърля 70%. Разглеждайки икономическото райониране на България, Р. Радев получава най-голяма подкрепа от Северозападния регион (72.78%), а най-малка от Южния централен (62.51%). Видими вътрешнорегионални противоречия, свързани с електоралния вот в полза на новоизбраната президентска двойка, наистина присъстват в ЮЦР, където в двете съседни области Кърджали и Хасково, относителната разлика в данните се равнява на 36.17%. Подобен е анализът в Северния централен и Североизточния район. Така например Добричка област осигурява с 25.13% по-сигурно победа за Р. Радев отколкото Търговищка, а Русенска - с 22.20 на сто спрямо Разградска. От друга страна, населението в СЗР,

ЮИР и ЮЗР е с по-малко разногласия откъм политическите си предпочитания. Разбира се, тъй като в балотажа участват две кандидатпрезидентски двойки, то резултатът на първата е реципрочен на втората и лесно може да бъде изчислен. С най-много гласове за новоизбрания президент са МИР 23 - София (123 460), обл. Варна (93 101) и МИР 25- София (84 943) поради големия брой на населението, докато в обл. Търговище те са едва 15 551. Безспорно бюлетините с номер "6" на втори тур са повече от тези на първи във всеки един избирателен район. Най-значим ръст в броя им забелязваме в МИР 23 - София (+14 098 гл.), обл. Варна (+11 804 гл.) и обл. Благоевград (+ 11 295

гл.). Макар че населението във Видинска област е сред силния електорат на Р. Радев, само 2 291 д. допълнително са дали подкрепа си за него на балотажа. По-различен ли е вотът за Анастас Герджиков? Най-силна подкрепа той получава от МИР 23 - София (55 683 д.), обл. Варна (45 363 д.) и обл. Бургас (44 892 д.), докато във Враца привържениците на ректора на Софийския университет са 7 768 д. На първо място по увеличаване броя на бюлетините с номер "15" на втори тур е обл. Кърджали (+23 484), следвана от Бургас (+11 066) и Разград (+9 260). Оказва се, че единствено в МИР 23 - София гласувалите за проф. Герджиков на балотажа са по-малко от тези на предишния избори (-282). Като обобщение можем да твърдим, че при двамата кандидати присъстват сериозни тенденции, разгърнати в национален и регионален план.

IV – Резултати от балотажа на президентските избори в България спрямо профила на електората

Един от ключовите аспекти при изучаването на резултатите от политическите избори е анализването на профила на електората. Специалистите разглеждат количествените и качествените характеристики на демографските групи (по възраст, пол, местожителство, етническа принадлежност, доходност и др.) и открояват ясно изразени тенденции при тяхното гласуване. Електоралната география все по-уверено си служи със познания от статистиката, психологията, социологията и дори поведенческата география. Днес тя търси отговори на въпросите дали възрастното население е с различни политически възгледи спрямо по-младото, дали етническите малцинства са склонни да подкрепят определени партии и кандидати, дали гражданите с висше и средно образование могат да имат един и същи вот и т.н. Какво сочи проучване, изготвено от "Gallup International Association" и представено от медиите минути след обявяването на резултатите от балотажа? Румен Радев печели изборния вот и при трите възрастови групи. За него са гласували 63% от населението между 18 и 30 г., 64% от това на възраст от 31 до 60 г., а гражданите над 60 г. с "червена" бюлетина са 62% спрямо общия си

брой. С други думи, не наблюдаваме сериозни различия в политическите симпатии на горепосочените демографски единици - а, напротив, стойностите са прекалено близки. Реципрочно Анастас Герджиков получава най-голяма подкрепа (35%) от най-младите и най-възрастните избиратели, докато от тези м/у 30 и 60 г. с един процент по-малко (34%). Абсолютният дял на посочилите полето "Не подкрепям никого" е от 2 до 3% в различните

демографски групи. Прави впечатление, че електоратът и на двамата кандидати се състои от 47% мъже и останалите 53% жени. Разбира се, това се дължи на половата структура у нас, която показва, че по-многобройно е женското население. Не бива да забравяме обаче, че в някои възрастови групи, и то особено сред по-младите, присъстват изключения в полза на мъжете. Твърде близки са данните относно етническата принадлежност на гласувалите за

двете кандидатпрезидентски двойки. Според социолозите българите съставляват 66% от електората на Румен Радев и 65% от този на Анастас Герджиков. На втора позиция по относителен дял е ромското население с 22% и 28% респективно. Най-малък е броят на упражнението правото си на глас турско население у нас. Неговият процент е едва 12 и при двамата кандидати. Нужно е да отбележим обаче, че статистиката "пропуска" останалите етноси у нас. Цифрите безспорно показват значителна избирателна активност сред ромите на фона на намаляващата обществена ангажираност на българите. По-малък е и вотът на етническите турци спрямо първи тур поради отпадането на лидера на ПП "ДПС" от надпреварата. Р. Радев и И. Йотова печелят изборите с над 60% краен резултат при всяка една демографска група по степен на образование. От друга страна, ректорът на Софийския университет получава най-голямо доверие от висшистите у нас (35%). Посочилите полето "Не подкрепям никого" са предимно с основно и начално образование (3%). В териториално отношение акцент поставяме върху няколко тенденции. Привържениците на бившия генерал са най-много в областните (43%) и малките градове (24%), а в столицата и селата процентите са почти равни. Водещи по брой бюлетини с № "15" са обл. градове (34%), но и селата (28%). В София гласувалите за Ан. Герджиков са 17% от общия му електорат. За първи път в историята на България претендентите на балотажа са независими кандидати, макар и предложени от инициативни комитети и движения с ясно изразени политически възгледи. Това позволява на гражданите да оценят личността, а не да се "ориентират" по партийната ѝ принадлежност. И все пак, новоизбраният държавен глава привлича 91% от привържениците на ПП "Продължаваме промяната", чийто лидери бяха депутатите в служебното правителство на Р. Радев. 96% от подкрепящите БСП също осигуряват победата на генерала. Всъщност това беше партията, която издигна кандидатурата му през 2016 г. Силен е и вотът от ИТН (89%), Възраждане (72%) и ДБ (70%).

Гласовете за Ан. Герджиков идват предимно от коалицията "ГЕРБ-СДС" (89%), съставляваща по-голямата част от ИК на ректора, и ДПС (63%).

V-Резултати от балотажа на президентските избори в България спрямо вота в чужбина

Интересни за анализиране са резултатите от гласуването в чужбина. Това са гласове, постъпващи от 62 държави с общо 750 секции, като броят им е най-голям във Великобритания (132) и Турция (126). С 66.97% победител е Р. Радев. Той получава подкрепата от 86 956 българи зад граница, или с 3 382 избиратели повече в сравнение с първи тур. Най-силен е електоратът в Обединеното кралство (22 206 д.), Германия (16 193 д.) и Испания (10 409 д.) Заедно с Турция (+1 228 гл.) това са страните със значителен ръст в броя на бюлетините под номер "6" спрямо изборите от 14-ти ноември. Въпреки това в 25 държави отчитаме по-нисък резултат за бившия генерал на балотажа. В САЩ например това е спад от 1 864 гласа, а в Канада - с 409. Тази сериозна тенденция не присъществаше в национален и регионален план. От друга страна, в Аржентина и Южна Корея вотът за новоизбрания президент не се е променил на втори тур (14 д.) Зад кандидатурата на Ан. Герджиков заставят 40 616 д. (31.28%). Това са над 2 пъти повече избиратели в сравнение с първи тур, а причината е активизирането на българската диаспора в Турция (от 609 до 22 383 гл.) Висок е резултатът и във Великобритания (3 589 д.), Германия (3 274 д.) и Испания (2 376 д.) Общо четирите страни формират около 78% от електората на кандидатпрезидентската двойка. Секциите в 31 държави обаче отчитат спад в подкрепата за ректора на Софийския университет. В САЩ например са преброени 680 по-малко бюлетини с номер "15". Вотът в Бразилия (2), Нигерия (3) и Австралия (82) остава непроменен. Безспорно с многократните избори през 2021 г. станахме свидетели на все по-бързо увеличаващата се обществена ангажираност на българите в чужбина. За редица експерти това е проява на родолюбие и свидетелство за заинтересованост към бъдещето на страната.

табл. 1. Гласували в чужбина (изт. ЦИК)

	брой гласували за Р. Радев	относителен дял на гласовете за Р. Радев спрямо общия брой на бюлетините	брой гласували за Ан. Герджиков	относителен дял на гласовете за Ан. Герджиков спрямо общия брой на бюлетините
първи тур	83 574 д.	37.19%	20 268 д.	9.02%
втори тур	86 956 д.	66.97%	40 616 д.	31.28%

VI – Заключение

България е парламентарна република, като начело на държавата стои президентът. Той се избира пряко от населението, а мандатът му е с продължителност от пет години. На балотажа на 21.11.2021 г. активността е една от най-ниските в страната след демократичните промени (34.84%). Победител е бившият генерал Румен Радев (66.72%), зад чиято кандидатура застават 1 539 650 д. В регионален план той печели изборите във всяка административно-териториална единица с изключение на Кърджали. Най-многоброен е електоратът му в областите София и Варна. Конкурентът му, ректорът на Софийския университет, проф. Анастас Герджиков получава 733 791 гласа. Разглеждайки резултатите от втори тур спрямо профила на упражнените права си на вот, можем да акцентираме върху няколко тенденции. Р. Радев и Ил. Йотова печелят при всяка една демографска група по възраст и степен на образование. Техните симпатизанти са предимно жители на областните и по-малките градове, докато Ан. Герджиков и Н. Митева откриват много свои привърженици и сред селското население. Избирателната активност на етническите турци е по-ниска от очакваната, а спадът при нея се компенсира от ромите. На балотажа в чужбина броят на бюлетините за кандидат-президентските двойки се увеличава, а тези с номер "15" с повече от два пъти. През отминалата година ниската електорална активност породила редица дебати, свързани с българския патриотизъм и обществената ангажираност. Българското население трябва да осъзнае, че за да постигне светло бъдеще, то днес само трябва да вземе трудни решения.

REFERENCES:

1. Karastoyanov, St. "Politicheska geografia, geopolitika i geostrategia - Tom II", "Universitetsko izdatelstvo", S., 2018.
2. Penerliev, M., V. Petkov. "Sbornik uchebni materiali po kulturna geografia", izd."Inkoma", Shumen, 2017.
3. Penerliev, M., D. Donchev. "Geoikonomika", izd."Episkop Konstantin Preslavski", Shumen, 2003.
4. Penin, R., M. Sultanova, "Uchebnik po geografia", izd."Bulvest 2000", S., 2012g.
5. <https://results.cik.bg/pvrns2021/tur2/rezultati/32.html> (01.05.2022 г.)
6. <https://geopolitica.eu/2011/broi12011?id=103> (01.05.2022 г.)
7. <http://shu.bg/library/e-catalog> (03.05.2022 г.)
8. <https://www.britannica.com/topic/geopolitics> (09.05.2022 г.)
9. <https://www.geopoliticalmonitor.com> (03.05.2022 г.)

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

TOURISM'S HUMAN RESOURCES MANAGEMENT SPECIFICITIES

VANYA VASILEVA, SEVDZHAN SABRIEVA¹
KONSTANTIN PRESILAVSKY UNIVERSITY OF SHUMEN

Abstract:

The specifics and upheavals of tourism in recent years worldwide and in Bulgaria is associated with significant fluctuation of the employed in the tourist industry. This brings up the problem of human resource management in tourism as especially current. Human resource management in tourism has a number of specifics that are determined by the features of the tourism industry. They, in turn, determine the specifics of labor in tourism, as well as the specific requirements for employees. At the same time, wages remain low and lead to demotivation and difficult career development. The present report focuses precisely on these specifics.

Keywords:

human resources; tourism; management;

E-mails: v.vasileva@shu.bg,
s.sabrieva@shu.bg

I – Въведение

Динамичното развитие на туризма през последните години в световен мащаб е свързано със значително увеличение на заетите туристическия бранш. Докато в средата на 90-те години те са били около 10 млн., в началото на новия век са вече 200 млн., през 2010 г. достигат около 250 млн. души (Baum).

Непосредствено преди критичната 2020 г. стойността на заетите в туристическия бранш

достига своите максимални стойности от 333 млн. души. Така туризмът осигурява всяко десето работно място в света. През 2021 г. броят на заетите в туристическия бранш в световен мащаб е 289 млн. души, което показва увеличение спрямо предходната година, но остава под стойността на броят на заетите в сектора преди COVID пандемията.

¹ **Vanya Vasileva** has a master's degree in Geography and Biology since 2002 and a doctorate in Geography of tourism and recreation at the Higher Attestation Commission of Bulgaria from 2008. Since 2015, she has been an associate professor of Tourism at Konstantin Preslavsky University of Shumen. Her scientific interests are Geography of tourism, including resources of tourism, infrastructure of tourism, international tourism, specialized types of tourism, etc. She is a member of Bulgarian Geographical Society, Association of Professional Geographers and Regionalists, Bulgarian Association of Tourism Journalists and Writers (ABUJET). She has published over 100 publications, including 6 books (monographs, textbooks, studies). She is the lead co-author of 2 other books and participated as a co-author in 3 of the popular editions for tourism of ABUJET.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6382-1947>

Sevdzhan Sabrieva has a master's degree in Geography and Biology since 2002 and a doctorate in Economics (National economy, Regional economy and Administration) from 2018 to University of National and World Economy, Sofia, Bulgaria. She teaches various disciplines in Geography and Tourism in Konstantin Preslavsky University of Shumen, where she has been a full-time lecturer since 2006. Her scientific interests are focused on the Geography and Economics of Tourism and Regional Development. She is a member of Bulgarian Geographical Society and Association of Professional Geographers and Regionalists. She has realized over 50 publications including monograph, textbook, articles and reports.

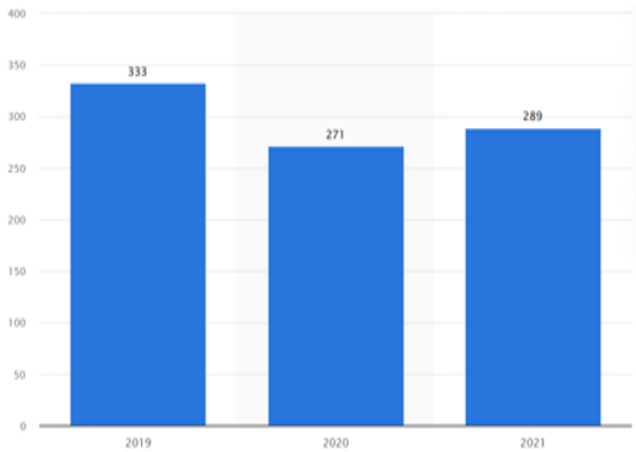
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7036-1157>

Copyright © 2022: V. Vasileva, S. Sabrieva

Article history: Received: 9/11/2022 Accepted: 21/11/2022 Published: 27/12/2022

Citation (APA): Vasileva, V., S. Sabrieva (2022). Tourism's human resources management specificities, *journal "Careers"*, vol. 2 (3), 28-34, <https://doi.org/46687/BQZJ7448>

Материалът се публикува по проект на ДИКПО № РД 08-131/28.02.2022 г. на тема: "Ефективни образователни технологии"

Фиг. 1: Брой на заетите лица в туризма в света (в млн. души)

Източник на данните: <https://www.statista.com/statistics/1268465/number-of-travel-and-tourism-jobs-worldwide/>

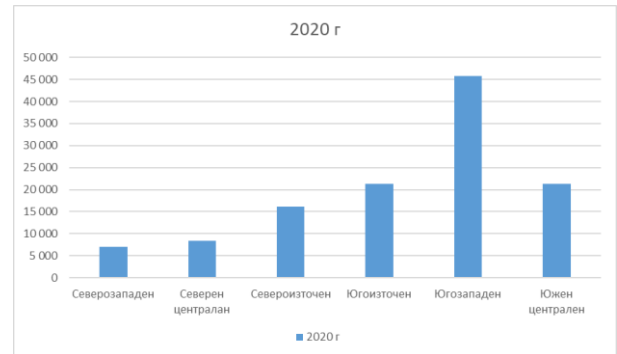
Във връзка с това особена актуалност придобива въпросът относно спецификите в управлението на човешките ресурси в туризма. Най-общо тези специфики се обуславят от особеностите на труда в туристическия бранш, работата в мултикултурна и интернационална среда (Baum, 1995).

В нашата страна заетите в хотелиерството и ресторантьорството през 2007 г. са били 122 хил., през 2013 вече са 146 хил. Те са генерирали оборот от 557 млн. лв. Стойностите на посочените показатели са се увеличили значително през този период. От 2007 г. до 2013 г. броят на заетите лица в хотелиерството и ресторантьорството е нараснал с близо 50 %, а разходите за възнаграждения са се увеличили тройно.

По последни данни на НСИ от 30.06.2022 г. към 2020 г. броят на заетите в хотелиерството и ресторантьорството е 119 906 души. Наблюдава се спад на заетите в сравнение с данните от 2013 година с около 26 094 души. Този спад се дължи на проблемите в световен мащаб от здравен характер, а именно COVID пандемията, която нанесе удар не само на туристическия сектор, но и на всички останали.

По отношение на данните по райони за планиране към 2020 г. от фигура 2 е видно, че най-голям е броят на заетите в Югозападен район за планиране (45 771 души), следван от Югоизточен (21 347 души) и Южен централен район (21 301). С най – малък брой на заетите е

Северозападен район за планиране (6950 души). (виж. Фиг. 2)

Фиг. 2: Брой на заетите лица в хотелиерството и ресторантьорството по райони за планиране за 2020 г.

Постоянните промени на заетите в туристическия бранш не само у нас, но в световен мащаб извежда проблемът за управлението на човешките ресурси в туризма като особено актуален. Въпреки това все още почти липсват научни постановки отнасящи се конкретно до управлението на човешките ресурси в туризма. Все още се използват общи постановки от теорията за управлението на човешките ресурси.

II – Методология на проучването

За целите на настоящото проучване са използвани предимно вторични източници на информация. Това са актуални статистически данни относно заетите в туристическия бранш за света и България, както и преглед на литературни източници по темата. Събраната информация е обработена и представена чрез методите на анализ и обобщение.

III – Резултати и дискусия

Понятието човешки ресурси в туризма може да се разглежда в широк и в тесен смисъл. В широк смисъл то обхваща всички, които са пряко или косвено заети в туристически дейности, както и тези, които са заети в дейности свързани или обслужващи туристическия бранш. Понеже е трудно да се направи оценка на този широк периметър по-често се борови с тесния смисъл на понятието. В по-тесен смисъл човешките ресурси в туризма обхващат заетите в различните туристически дейности (хотелиерство, ресторантьорство, посредническа дейност, транспортна дейност,

екскурзоводство, допълнителни услуги), които имат пряко или косвено отношение към обслужването на туристите. Туристическото обслужване осигурявано от човешките ресурси може да се разглежда като стратегически инструмент за увеличаване на продажбите и за намаляване на разходите по тях (Baum). Отличното обслужване, не просто като техническо действие, а като психологически акт, помага на туристическите фирми още и да (Милева, 2003, 2011 г.):

- се диференцират от конкурентите си;
- подобрят имиджа си сред потребителите;
- увеличат продуктивността;
- повишат нивото на печалбите;
- стимулира участието на служителите;
- подобрят лоялността на персонала към фирмата;
- подобрява в дългосрочен аспект ефективността на бизнеса;

Управлението на човешките ресурси в туризма представлява целенасочено въздействие от страна на управляващия субект (мениджър, управител, супервайзор, собственик и т.н.) върху обекта на управление (персоналът/човешките ресурси) за постигане целите на организацията (туристически обект, фирма и т.н.). Целите на туристическата организация могат да са разнообразни. Най-общо обаче могат да бъдат сведени до висококачествено обслужване на клиентите (туристите), което е гаранция за предоставянето на висококачествен туристически продукт, което от своя страна води до привличане на лоялни удовлетворени посетители. Управлението на човешките ресурси в туризма за постигане на поставените цели се извършва чрез планиране, организиране, мотивиране, координиране и контрол, т.е. чрез управленските функции. То се осъществява също и чрез взетите управленски решения и тяхната реализация.

Управлението на човешките ресурси в туризма има редица специфики, които се обуславят от спецификите на туристическия бранш. Те от своя страна обуславят спецификите на труда в туризма. Обслужването, което се предоставя от човешките ресурси е основен компонент на туристическия продукт.

Туристическият продукт представлява съвкупност от материални и нематериални елементи, които туристите възприемат като едно цяло. В основата на нематериалният компонент стои човешкият фактор. Този факт предопределя особено важното значение на човешкия фактор в туризма. За туристическата организация най-важен ресурс е човешкият. Както посочва Милева (2003, 2011 г.) чрез човешките ресурси се реализира управлението на останалите организационни ресурси. Те са фокусът на туристическата организация и чрез тях се постига изпълнението на управленските стратегии, планове и организационни цели съобразно ценностите и културата на туристическата организация.

Туризмът предоставя преди всичко услуги и в много по-малка степен стоки. Услугите притежават някои специфични особености:

- услугите имат нематериален характер, поради което те са неосезаеми;
- обект на туристическите услуги е човекът; услугите са насочени към удовлетворяване на неговите потребности;
- услугите се създават от хора и са предназначени за хора;
- потребителят е активен участник при „производството“ на продукта;
- „производството“ и потреблението напълно съвпадат по време и място;
- поради това услугите не могат да се складират или пренасят;
- услугата за разлика от стоката не може да се изпробва предварително (чрез мостри например);
- некачествената, неудовлетворяваща услуга не може да бъде върната;
- в сферата на услугите е много важна ролята на човешките ресурси;
- качеството на услугите е динамична величина;
- услугата не дава право на собственост върху нещо, а само право за ползване за определен период;
- при услугите клиента определя ритъма на работа;
- оценяването качеството на услугите силно зависи от субективното мнение на клиента;

- купувачите изпитват по-голямо чувство на несигурност и риск при покупката на услуги, отколкото на стоки;

- психологическият фактор е особено важен, дори решаващ, при предоставянето на услугите;

- поради нематериалния си характер услугите се рекламират по-трудно в сравнение със стоките;

- висока степен на влияние на неосезаемите фактори (напр. усещане, настроение, емоции, удобство, естетика, атмосфера и т.н.);

Посочените особености на туристическия бранш обуславят до голяма степен спецификите на труда в туризма. Те се изразяват в :

1. Ненормирано работно време;

2. Заетите в туристическия бранш работят, когато другите почиват;

3. Работа на смени в т.ч. през нощта, в празнични и почивни дни;

4. Неравномерно натоварване, смяна на периоди с голямо натоварване с периоди на липса на работа;

5. Динамична работна среда;

6. Работа с хора, които се различават значително; някои от тях са капризни и/или конфликтни;

7. Работното място при редица професии в туристическия бранш е променливо и/или подвижно; това дава възможност за опознаване на редица места, но и води до допълнително натоварване;

Посочените особености обуславят специфичните изисквания към заетите в туризма. Те са свързани предимно с личностни качества като приятен външен вид, позитивно излъчване и усмивка, умения за работа с клиенти, умения за работа в екип, умения за работа в динамична среда, умения за продажби, умения за сътрудничество с потребителя и др. Подобни макар и не маловажни изисквания често оставят на заден план образователните и квалификационните изисквания. Поради това голяма част от професиите и длъжностите в туризма се заемат от ниско квалифициран персонал. Това води до негативни социални последици в туристическото място, където се влошава образователната структура на населението. Висококвалифицираните

длъжности изискват повече комплексност и организаторски способности отколкото дълбочина на познанията. Във връзка с работата в мултинационална среда високо ценени в туристическия бранш са езиковите познания и съответно хората, които владеят поне два чужди езика са търсени от туристическите организации.

Социалната структура на заетите в туризма е специфична не само в образователен аспект, но и що се отнася до пол и възраст. Около 2/3 от заетите в туризма са жени. Сред причините за това са липсата на тежък физически труд при повечето от работните места в туризма, по-голямата мобилност на жените и по-ниското заплащане на техния труд, както и поради това, че жените се вписват по-добре в горепосочените личностни качества, които обикновено се изискват.

Сред заетите в туризма преобладават предимно млади хора. Това също е свързано с тяхната по-голяма мобилност, поради липсата на семейно и трудово обвързване, тяхната приспособимост и възможността им да работят в динамична среда с голяма продължителност на работното време. Работодателите в туристическия бранш предпочитат младите хора и поради това, че работят при по-ниско заплащане, поради липсата на достатъчно професионален опит. Голяма част от младите хора също предпочитат сезонната работа, поради наличието на ангажименти свързани с образованието им например. За други заетостта им в туризма е временна докато се реализират на по-добра позиция в друга сфера. За някои длъжности в туризма изрично се поставя възрастова бариера, която дори може да е фиксирана в длъжностната характеристика и при обявяването на работното място.

Работодателите би трябвало да ограничат до минимум свързани с физически данни, пол и възраст изисквания, за да не се извършва дискриминация спрямо други подходящи за съответната длъжност кандидати при извършването на подбор.

Характерно за пазара на труда в туризма е протичането на някои по-специфични процеси като:

- Висока пространствена мобилност на човешките ресурси обусловена преди всичко от сезонните колебания;

- Мобилност в професиите;

- Вътрешноинституционална мобилност характеризираща се с редуване или съчетаване на различни длъжности особено в малките туристически организации;

- Високо текучество и голям дял на новопостъпилите, което затруднява развитието и прилагането на фирмената култура и повишава разходите за обучение;

Процесите на набор, подбор, обучение и кариерно развитие на човешките ресурси в туристическия бранш имат своите специфики.

Наборът на човешките ресурси е широко застъпена дейност, с която са заети работодателите особено в началото на активния туристически сезон. Наборът извършван по този начин е силно затруднен. Възникването на силно изразено търсене на пазара на труда на туристически кадри в този период често изпреварва предлагането. Това затруднява работодателите при намирането на кадри отговарящи на съответните изисквания. Това силно затруднява процесът на подбор на човешките ресурси. В такива периоди работодателите са склонни на компромиси и назначават хора с недостатъчно опит, езикови познания и т.н. Това, както и сезонността води до широко използване на временни трудови договори, както и прилагането на ниско заплащане. Всичко това рефлектира негативно върху качеството на туристическото обслужване и съответно на туристическия продукт. От друга страна в края на активния туристически сезон в неизгодна позиция се оказват предлагашите труд, т.к. търсенето на пазара на труда рязко спада и голяма част от тях остават без работа. Това води до миграции, преориентиране към други сфери, а понякога и до социални и личностни проблеми.

Обучението на кадрите е особено важен аспект в управлението на човешките ресурси в туризма. Основна причина за това е необходимостта от конкретизация на знанията и уменията, които кадрите притежават към условията и изискванията на туристическия обект, стандартите му и посетителите, с които работи. Всички големи туристически компании

са разработили и прилагат свои собствени стандарти на обслужване, които се възприемат като гаранция за качеството на предоставяния продукт и съответно предлагат задължително въвеждащо обучение за новопостъпилите. Необходимостта от обучение на човешките ресурси се обуславя и от динамичните промени в туристическия бранш, както и неговата макро среда. Особено динамично се променят нагласите и изискванията на потребителите, както и използваните технологии.

Характерна особеност на туристическия бранш е високият разход за труд респ. насочен към човешките ресурси, т.к. много от дейностите са свързани с ръчен труд или личен контакт. Това не води до високи заплати. Възнагражденията в туристическия бранш продължават да са под стойността на средната работна заплата в страната.

Разходите на работодателите свързани с човешките ресурси обаче не се изчерпват само с разходите за трудови възнаграждения. Те имат разходи и за осигуровки, набор, подбор и обучение на персонала, работната среда и съоръженията, които се използват от наетите, а в редица случаи и за работно облекло, транспорт, храна, комуникации.

Ниското заплащане на работещите в туризма демотивира персонала, води до неудовлетворение и провокира голямо текучество. Тези които остават са подложени на голямо натоварване, което в съчетание с ниското заплащане води за губа на задължително изискваната усмивка и силно влошава качеството на обслужването. За работодателите това е свързано със загуба на време и ресурси по наемането и обучението на нов персонал.

Кариерното развитие в туризма е силно затруднено, поради временния характер на голяма част от работните места. Друг фактор възпрепятстващ кариерното развитие е силно изразеното текучество, породено от голямото натоварване, ниското заплащане, както и промените в потребностите и мотивацията на работещите в бранша. Текучеството, както и сезонността силно затрудняват задържането на висококвалифицираните и професионално пригодните кадри.

За разлика от повечето от останалите професии и длъжности мениджърските позиции в туризма изискват високо образование и квалификация, както и владеенето на два или три чужди езика. Задължителен е и опитът в съответния отрасъл, както и наличието на лидерски качества и организационни умения. Добрите мениджъри в туристическия бранш изучават мотивацията на персонала си и го мотивират като създават добра работна атмосфера и по този начин значително редуцират текучеството, работят с лоялни служители и съответно постигат качествено обслужване. Формирането на лоялни служители е задължителна предпоставка за формирането на лоялни клиенти. Да се полагат грижи за служителите от страна на организацията и фирменото управление е важно условие те от своя страна да се грижат за посетителите. Schneider (1994, Милева, 2001 г.) чрез направени проучвания установява силна зависимост между нагласите на служителите и възприятията на клиентите по отношение на качеството на услугите. Също така се установява, че когато потребителите оценяват високо качеството на употребяваните от тях услуги, то нагласата на служителите да напуснат работа е изключително ниска. Същият автор констатира, че служителите нямат желание да работят в среда, където качеството на обслужването е ниско и потребителите са неудовлетворени. Подобни резултати представя и Ламбова (2011 г.). Чрез анкетно проучване проведено в Смоленска област авторката установява, че най-голямо удовлетворение у персонала предизвикват доволените клиенти. Съответно най-голямо неудовлетворение работещите изпитват, когато клиентите са неудовлетворени.

Създаването на лоялни служители е особено важно, т.к. те познават както работата си, така и потребителите, които също са лоялни клиенти. За създаването на лоялни и удовлетворени служители е важна системата за мотивация, справедливостта в управлението, създаването на чувство, че те са ценни за организацията.

Все по-голямо внимание се обръща не само на професионалната квалификация, но и на психологическата пригодност на кадрите за работа в определен бранш и на определена

позиция. Ламбова (2011 г.) разглежда пригодността на хората с различен тип темперамент да изпълняват определени професии в туристическия бранш. Въз основа на това може да се предложи следната съвместимост:

- Сангвиник – рекламни агенти, аниматори, екскурзоводи, преводачи, сервитьори, бармани, организатор на туристически услуги в туристическо бюро, спасители, планински водачи и др.;

- Холерик – управители на туристически обекти, работа в туристически информационен център, сервитьори, бармани, камериери и др.;

- Флегматик – управители на различни туристически обекти, администратори, рецепционисти, маркетинголози, работа в туристически информационен център, работа в SPA център и др.

- Меланхолик – счетоводители, стоговеди в заведенията за хранене, специалисти по ценообразуване, пиколо и др.

Управлението на човешките ресурси в туристическия бранш се осъществява на макро- и микроравнище. На макро ниво то се регламентира и осъществява от държавата чрез държавната политика в областта на трудовото законодателство и туризма, основните принципи на които са заложи в Кодекса на труда и Закона за туризма. На микро ниво управлението на човешките ресурси се осъществява в туристическите фирми. Спецификите му се обуславят от наличните ресурси.

В свое проучване Христова (2010 г.) констатира редица проблеми в управлението на човешките ресурси в туристическия бранш у нас и прави извода, че управлението на човешките ресурси в туристическите организации у нас „не притежава характеристиките на съвременното управление на хора; доближава се до надзирателство..., архаично и без всякаква стойност...”. Въз основа на това същата авторка предлага 4 основни промени, които биха подобрили настоящата ситуация:

- Събиране, анализиране и използване на точна информация относно съвременното състояние и тенденциите в развитието на пазара на труда;

- Прилагане на съвременни управленски практики;
- Инвестиране в изграждане на мениджърска компетентност;
- Задължително прилагане на бизнес планирането;

IV – Заключение

Можем да очакваме, че проблемът с човешките ресурси в туристическия бранш ще продължава да бъде не само актуален, но и изпълнен с редица предизвикателства. Ниското ниво на заплащане именно в този бранш, както и високото влияние на сезонния фактор са традиционни проблеми изискващи спешно решение. Към тях се прибавят влиянията на пандемичната и нестабилна социално-икономическа обстановка. Всички тези проблеми до сега се решават предимно на локално ниво. Това силно затруднява работодателите в туризма и поставя в неблагоприятна позиция предимно младите хора, заети в туристическия бранш.

References:

1. Agamirova, E., „Upravljenje personalom v turizme i gostinichnom biznese”, 2004 g. http://tourlib.net/books_tourism/agamirova4.htm
2. Evseev, V., „Chelovecheskie resursy: Otsenka faktorov konkurentosposobnosti”, izd. „Gardariki”, 2007 g.
3. Karadzhova, Zl., „Alternativi za motivirane i stimulirane na turisticheskite kadri”, sbornik dokladi „Alternativi za razvitie na savremennia turizam”, univ. izd. „Nauka i ikonomika”, IU – Varna, 2010 g.
4. Konovalenko, V., „Upravljenje personalom - kreativnyy menedzhment”, izd. „Dashkov i Ko”, 2010 g.
5. Krasnova, N., „HR-strategia: instrumenty razrabotki i realizatsii”, izd. „MFPA”, 2011 g.
6. Lambova, M., „Prigodnost na razlichnite psihologicheski tipove kam opredeleni profesii v turisticheskia bransh”, sbornik dokladi „Turizmat – Sastoyanie i perspektivi”, KIA, Plovdiv, 2011 g.
7. Lambova, M., „Savremenni problemi pri motivatsiyata na kadrite v turizma”, sbornik dokladi „Turizmat – Sastoyanie i perspektivi”, KIA, Plovdiv, 2011 g.
8. Mihaylov, M., „Strategichesko upravlenie na turizma”, NBU, S, 2005 g.
9. Heshkov, M. i kolektiv, „Vavedenie v turizma“, glava 11 „Choveshki resursi v turizma“, izd. „Nauka i ikonomika“, IU – Varna, 2001
10. Hristova, T., „Savremenni upravlenki praktiki za choveshkite resursi v turisticheskata organizatsia” – sbornik dokladi „Turizam – predizvikatelstva v usloviyata na ikonomicheska kriza”, NBU, Sofia, 2011 g.
11. Hristova, H., „Upravljenje na choveshkite resursi v turisticheskite organizatsii – do koga arhaichno i bez stoynost?”, sbornik dokladi „Alternativi za razvitie na savremennia turizam”, univ. izd. „Nauka i ikonomika”, IU – Varna, 2010 g.
12. Shiblova, M., „Rolyata na choveshkite resursi v podobryavane na kachestvoto na turisticheskite uslugi”, sbornik dokladi „Alternativi za razvitie na savremennia turizam”, univ. izd. „Nauka i ikonomika”, IU – Varna, 2010 g.
13. Zakon za turizma - v sila ot 01.10.2002 g.,
14. Kodeks na truda – v sila ot 01.01.1987 g.,
15. Natsionalna klasifikatsia na profesiite i dlazhnostite, 2022 g. BAUM, T., “Human resource management for tourism, hospitality and leisure: An international perspective”, http://www.google.bg/books?hl=bg&lr=&id=igcGpilWpy8C&oi=fnd&pg=PR9&dq=human+resources+management+tourism&ots=rLqpm4ezWi&sig=DKNX8iJ5iJRP4y0PfcEZlalGNHg&redir_esc=y#v=onepage&q=human%20resources%20management%20tourism&f=false
16. Baum, "Managing human resources in the European tourism AND hospitality industry: a strategic approach.", 1995 <http://www.cabdirect.org/abstracts/19951806173.html;jsessionid=C33D07DFACB90506DA87A20C1E597F9A>
17. Baum, T. “Policy dimensions of human resource management in the tourism and hospitality industries”, 1997
18. Cooper, C., Lockwood, A., “Progress in tourism, recreation and hospitality management”, Volume 5, 1994
19. Leiper, N. “Tourism Management” (3rd Ed.), Malaysia: Pearson Education Australia, 2004 <http://rphrm.curtin.edu.au/2004/issue1/silva.html>
20. Nickson, D. “Human Resource Management for the Hospitality and Tourism Industries”
21. http://www.elsevier.com/wps/find/bookdescription.cws_home/707945/description
22. Riley, M., "Human resource management in the hospitality and tourism industry."
23. <https://nsi.bg/bg/content>
24. <https://www.statista.com/statistics/1268465/number-of-travel-and-tourism-jobs-worldwide/>
25. UNWTO

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

THE UNKNOWN CULTURAL AND RELIGIOUS SITES IN BULGARIA

SUNAY YAHOV¹
PGI "ROBER SCHUMAN", RAZGRAD

Abstract:

The material analyzes some very little-known religious sites in Bulgaria. An attempt is made to characterize their accessibility, touristic value and current state. In their geographical position, they are everywhere. They are chosen among many others, which aims to draw attention to such little-known religious sites

Keywords:

cultural tourism; religion tourism; perspective; condition;

E-mail: sunay_yahov@abv.bg

На територията на България са открити останки от множество древни цивилизации. Това са цивилизациите на праисторическите общества, на траките и античните гърци, на Рим и Византия, на християнството и исляма. В България са направени изключителни открития, говорещи за раждането на човешката цивилизация и култура, за разнообразните религиозни култове, практики и обичаи, утвърдили се по днешните български земи хилядолетия преди Христа. Преселниците са оставили на нейна територия богатото културно наследство на седем различни цивилизации. В доклада са представени пет от най-впечатляващите културно-религиозни обекти на територията на страната ни, които имат голям потенциал за привличане на туристи.

Долменът край местността Ничеви чаири

Долмените са мегалитни съоръжения, които са изградени от няколко отвесно положени каменни плочи, покрити с друга каменна плоча, като по този начин плочите образуват камера. Датирани са към бронзовата и към ранната желязна епоха. Изграждането им е свързано с религиозните вярвания и ритуали

през древността и много често са използвани за погребения. Разпространени са в Европа, Азия и Африка.

На територията на България са открити стотици долмени, запазени в различна степен, като най-висока концентрация на долмени има в планините Сакар, Странджа и Източните Родопи. В Сакар планина са открити над 600 долмена. Село Хлябово в Сакар е сред местата в България с най-голяма концентрация на долмени, като един от най-големите и добре проучени е именно долменът в местността Нъчеви чаири.

Хлябовските долмени са част от древен некропол разположен в землището на днешното село Хлябово, Община Тополовград, област Хасково. На територията на землището на селото се намират най-голям брой запазени долмени, не само в Сакар планина, но и в цялата зона на разпространението им – Странджа, Сакар и Източни Родопи. Голяма част от описаните в края на XIX в. от братя Шкорпил и Георги Бончев долмени са били впоследствие напълно разрушени. Братя Шкорпил съобщават за общо 75 долмена в землището на селото. През 1901 г. Георги Бончев, който е обходил района

About the authors: Sunay Yahov is a teacher of tourism in a vocational high school of economics in the city of Razgrad. He graduated with a major in "History and Geography" at Shumen University. Participated in numerous projects and scientific conferences.

Copyright © 2022: Yahov, S.

Article history: Received: 25/11/2022 Accepted: 01/12/2022 Published: 27/12/2022

Citation (APA): Yahov, S. (2022) The unknown cultural and religious sites in Bulgaria, *Journal "Careers"*, Vol. 2 (3), 35-46, <https://doi.org/46687/ZDGF3230>

на село Хлябово най-щателно, описва над 100 долмена, като 82 от паметниците са били разположени по Средния рът източно от сегашното село. Първите изследователи на долмените в землището на село Хлябово са братя Херман и Карел Шкорпил, които съобщават за 75 долмена на територията селото. Един от първите български археолози – Георги Бончев, който обхожда землището на селото още по-внимателно след експедицията на Шкорпил, описва 100 долмена.

Между 1973–1976 г. научни експедиции ръководени от проф. Иван Венедиков и проф. Александър Фол документират в землището на село Хлябово седем долмена в местностите Бялата трева, Пейов кладенец (Манов баир), Голям рът (Нъчеви чаири), Евджика, Гердемското кули и Герена. През 1974 г. са проучени повторно долмените в местностите Бялата трева и Нъчеви чаири и за първи път долменът в местността Купанов долап и в тях са осъществени малки сондажи. През 1976 г. е продължено разкопаването на долмените в местностите Нъчеви чаири и Купанов долап.

Долменът в местността Нъчеви чаири (Голям рът) е разположен на отворен на югоизток склон над долината на река Соколица (Доган дере), край село Хлябово (Област Хасково). Мегалитното съоръжение е било покрито с могилен насип с диаметър около 10 m, който е достигал височината на покривната плоча на съоръжението. Входът е ориентиран на югозапад.

Обектът е археологически проучван последователно през 1973, 1974 и 1976 г. Съоръжението е документирано през 1973 г., на следващата година е разчистена вътрешността на двете камери и отчасти дромосът. През 1976 г. е разкопано пространството пред долмена, където е разкрит богат археологически материал и са разкрити неизвестни детайли от градежа – фасадната стена и долепеният втори долмен, където са разкрити останки от погребение.

Главната камера е дълга 2.30 m в основата си и 1.90 m при тавана; широка 2.15 m при задната страна. Стените са наведени навътре и плочите им се свързват ръб в ръб, като на страничните са издълбани специални жлебове. Страничните стени са съставени от по две плочи една върху друга, наведени към вътрешността.

Задната плоча има сравнително правилна шестоъгълна форма, като в горната си част е скосена според наклона на страничните плочи, които са облежани на нея. Входната плоча е петоъгълна, като само в северозападния край е допълнена в долната си част с триъгълен клин. Входният отвор е издълбан в центъра на плочата и има арковидна форма, с размери 0.58 x 0.64 m. При предната страна на плочата е заобиколен с плитък жлеб. Покривната плоча е най-голямата по размер и е с почти правоъгълна форма, с размери 3.40 x 2.10 m и дебелина 0.50 m. Предната камера е със стесняваща се напред трапецовидна форма.

От изключителен научен интерес е откритият за пръв път страничен долмен. Археолозите предполагат, че съоръжението е пристроено допълнително към вече готовия долмен, въпреки че остава възможността и двете съоръжения да са изградени едновременно. В по-малкия страничен долмен са разкрити запазени на място следи от погребален ритуал и части от скелет, което свидетелства неоспоримо за погребалния характер на съоръжението. Според археолозите долменът е бил оставен открит след извършените в него погребения, фасадата му е била открита, а пред съоръжението е съществувала широка равна площадка, което свидетелства за култовото му значение. Обредите извършвани на площадката са невъзможни за реконструиране, но има достатъчно основания да се предположи, че долменът е играел ролята на примитивен хероон – място, където е изповядван култът на божествения покойник.

При разчистването на площадката пред съоръжението, археолозите са се натъкнали на значителен брой обработени каменни блокове – предимно с издължена форма и често с трапецовидно сечение. Възможно е те да са принадлежали към фасадната стена или да са били част от каменен корниз, увенчаващ горния край на фасадната стена. Съществува и възможността обаче, те да са принадлежали към някакъв друг мегалитен паметник, който да се е намирал на площадката – менхир или обелиск, който е бил разчупен на парчета или е представлявал олтар, изграден от каменни блокове. Част от находките разкрити при долмена са свързани с ранната Желязна епоха – около XII-XI – IX/VIII век пр. Хр. Според археолозите мегалитното съоръжение е изградено в самото начало на Желязната епоха, но е било използвано продължително и по-късно – в периода VIII – VI век пр. Хр.

Изключителен интерес представлява откритият тук за първи път страничен долмен. Може да се предполага, че той е построен допълнително към вече готовия голям долмен. В малкия долмен за първи път през проведените експедиции се е попадало на запазени на място следи от погребението. Откритият тук, макар и разместен и разрушен скелет съдейства неоспоримо за практикувания в долмените погребален обред. При това в този случай може доста определено да се предполага само еднократна употреба на гробницата Твърде интересна е и преддолменната площадка, оформена от фасадна стена. Залегналият в нейната основа пласт керамика, голяма част от която вероятно произлиза от изхвърлените при погребението на долмена съдове от погребалния инвентар, показва, че от изграждането на долмена до неговото ограбване площадката не е била затрупана и фасадата с входа на долмена е била открита.

Освен, че е един от най-големите, долменът в местността „Нъчеви чаири“ е и сред най-достъпните. Дори за хора с физически затруднения. Преди години там е изграден малък паркинг. Поставена е указателната табела, която посочва настаната с каменни блокове пътека, водеща до каменните гробници. Има поставени и парапети за по-лесно придвижване по лекия наклон. За съжаление

направеното преди години не се поддържа в следствие. Пътека е тревясала, а направените подстъпи за инвалидни и детски колички направо не се виждат. Покрита са с бурени и треви, и не могат да се използват. Край самият долмен има двузична табела – на български и английски език. Таблото обаче е в лошото състояние. Изложено директно на слънчева светлина, то се напукало и на места трудно се разчита написаното. Редно е местните власти да се погрижат за тази културна забележителност – не само от местно, но и национално и европейско значение. Да бъдат почистени пътеките, на места сменени каменните плочки. Необходимо е отново да бъдат изградени скосени подстъпи за по-лесен достъп на инвалидни и детски колички. Информационното табло също трябва да бъде сменено. Мястото е почти целогодишно посещавано, поради това е добре да бъдат поставени мобилни тоалетни.

Локализация:

N 42° 01' 29.4"

E 26° 15' 05.5" (Д.Колев)

Азимутална ориентация: 208.25° (Д.Колев)

В района можете разгледате: Устремски манастир Света Троица, Крепост Букелон при село Маточина, Скална църква при село Маточина, Скална църква при село Михалич, Мостът на Мустафа паша (наричан още Старият мост) в Свиленград, Средновековната византийска крепост край село Мезек, Тракийска гробница в село Мезек.

Гърленският храм-кладенец

Подземният храм-кладенец е открит при разкопки през 1972 г. от екип под ръководството на проф. д-р Димитрина Митова-Джонова в местността Пусто Гърло на северния дял на Гребен планина, под връх Кула.

Въпреки недостатъчния археологически материал, проф. Митова-Джонова датира съоръжението от XII-X в. пр.Хр. и го свързва с културата Нураги, от която около 7000 запазени паметници, тип *нураги* днес има на о-в Сардиния

(предположенията на сардинските учени са за над 20 000 някога съществували *нураги*).

Извън Сардиния подобни градежи са открити във с. Гърло (България), п-в Крим (Украйна) и Палестина. Обектите от културата *Нураги* се свързват най-често с морския народ на шарданите, но все още няма пълен научен консенсус, че принадлежат към нурагската култура.

Непосредствено над храма е имало светилище и крепост (или римски град). Днес скалният масив и теренът на светилището са обхванати от млада гора. По спомени на местни жители по околните скали имало изрязани знаци и малко каменно корито в близост с храм-кладенеца. Кр. Миятиев (местен жител) съобщава на археолозите през 70-те за побити камъни "Русалимско гробище", които са били на разстояние 0,7 - 0,8 км. северозападно от храма-кладенец. Според описанията, това са били наредени в редица необработени каменни стълбове. Тези данни, макар и придобити от спомените на жителите на с. Гърло, заслужават внимание, защото набелязаните паметници могат да се приемат като отделни елементи от културата на *нурагите*, свързани са евентуално с култ към Луната и допълват характера на храм-кладенеца. Как се е стигнало до изграждането на мегалитното съоръжение и на целия култов комплекс именно при с. Гърло засега остава напълно неясен въпрос за съвременните историци и археолози. Дали преселници от културата на нурагите са пожелали да имат в новото си място на заселване свой храм или върнали се в родината си след дълга миграция местни обитатели, са довели строители, за да им изградят такова съоръжение поради някаква причина е много трудно да се каже.

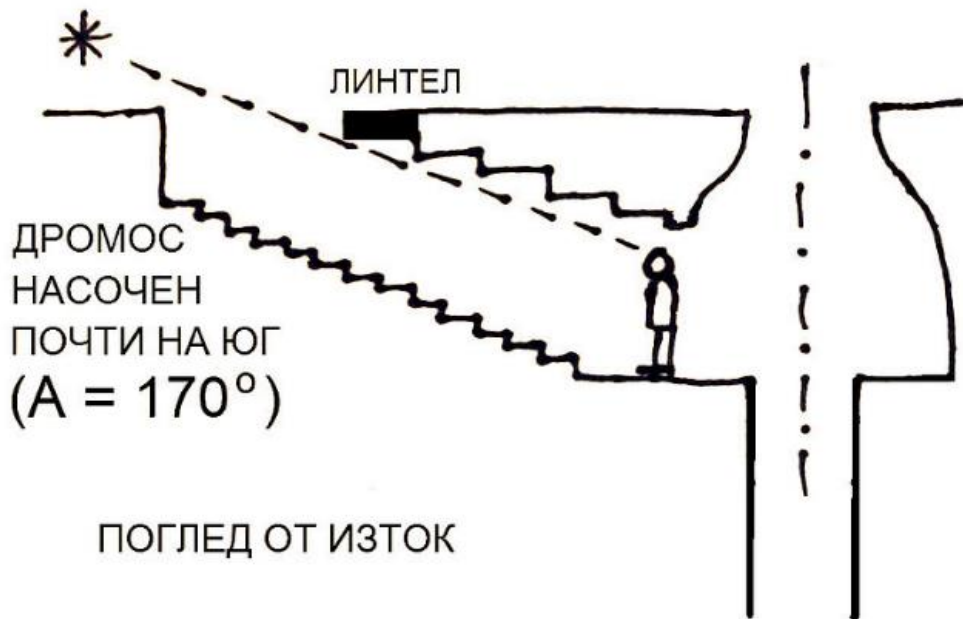
При теренните проучвания през 70-те години екипът на проф. Митова-Джонова попада на материали, които може би принадлежат на аналогични светилища - при трънските села Бераинци, Долна Секирна, Долна Мелна, Парамун, и брезнишките села Ребро и Долни Романци. Въпросът с проучването на скално-изсечените мегалитни светилища и свързаните с тях мегалитни обекти все още очаква своето проучване както на територията на Западна България, така и на

свързаните с тази култура сакрални обекти на територия на страната. Фактът че култовото съоръжение е почти изцяло запазено прави от него уникален исторически паметник с огромна важност за културно-историческото наследство на България. За популяризирането на храм-кладенеца през последните няколко години упорито се грижи инж. Любомир Цонев като един от инициаторите на проекта Балкански мегалити.

Особен интерес представлява строителната техника, застъпена при изграждането на храма. При входа на толоса и при покритието му са застъпени арка и полусферичен купол, изградени на натисков принцип, като това е най-ранното им изграждане на Балканския полуостров и Европа. При разглеждане на коридора-стълбище се установява следния преход: В горния край, при входа коридорът има трапецовидно сечение, като покритието е осъществено с огромни плочи от мегалитен тип (като при похлупаци на долмените), които понасят тежестта на огъване. При слизване надолу тежестта върху тавана на коридора нараства, съответно ширината на тавана, респ. дължината на мегалитните плочи, намалява. В долния край тежестта е максимална, но там коридорът вече има триъгълно сечение, покритието вече не е плоско, плочесто, а е осъществено по техниката на каменния клин, чиято устойчивост се дължи на тесния ключов камък в центъра. Така по протежение на стълбището формата на напречното му сечение

и конструкцията на покритието му се изменят постепенно, за да поеме растящата тежест от все по-дебелия слой суха каменна зидария, покриваща съоръжението. Покритието започва с мегалитно, плоско покритие и завършва с клиновидно покритие. Сложната конструктивна задача по изграждането на кладенеца е решена уникално - само със средствата на суха каменна зидария.

Стъпалата, такива, каквито са в днешния си вид, са неоснователно променени от реставраторите от Пернишкия музей и не отговарят на първоначално изградените в древността каменни стъпала, вкл. завоя от 90 градуса. На обекта липсва указателна табела, обозначаваща както самия храм, така и реконструкциите, направени по древното съоръжение от реставраторите. Ширината на стъпалата е вариала между 23 и 56 см, а височината им - между 13 и 24 см. Западната част на толоса (пода във вътрешната част на храма) е разбита от иманяри.

На височина около 1.80 м в толоса вдясно от входа са издълбани 5 знака с височина 2.5-5 см, наподобяващи римските цифри V, V, V и VI, вероятно с календарно-астрономическо приложение. Храмът е изследван от позициите на археоастрономията в студията "Методология на археоастрономическите изследвания" от Николай Дерменджиев, стр. 36-40.

Според проф. Митова-Джонова храм-кладенецът (макар и да има съвсем друго предназначение), повтаря прастария план на

неолитната жилищна и култова архитектура от Месопотамия, която постепенно след самия край на Бронзовата епоха започва да прониква все повече на северозапад, обхваща островна и континентална Древна Елада и в един сравнително ранен период – XIV- XII в.пр.Хр. – достига до Горнострумските райони в пределите на Древна Тракия (днешните български земи). Като архитектурен вид и

строителна техника храмът-кладенец при село Гърло е най-близо до микенските строителни традиции. Като култово съдържание обаче (вероятно!) е израз на преклонение към подпочвените води. Мегалитното съоръжение има паралели както на изток от Балканите в Палестина, така и на запад – в една буквална аналогия при протосардинската мегалитна култура *нураги*.

Според датировката на проф. Д-р Димитрина Митова-Джонова - XII в.пр.Хр. съоръжението е по-старо от мегалитните паметници (долмените), оцелели по нашите земи на територията на Странджа, Сакар, Източните Родопи и всички подобни обекти на територията на Македония, Гърция и Турция. Подобни сакрални градежи, сродни на културата на нурагите са открити на:

- остров Хиос, Гърция
- Ел Ахуат, Израел
- светилището на Асклепий в гръцката северночерноморска колония Пантикапей (раз-

- положена на днешния Кримски полуостров) (вж. Приложението в края на статията!)

- руините на древния Картаген
- остров Сардиния (там култовите съоръжения от типа свещен кладенец са между 70 и 100)

Статутът на древното съоръжение като уникален за територията на България археологически обект е неясен. Според уеб сайта на община Брезник, храм-кладенецът се ползва със статут на паметник с национално значение, въпреки че на уеб сайта на Националния институт за недвижимо културно наследство липсват данни за този обект. В момента паметникът се "стопанисва" от Община Брезник и Регионалния исторически музей в гр. Перник.

Въпреки своята уникалност, храм-кладенецът все още е сравнително неизвестен както в България, така и извън пределите на страната. Освен действия в насока подобряване състоянието на археологическия обект, липсват, каквито и да е опити за популяризиране на съоръжението, като обект на културно-исторически туризъм. Лошата инфраструктура затруднява достъпа до местността Пусто Гърло. Черният път, водещ до съоръжението, минава през територията на микроязовир Красава, която е водоайна зона и съответно достъпът за външни лица е забранен, макар и тази забрана да не се спазва. През пролетния и есенния сезон местността е популярна сред ловните дружини и достъпът за туристи би могъл да е опасен.

Обекти в непосредствена близост до храма: Град-крепост Кула на хълма над храма, скално светилище на територията на крепостта Кула, Римска баня непосредствено под храма, ранносредновековна църква на хълма срещу храма, средновековно гробище в края на махала Старо Гърло, предполагаемо скално светилище на Слънцето над гробището.

Гаговска гробница

Гаговската гробница е тракийска могила в Община Опака, област Търговище. Наречена е на най-близкото селище - село Гагово в Община Попово. Могилата с гробницата е паметник на културата с национално значение и се охранява от държавата.

Тракийската надгробна могила се намира на около 1200 м северно-североизточно от с. Гагово. Малко преди изградените обозначителни знаци на община Опака на шосето Гагово – Опака (шосе 202) черен път, водещ към река Черни Лом (североизточно от шосето) и възвишенията над нея, след около 1 км извежда до споменатата могила. Самата могила до края на 2008 г. е известна с единствената зидана, но и напълно разрушена в далечно и по-близко минало от иманяри зидана каменна гробница, намираща се в нея.

На около 4 m дълбочина, измерена от най-високата част на насипа, работниците се натъкват на добре запазени части от гробна камера с диаметър около 3,70 м. В резултат на проведени тримесечни спасителни археологически проучвания до голяма степен се

изяснява археологическия контекст и характера на обекта, плана и архитектурните особености на съоръжението, периода и относителната му хронология.

Съгласно резултатите от първоначалните проучвания, гробницата представлява монументален архитектурен комплекс, състоящ се от две кръглокуполни гробни камери (с диаметър 3,7 и 3,9 m), обща правоъгълна предгробна камера, дромос и едно допълнително помещение. Двете кръгли камери имат обща връзка, осъществявана чрез общ вход, затварян с двукрила каменна врата. Отделно всяка от камерите има свой допълнителен излаз към общото предгробно помещение. В предгробното помещение, което води до входовете на гробните камери се е влизало от малкото „допълнително“ помещение. Неговият вход е служел за вход към цялостното съоръжение. Тези три компонента на гробното съоръжение са изградени по едно и също време, реализирайки единна плано-архитектурна композиция. По-късно към гробницата е добавен и дромос (коридор), изграден от непечени кирпичени тухли.

Във времето на съществуването си гробницата е разбивана поне шест пъти. Всички гореспоменати каменни съоръжения са силно пострадали освен от неколкочкратното ограбване на гробницата, а и от това че в по-късни времена е била превърната в кариера за добиване на готов обработен камък. Повечето от тях са запазени само в основите или малко над тях, но въпреки това дават достатъчна представа за монументалността на съоръжението като цяло.

През есента на 2009 г. по препоръка на Националния институт за опазване на недвижимите културни ценности (НИОНКЦ) и със средства на община Попово е построен временен защитен навес над разкритите руини на тракийската гробница. Тракийската гробница до село Гагово е единствената в страната тракийска куполна зидана гробница.

Тъй като могилата е била многократно разкопавана от иманяри почти липсват археологически материали, с изключение на единични фрагменти от битова керамика, останки от въоръжение, части от архитектурни елементи, позволяващи датирането на обекта в края на IV – началото на III век пр.н.е. Сред

перфектно обработените разхвърляни камъни са открити останки от съдове от средновековието, турска монета и други, които са изпаднали от някогашните иманяри. Още преди векове те разбили кръглият купол на едната гробна камера.

Тракийската могила до село Гагово, община Попово е паметник на културата с национално значение. Гробница с подобно архитектурно-планово решение от времето на траките не е известна дотогава от територията на днешна България. Наличието ѝ вероятно трябва да се свърже с местен гетски тракийски владетел, чиято не по-малко представителна резиденция се намирала в непосредствена близост, и за която няма информация. Подобно планово решение с 2 еднакви долепени една до друга гробни камери навежда на мисълта за извършено погребение на двама знатни тракийци, вероятно съвладетели.

Довършителните проучвания, целящи цялостно разкриване на архитектурата са завършени в края на месец юни 2010 г. Те продължават около месец и половина. Резултатите от тях са, че е установен голям вътрешен двор ограден от каменен зид, около двата входа към гробното съоръжение. Затвореното пространство в него е около 40 m². Освен това, напълно е отворен и т. нар. дромос-кирпичен тунел свързващ двете гробни камери с дължина пет метра и половина. Уникалният проход, дело на древните тракийски майстори е напълно запазен.

Разкритата цялостно гробница значително обогатява данните за плановете схеми, използвани строителни материали и техники на градеж, както и приложението на ордерна декорация в гробничната архитектура в Древна Тракия. Особено важни са данните от кирпичената зидария и комбинацията от две куполни кошеровидни камери. Предложената хронология на паметника в последната четвърт на IV век пр. Хр. – първата четвърт на III век пр. Хр. не може да бъде прецизирана въз основа на новите керамични материали, но и те не излизат от рамките на гореспоменатия период.

Уникалното съоръжение е на не повече от километър от поповското село Гагово. GPS координати: 43°25'9"N 26°12'7"E

Ханкрумски скален манастир

В днешните български земи има множество обекти – скални светилища, пещери с естествена или издълбана от човешка ръка форма, съхранили следи от древния култ към скалата, към Природата, към Великата Богиня майка. Пещерата е и основен символ в най-важните християнски тайнства – Рождество и Възкресение.

Християнството прониква на Балканите още през апостолско време. През III – IV в., гоненията срещу християните създават първите предпоставки за укриване на вярващите в оформените вече непристъпни пещери и скални ниши.

И въпреки, че появата на скалните манастири се свързва предимно с утвърдилото се през XIII – XIV в. християнско учение – исихазъм, откритите надписи доказват съществуването им като християнска обител по-рано – през X в., а възникването им още през IV – VI в. Превръщането им, обаче, в истински манастирски комплекси и техният разцвет като духовни средища става наистина през XIV в., когато българският цар Иван Александър официално признава исихазма (1360г.) Въпреки, че са широко разпространени, предимно в Северна България, скалните църкви и манастири са слабо познати. Издълбани в отвесни скали, на височина, понякога достигаща до 60-70 м., повечето от тях са недостъпни без специална екипировка и съоръжения. Но тези тайнствени скални обители са съхранили много ценни графити – рисунки и надписи, както и стенописи с неоеценима художествена стойност.

Ханкрумският манастир е скален манастир, разположен по югоизточната част на скалния венец на Шуменското плато, в близост до село Хан Крум. Част е от комплекса скални манастири, църкви и монашески килии обитавани от монаси исихасти през XII – XIV век. Калугеровата пещера образува основната част от комплекса над Хан Крум. До нея се достига посредством изсечени в скалата стъпала. Поради тази си особеност още се нарича и Стълбената пещера. Стълбището е двойно. Първоначално започва в източна посока и след малка площадка приблизително в средата се извива на запад, като навлиза в скалата и по

този начин вляво се образува своеобразна ограничителна стена. Над последното стъпало към входа е имало дървен покрив. Калугеровата пещера е обособена в три помещения като е използвана естествена пещера, която била дообработвана с твърди сечива. Източното помещение представлява църквата и е с приблизителни размери от 4 на 7 метра. Притежава апсида с цилиндричен свод и две симетрични ниши. Вляво от апсидата има изработена по-голяма ниша. По пода, стените и тавана се откриват жлебове, които в миналото са служили за прикрепване на дървен иконостас, разделящ наоса от олтара. Църквата се осветява от два естествени отвора в скалата от юг. Следното помещение е преддверието и е с приблизителни размери от 3,5 на 4 метра. То е продължение на входния тунел и вероятно е имало дъсчен под. В дъното ме в северната стена

е вкопана правоъгълна ниша. Западното помещение е най-малко и е с размери около 3 на 3 метра с височина около 2 метра. В южната стена има два големи отвора, които вероятно са затваряни с дървени капаци. Разположен е в югоизточната част на Шуменското плато на надморска височина около 360 м. северно от село Хан Крум. Под него се намира Калугеровия боаз, който отделя източния склон върху, който се намира основната част от комплекса – „Калугерската пещера“. На западния склон на боаза се намира „Момина скала“, в която е вкопана скална обител известна като „Килията“. Двете образуват скалния комплекс.

До манастира се достига от юг по коларски път от село Хан Крум и от север през Шуменското плато. От информационния център на природен парк Шуменско плато започва

туристически маршрут преминаващ през „Паметника на курсистите“. До последния се достига с автомобил откъдето се продължава пеша. До скалната обител се достига след около час.

Праисторическа селищна могила при село Юнаците

Праисторическа селищна могила (Плоската могила) при село Юнаците се явява един от най-значимите праисторически паметници в Европа, даващи ни информация за развитието на поселищния живот от дълбока древност. Мястото се намира на около 2 км южно от селото в асфалтирана отбивка от пътя за град Пазарджик. Могилата има диаметър приблизително 110-100 м и максимална височина 12 м от съвременната повърхност. Могилата Юнаците е с изключително важно географско разположение в район, където от най-дълбока древност минава главният Евроазиатски път от югоизток на северозапад, свързващ Егейско-Анатолийската област с Балканския полуостров и Централна Европа.

Първото описание на могилата правят братя Шкорпил през 1898 г. в книгата си „Първобитните люде в България“. Първото сондажно проучване е направено от В. Миков още през 1939 г. От 1976 г. започват редовни археологически разкопки под ръководството на Р. Катинчаров и В. Мацанова. От 1982 г. до 2000 г. в проучването участва и екип от Русия под ръководството на Н. Я. Мерперт. Разкопките обхващат източната част на могилата - около една трета от цялата площ. Установено е

наличието на средновековен некропол, укрепление от римската епоха и два хоризонта от ранножелязната епоха. Под тях започва дебел пласт, в който са установени 17 жилищни хоризонта. Под тях следват напластявания от каменномедната (халколитна) епоха. От 2002 г. проучванията на селищна могила Юнаците се осъществяват от българо-гръцки екип. От 2012 г. разкопките се финансират изцяло от българска страна.

Проучванията през последните години водят до изненадващи резултати. Оказва се, че селищната могила е само част от много по-обширно селище. То е възникнало в началото на халколитната епоха – около 4900 г. пр.Хр. Имало е площ около 100 дка. През втората половина на ранния халколит (около 4750-4650 г. пр.Хр.) върху най-високата му част, защитена от източната си страна от древното корито на р. Тополница, е издигната отбранителна стена. Тя е широка около 5 м и е запазена на височина до 2,50 м. Широчината и дебелината на свлеклите се от нея деструкции показват, че действителната ѝ височина е била над 5 м. Изградена е от трамбована пръст със слоеве от чакълести камъни в нея. От външната си страна е била обмазана с жълта глина. Проследена е в продължение на 25 м. Пред глинобитната стена е имало и ров, който е широк над 5 м (южният му, външен край е унищожен от по-късен ров от античната епоха).

Досега в Европа не е открито толкова масивно и добре запазено отбранително съоръжение от тази епоха. То е уникално в още едно отношение – не е изградено около селището, а обособява една малка част от него.

Тоест в случая се касае за цитадела, издигната вътре в едно обширно селище. Била е използвана в продължение на повече от 500 години, до загиването на селището при вражеско нашествие в края на V хил. пр.Хр. Вътре в нея наред с жилищните сгради е обособено и производствено пространство. Като цяло селищното устройство показва белезите на появилите се значително по-късно (след около 2 хиляди години) градове.

Освен за материалния бит на раннобронзовото население, разкопките дават ценни сведения и за духовния му живот и погребални практики. Особено важни са откритите погребения на деца до едногодишна възраст, извършени чрез трупополагане в свито положение (хокер), в ями или специални керамични урни, поставени под пода на жилищата или под основата на пещта. При някои е открит и гробен инвентар от накити и керамични съдове.

В пределите на селището са фиксирани и още няколко човешки скелета, положени в поза хокер-традиционен начин на погребване през този период. Анализът на тези гробове обаче говори, че погребенията са извършени при необичайни обстоятелства, без гробно съоръжение и инвентар и без определено поддръжане. Вероятно част от оцелелите жители са успели да погребат набързо част от загиналите свои съплеменници, нямайки възможност да извършат необходимия ритуал в некропола на селището. Така загиват последните къснохалколитни обитатели на селището, а заедно с тях и високата им култура.

Проучванията на селищна могила Юнаците са поредното доказателство за изключително високото ниво на развитие, достигнато от населението по българските земи през V хил. пр. Хр. Явно е, че през този период районът на Източните Балкани е водещ в развитието на европейската цивилизация. Намерените експонати могат да бъдат видяни в Регионален исторически музей – Пазарджик.

ИЗВОДИ

Страната ни разполага със забележителни природни и културно-исторически ресурси за развитие на селски, еко- и културен туризъм. Това българско наследство без съмнение

предизвиква голям интерес у българските и чуждестранните туристи. В същото време повечето планински и селски райони нямат друга алтернатива за развитие освен този вид туризъм. Устойчивото развитие на този вид туризъм има възможността да съживи най-изостаналите части на страната ни и да ги превърне в достойно място за живот. През последните години сме свидетели на нарастващ брой туристи от Германия, Франция, Англия, Израел, Холандия, САЩ, Скандинавските страни и Япония. Бяха създадени редица агенции, семейни хотели, къщи за гости и спортни клубове, които предоставят услуги в тази сфера. Купуването на имоти в българските села и малки градчета е на път да се превърне в мода за гражданите на Европа. За съжаление успешното развитие на туризма и алтернативните му форми е сериозно застрашено от липсата на субсидии, от процесите на реституция и от старомодното управление. В този смисъл българската държава е на път да се превърне в основно препятствие за развитието на туризма.

1. Слаби страни

За съжаление в България липсва цялостна национална стратегия за развитие на туризма, както и информационна стратегия, няма действаща национална сертификация за качеството на продукта, а преференциите за инвестициите в туризма са минимални или почти липсват. Държавните структури все още не разбират интереса от развитието на алтернативния туризъм и между различните институции липсва съгласуваност. Голяма опасност представляват иманярите, а държавата не може успешно да се справи с тях, а грижите за паметниците на културата, които са нейна собственост, са недостатъчни

Местната власт е недостатъчно ангажирана с развитието на туризма, а туристическите сдружения срещат проблем с мобилизирането и ангажираността на местното население

Не се правят маркетингови проучвания на българския и чуждестранния пазари, а ресурсите, отделяни за реклама и промоция на България са крайно недостатъчни, провежданите в България туристически борси нямат ясен фокус и свой адресат. Ниските ценови нива създават имидж на България на

"евтина дестинация и по този начин привличат определена група от туристи Информационните центрове масово са затворени или не функционират ефективно.

Сериозна пречка за развитието на туризма в България е и лошото състояние на общата инфраструктура, както и мръсотията в населените места и в извънградските зони. Големите и често законесъобразни строежи по крайбрежието и в защитени местности сериозно заплашват екологичното равновесие, а тяхната масовост може да доведе до отлив на туристите. Претоварването на определени територии ще доведе до влошаване на качеството на ресурсите

Голяма част от заетия в туризма персонал е с ниска квалификация и без основни познания за бранша, няма достатъчно специалисти в областта на културния туризъм, а обезлюдяването на селата и застаряването на населението са задържащи фактори за туризма. Много от традиционните занаяти и умения са заплашени от изчезване

2. Силни страни

България разполага с богати природни, исторически и културни ресурси с регионална, европейска и световна значимост;

Множество нестопански организации, регионални сдружения по туризъм и международни финансиращи програми подпомагат развитието на туризма в България. Освен това е разработена и национална екотуристическа стратегия и регионални планове за действие. Алтернативният туризъм в България вече разполага със значим експертен капацитет.

Наблюдава се напредък в изграждането на медийния образ на алтернативния туризъм: организират се серия от рекламни пътувания за чуждестранни и български журналисти и туроператори, забелязва се напредък в количеството и качеството на печатната реклама., продуцират се рекламни филми за България, на пазара се появиха нови качествени издания в туризма, засилва се и интернет представянето на страната и нейните културно-исторически богатства.

Освен това са увеличава броят на туроператорите, които предлагат пакети за алтернативен туризъм, а къщите за гости са

преобладаващо средство за настаняване в почти всички райони, българите имат славата на добри и гостоприемни домакини , а българската храна и кухня е интересна и вкусна.

3. Условия за повишаване качеството на културния туризъм

Необходимо е изработване на нова законова рамка, подобряване на обществената инфраструктура и предлагане на качествени услуги, подпомагане развитието дейности в туризма чрез финансиране от програми и проекти, както и насърчаване предоставянето на достъпен финансов ресурс за малкия и среден бизнес

Необходимо е по-пълно използване на ресурсите за туризъм на националните и природните паркове, повишаване на туристическата култура и създаване на информираност за алтернативния туризъм, разработване на трансграничните туристически продукти и изграждане на тематични маршрути и паркове. Остава да се надяваме, че съвместните усилия на държавните структури (Министерство на икономиката, Министерство на културата, Министерство на околната среда и водите), неправителствения сектор, общините и местните съвети по туризъм ще допринесат за цялостното изграждане на българския туристически продукт и утвърждаването на България като туристическа дестинация за културен туризъм.

References

1. Avtorski kolektiv „Megalitite v Trakia, Chast II“, BAN Sofia 1982.;
2. Al. Fol (red): „Trakiyski pametnitsi Tom 3: „Megalitite v Trakia, Chast 2. Trakia Pontika““ Izd. Nauka i izkustvo, Sofia 1982.;
3. Atanasov, I. Kulturno-istoricheskoto nasledstvo v popovskia kray. Razgrad, 2007.;
4. G. Nehrizov, „Trakiyski kultov megaliten pametnik (kromleh) pri s. Dolni Glavanak“ – Izvestia na Istoricheskia muzey v Haskovo, kn. 2, 2003, str. 23 – 139.;
5. D. Peev „Nyakoi novi prouchvania na dolmenite v Yugoiztochna Bulgaria“ – statia v sp. Arheologia, godishn. 16, 1974, kn. 1, str. 24 – 31.;
6. Dermendzhiev, Valev, Kaloyanov, Shopov 1987/1988: Dermendzhiev, V., Valev, V., Kaloyanov, P., Shopov, St. Parvichna dokumentatsia i interpretirane na

skalnite vdalbavanja v m. „Kozi kamak“, Zapadni Rodopi.;

7. Dimitrina Mitova – Dzhonova „Arheologicheskite pametnitsi v Pernishki okrag“; Vedomstveno izdanie, Sofia, 1984, str.30.;

8. Karel Shkorpil „Starini v chernomorskata oblast, chast I – Megalitni pametnitsi i mogilishta“, Sofia 1925.;

9. Markov, V. Kulturno nasledstvo i priemstvenost. nasledstvo ot drevnoezicheskite sveti mesta v balgarskata narodna kultura. Blagoevgrad: UI Neofit Rilski" 2007.;

10. Markov, V., Gotsev, Al., Yankov, A. „Sakralno prostranstvo v Drevna Trakia“ Blagoevgrad: UI „N. Rilski“, 2003; Markov, V. „Kulturno nasledstvo i priemstvenost. Nasledstvo ot drevnoezicheskite sveti mesta v balgarskata narodna kultura“. Blagoevgrad: UI „Neofit Rilski“ 2007.;

11. Nehrizov, Georgi, „Iztochnorodopskite dolmeni. megalitni grobni saorazhenia ot vodosbornia rayon na Byala reka“, Sofia.;

12. Stoyanova, Popov 2008: D. Stoyanova, Hr. Popov. Novi svedenia za upotrebata na kirpich v predrim- ska Trakia. – V: Gergova, D. (sast.) Phosphorion. Studia in honorem Mariae Čičikova. Cofia, 340-347.;

13. Fol V. Skalni toposi na vyara v Yugoiztochna Evropa i v Mala Azia prez drevnostta (= Studia Thracica, 10). Sofia, 2007: 257 – 258; 301 – 308.;

14. Goeldner, C. & Ritchie, J. (2003). Tourism: principles, practices, philosophies. Ninth edition. John Wiley & Sons, Inc.

Заб. Всички фотоси са с източник Интернет!

*This work is licensed under a
Creative Commons Attribution 4.0
International License*

BUDGETING IN THE LOCAL SELF-GOVERNMENT UNITS AND ANALYSIS OF THE IMPLEMENTATION OF THE BUDGET IN THE LARGEST MUNICIPALITIES IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA¹

IRINA JOLDESKA
DESA KOSARKOSKA
STEVCHO MECHESKI
UNIVERSITY ST. KLIMENT OHRIDSKI - BITOLA

Abstract:

More precise budget planning will lead to more accurate determination of the way of spending of the Municipality funds. The budget should be based on a balance operation, always following the realized revenues and thereby balance the expenditures of funds. When preparing the budget, certain principles should be respected. In this paper, research will be done according to the sources of financing and to the economic classification of revenues and expenditures in the local self-government units. The research will prove the lower transparency of the Municipalities in the Republic of N. Macedonia. The average of transparency is 73.60%. About the revenues and expenditures there will be more results separately about the planned and realized budget, as well as the separate items within the budget, their correlation and interdependence. The average of revenues realization is 78.56%, and the average of expenditures realization is 77.26%. This will prove at what level the local self-government units are and how and where they should act when creating the municipal

budgets, in order to have a better execution of the budget, more successful operation and of course to strive for greater transparency.

Keywords:

Budget, Final account, Local-self governmental units, Revenues, Expenditures, Analysis.

E-mail:

irina.joldeska@uklo.edu.mk

About the authors: *Irina Joldeska*, Doctor in the field of economic sciences (accounting and auditing) and is employed at the Faculty of Tourism and Hospitality in Ohrid, University of St. Kliment Ohridski - Bitola. Her main areas of scientific interest are Accounting, Control and Audit, Managerial Accounting in Insurance Companies, Control of Business Processes in Insurance Companies. She is a member of the Association of Chartered Accountants of the Republic of North Macedonia and a founding member of the international research society Eastern European Risk Insurance Association. At the same time, she works as a skilled person in the area of Accounting in the area of the Republic of North Macedonia.

Desa Kosarkoska, Full professor at the Faculty of Tourism and Hospitality, Departments of Insurance and Risk, and Tourism and Hospitality. Her areas of work are accounting, controlling, risk management, analysis of financial statements. She actively participated and participates in several application projects where partners and/or end users are companies from the Macedonian insurance industry, projects from the field of auditing, from the field of development of the tourism economy. He has many years of experience in training insurance brokers and organization of workshops.

Stevcho Mecheski, Assistant Professor at the Faculty of Tourism and Hospitality - Ohrid (Department of Insurance) at the University of St. Kliment Ohridski – Bitola, where he obtained all academic titles and works since 2004. His main areas of scientific interest are marketing management, marketing research, distribution channels, insurance operations and insurance management. He teaches several subjects from his scientific field in the first, second and third cycle of studies. He attended numerous seminars and trainings and acquired important certificates in project management and insurance. He is a founding member of the international research society Eastern European Risk Insurance Association.

Copyright © 2022: I. Joldeska, D. Kosarkoska, S. Mecheski

Article history: Received: 13/12/2022 Accepted: 15/12/2022 Published: 27/12/2022

Citation (APA): Joldeska, I., D., Kosarkoska, S. Mecheski, (2022). Budgeting in the local self-government units and analysis of the implementation of the budget in the largest municipalities in the republic of North Macedonia, *Journal "Careers"*, vol. 2 (3), 47-54, <https://doi.org/46687/HSLP7353>

I – Introduction

The basic purpose in the preparation and execution of the budget is macroeconomic stability and sustainable and stable national economic development (Decree for the promulgation of the law on budgets, 203,2022). The budget is an act of the central and local governmental, which plans the annual revenues end inflows and carries the annual expenditures and outflows of the state and the municipality. This, the unrealized funds of the current year cannot be transferred to the next year, and that refers that the budget is for one fiscal year. Budgets are financial plans for the upcoming year that show the forecasted expenditure and revenues for the municipality. The budgets determine how public resources from the National Revenue Fund will be utilised to perform service delivery obligations and provide for the municipality's needs (People's & assembly). The budget of the local government presents the values and priorities of the municipality. Budgeting is a process of creating plans for how money will be spends. More precise budget planning will lead to more accurate determination of the way of spending of municipality funds. The budget should be based on a balanced operation, always following the realized revenues, and thereby balancing the expenditures of funds.

Through long-term financial planning, it will be possible to adopt a more realistic budget and a more realistic picture of how much funds can be spent in the future by separate categories. The budget in the Municipalities actually indicates how much money the Municipality will be able to collect and spend during one year. The budget is also a tool for monitoring the evaluation in the operation. It compares the revenues and expenditures incurred in the past year with those actually achieved in the current year. Through this, the success of the operations of the Municipalities is perceived, and of course recommendations are also given for future operations.

The basic structure of the budget of the local-self-government units consists of three parts, namely as a general, special and a development section.

The general section contains the total revenues and expenditures and other inflows and outflows for the fiscal year, as well as the projected inflows and outflows for the next three years. Included here are a consolidated balance sheet of

revenues and expenditures, functional classification of the expenditures, a balance sheet of current operating revenues and expenditures, and a balance sheet of capital revenues and expenditures.

The special section contains the plan of approved funds in programs and sub-programs and items for the fiscal year, with the presentation of the expenditures i.e., economic and functional classification.

The development section contains the mid-term plans of the development programs shown in the development projects.

II – Principles on which the planning and execution of the Budget are based

The IMF Code is structured around four pillars: (i) clarity of roles and responsibilities, (ii) open budget processes, (iii) public availability of information, and (iv) assurance of integrity (Caamaño-Alegre, May, 2013). The basis of the planning and execution the Budgets in the local self-government units should be based on certain principles, in order to enable better and more realistic composition of the Budgets for the coming year, as well as greater accountability and transparency.

- *The principle of fiscal responsibility* implies that the budget of the Municipalities is planned and executed in accordance with medium-term fiscal goals, based on a realistic projection of macroeconomic indicators, undertaken obligations and existing legal obligations, and public funds that are managed in a way that ensures medium and long-term fiscal sustainability (Trenovski, 2022);

- *The principle of the economically, efficiently, and effectiveness* implies of the creating the Budget that will be in accordance of the set goals, satisfying the needs of the citizens in the most optimal way;

- *The principle of the comprehensiveness* implies the inclusions of the all categories that contain the Budget, all revenues, expenditures, inflows and outflows;

- *The principle of universality* implies that in the preparing of the budget is need to have universality, and some rules and regulations preparing;

- *The principle of specificity* implies that all activities are carried out exclusively within the previously set budget framework and specific indication of revenues and expenditures;

- *The principle of cash basis* implies that the budgets or financial plans of budget users are prepared and executed on a cash basis (Decree for the promulgation of the law on budgets, 203,2022);

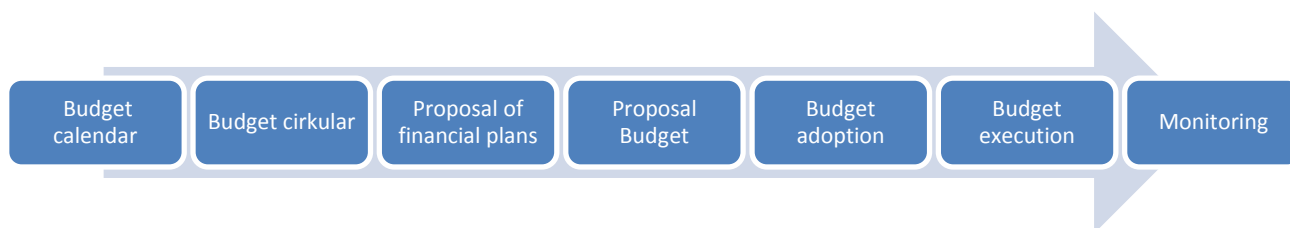
- *The principle of the one year* implies that the budget is prepared for a period of one year, in which projections are made for future inflows and outflows;

- *The principle of a balanced budget* indicates that the budget should always be in balance;

- *The principle of transparency* implies public announcement of the budget in order to enable greater accessibility to citizens and presentation of the real picture of the consumption of public funds. The publication should be in the Official Gazette of the R.N. Macedonia, on the websites of the Municipalities or other media;

- *The principle of gender equality* indicates that the budget should be gender sensitive and that the gender component and the equal participatory representation of men and women should always be taken into account during its preparation. The Council of Europe defines gender budgeting as a 'gender based assessment of budgets incorporating a gender perspective at all levels of the budgetary process and restructuring revenues and expenditures in order to promote gender equality' (Equality, 2022).

III – Procedure of adopting of the budget in the local self-government

The basis of the adoption of the budget in the local self-government should be based on several keys, namely: Setting strategic goals of the local self-government unit, Analysis of revenues and expenditures assessment and preparing the Budget proposal, Public hearing and adoption of the Budget (through the decision made by the council from the Municipality) and creating a final account.

How much the budget will be developed, depends on the previously set strategic goals.

Every Municipality should be aimed on better monitoring of the Budget executing, and hence it is necessary to introduce certain indicators that will measure the performance and the results of the successful/unsuccessful implementation of the given program.

IV – Analysis of the budgets in local self-government in R. N. Macedonia

In order to achieve better presentation of the budgets of the local self-government units, it is necessary to conduct appropriate research regarding the budgets in those units. According to one survey, most Municipalities are not doing enough to meet the standards for openness. The results in the districts indicate that local self-government units apply low standards for consultation, transparency, monitoring, and control in their operations (Metamorphosis).

In the Republic of North Macedonia, the average result in the local self-government units according to the research through the Openness Index for the 2021 is 25% (Metamorphosis), which is a very low coefficient that expresses their openness towards presenting the real financial picture.

Within the framework of this paper, the research will be done on fifteen largest Municipalities (out of a total 80) in R. N. Macedonia.

The subject of the research will be the analysis of the budget of the fifteen largest

Municipalities in the Republic of North Macedonia, their transparency, as well as the deviation, planned budget/realized and analysis of the separate items.

The purpose of the research is to prove a low transparency in the Municipalities of R. N. Macedonia, as well as the increased percent of deviations from the planned and realized budget, as well as the separate items within the budget.

IV.1 – Transparency and openness in the biggest local self-government units in the R. N. Macedonia

Transparency is a window of openness of the municipality to the citizens. The more transparent the municipality is towards its citizens that are the better awareness of population, criticality and feedback loop, which lead to better municipal success. It is necessary to point out that in the past period with Covid-19, the citizens needed a timely and transparent publication of the financial picture of the self-government unit, but it didn't meet with positive understanding among most local self-government units. That is why transparency is at very low level globally in the entire country.

All budget reports should be published fully, promptly and routinely, and in a way that is accessible to citizens. In the modern context, "accessibility" requires that budget documents be available on-line, and that all budget data be presented in open data formats, i.e. in formats which can be readily downloaded, analysed, used and re-used by citizens, civil society organisations and other stakeholders (OECD, 2014).

In order for better presentation the real picture of some of the local self-government units in the R. N. Macedonia, for the purpose of this research fifteen Municipalities will be taken according to the number of inhabitants, namely (State Statistical Office, 2021): Kumanovo, Bitola, Tetovo, Gostivar, Prilep, Gazi Baba, Aerodrom, Cair, Struga, Karpos, Kisela Voda, Ohrid, Veles, Strumica and Stip. These Municipalities include 61.8% of the total population in the R. N.

In addition to insufficient transparency, some of the Municipalities publish budgets that are often incomprehensible, illegible, with incomplete data, as well as inappropriately published on the websites, however, but year after year, the transparency of the Municipalities is constantly increasing.

More than a half from the investigated Municipalities has a high rate of transparency, over 80%, while on the other hand there are also Municipalities with very low transparency which barely reaches 32% in the Cair municipality.

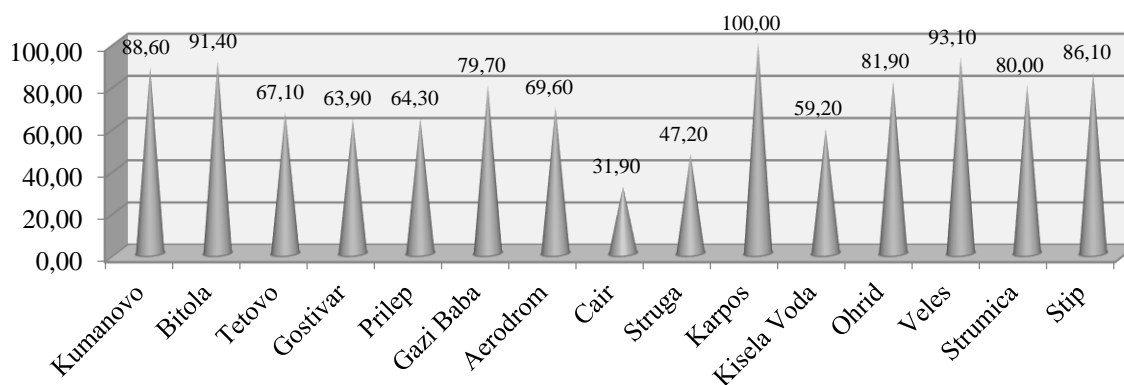
IV.2 – Analysis of the planned and realized budgets in the local self-government units in the R. N. Macedonia

In order to carry out more comprehensive research on the realization of the budgets of the local self-government units research was conducted that includes quantitative and qualitative analysis of the planned budgets and final reports for the Municipalities for the period of one year (01.01.2021-31.12.2021). As sources of information are taken from the websites of the Municipalities, public media and interviews conducted with certain Municipalities.

The analysis aims to give a clearer picture of the budget funds available to the Municipalities, the percentage of budget deviations, the percentage of budget implementation, as well as the individual items within the revenues and expenditure budget.

The analysis will be performed according to the financing sources and according to the economic classification. According to the financing

Graphic no.1 Transparency in Municipalities in the R. N. Macedonia for 2021
(Center for Civil Communications, 2021)

Macedonia, so the data that will come out of the research will represent the real picture of the majority of the population in the country.

sources within the budgets revenues and expenditures are classified and their corresponding inflows and outflows, according to specific type and

purpose. They are classified into Budget account, self-financed account, subsidies, donations and loans.

According to the economic classification, the revenues and expenditures and their corresponding inflows and outflows according to the economic purpose are classified into classes, groups, subgroups, divisions and basic accounts. The economic classification is shown in Table no.1

Table no.1 Economic classification of revenues and expenditures

REVENUES	EXPENDITURES
Tax revenues	Wages and allowances
Non-tax revenues	Reserves and undefined expenditures
Capital revenues	Goods and services
Transfers and donations	Interests
Borrowing in the country	Subsidies and transfers
Borrowing abroad	Social benefits
	Capital expenditures
	Repayment of principal

Analyzing the total planned and realized revenues, it is established that the ratio between planned and realized revenues for 2021 in the 15 largest Municipalities in the Republic of Macedonia is 77.97%². Of the analyzed Municipalities, the largest realization has the Municipality of Gostivar with 96.93%, and the smallest realization of revenues has the Municipality of Kisela Voda 64.90%.

Analyzing the total planned and realized expenditures it can be concluded that the total percentage of realized expenditures in relation to

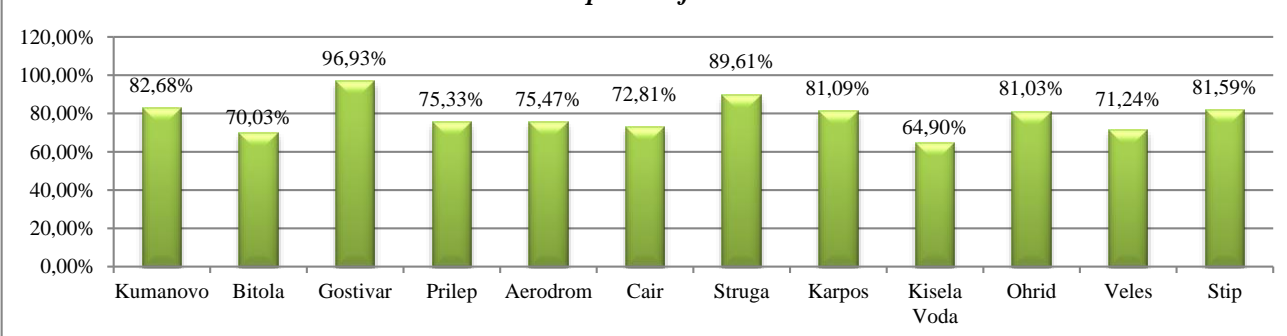
the planned for 2021 is 76.68%, of which da Municipality of Gostivar has the largest realization, and the smallest realization 64.53% belongs to municipality of Kisela Voda.

Considering the realization of the planned and realized revenues and expenditures, it can be concluded that both on the revenues side and on the expense side, the highest percentage of realization is recorded by the Municipality of Gostivar, while the smallest realization is recorded by the Municipality of Kisela Voda. What this is due to will be proven in some future research.

IV.2.1 – Revenue analysis

The largest part of the revenues, the Municipalities generate through transfers and donations and tax revenues. In all Municipalities, that percentage even reaches over 80%, which indicates excessive dependence of the Municipalities from the Central Government. The municipality with the largest percentage of participation of the realized tax revenues and transfers and donations in the total realized revenues is the Municipality of Struga. In this

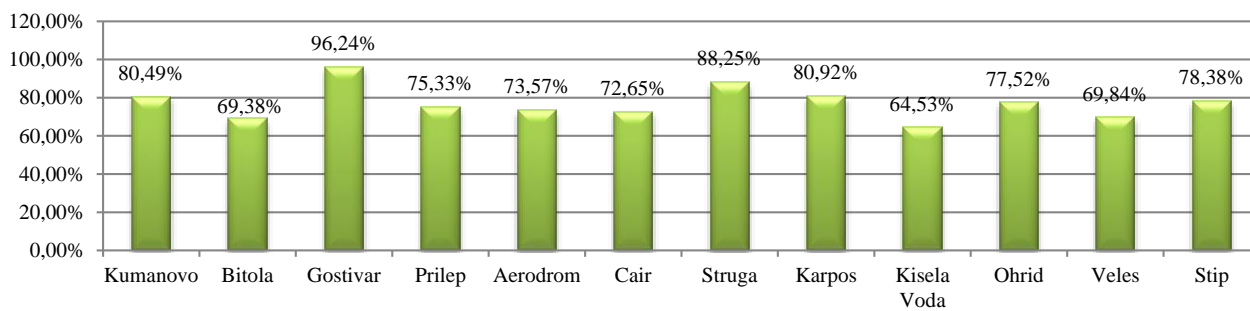
Graphic no.2 Percentage of realized revenues in relation to planned revenues by Municipalities for 2021

²In this research are not taken data for the municipalities that do not have transparently published data. Tetovo and Gazi Baba

municipalities have not published final account at all, and Strumica municipality has not published the cumulative final account.

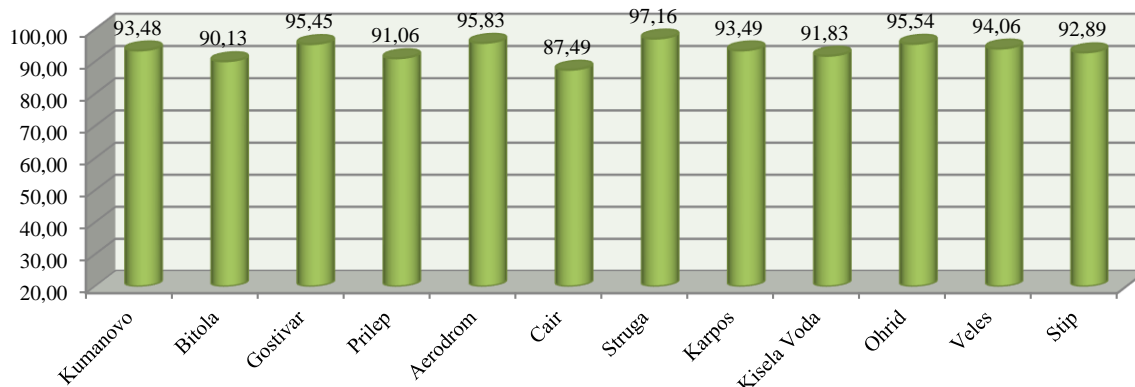
Graphic no. 3 Percentage of realized expenditures in relation to planned expenditures by Municipalities for 2021

municipality this percentage is 97.16% and indicates too much dependence on funding from the Central Government, since only a small part falls on non-tax revenues and capital revenues. As the most independent municipality is the Cair municipality with 87.49%, but still, this is a high degree of

the need for additional borrowing for the survival of the unit. Despite the fact that they have foreseen a higher amount of borrowing, according to the final account, the percentage of domestic borrowing is quite low in two Municipalities, while in Kisela Voda municipality the debt is as much as 50%.

Graphic no.4 Participation of realized tax revenues and transfers and donations in the total revenues by Municipalities in R. N. Macedonia for 2021

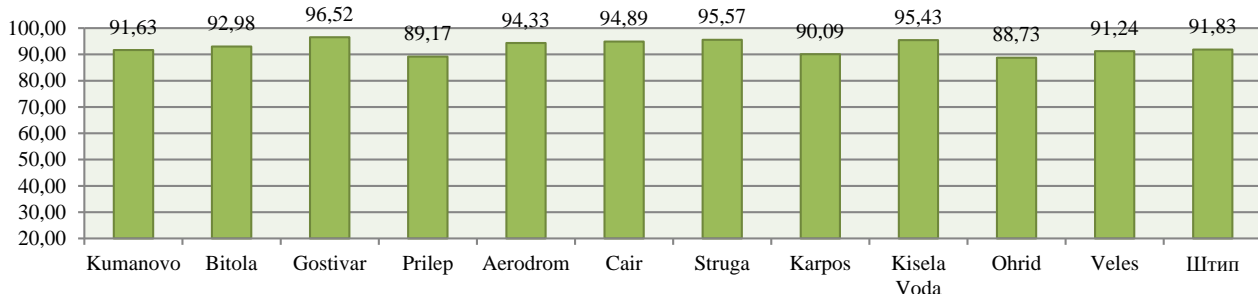
dependence.

Some of the Municipalities (Cair, Kisela Voda and Veles) also record domestic borrowing, which in turn is even less independent action and

IV.4.2 – Expenditure analysis

Analyzing the expenditures, it is concluded that the largest expenditure of the budget funds falls on salaries and allowances, goods and services, and

Graphic no.5 Participation of realized salaries and allowances, goods and services and capital expenditures in the total expenditures by Municipalities in R. N. Macedonia for 2021

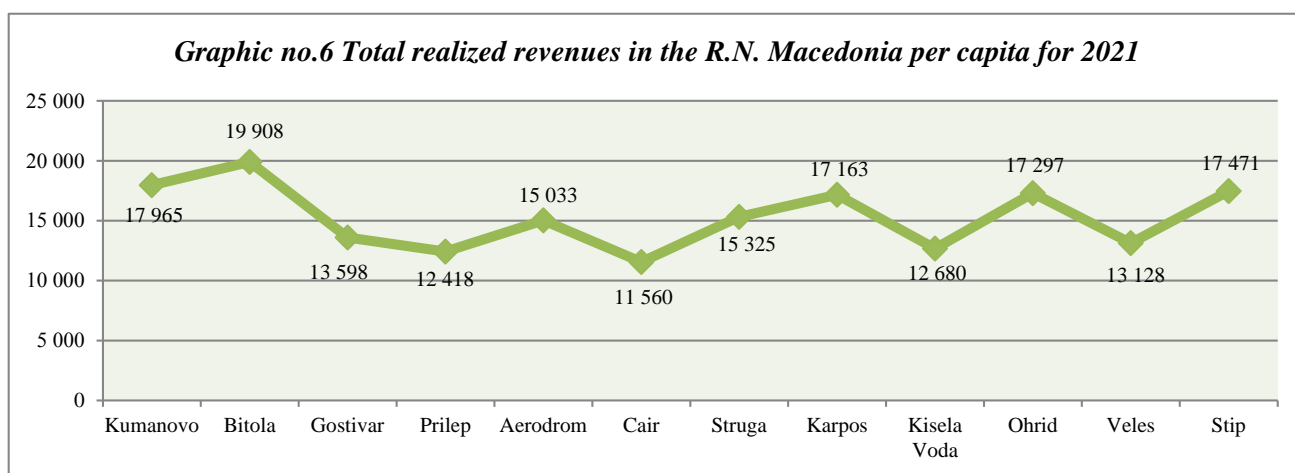

capital expenditures. In almost all analyzed Municipalities, that percentage reaches over 90%. The municipality with the largest percentage of participation of those revenues is the Municipalities of Gostivar with 96.52%, and the smallest participation is in the Municipality of Ohrid with 88.73%.

At the end of this research, is presented a schematic representation of the realization of revenues in the R. N. Macedonia per capita. Hence, it can be said that there are drastic differences in per capita revenues from one local government unit to another.

About weaknesses, it is best to divide them into two bases, weaknesses for revenues and weaknesses for expenditures. In fact, they arise from the construction of the final account. The weak side of the revenues is the uneven generation of revenues from separate items. Revenues with the largest share in total revenues are transfers and donations and tax revenues. Hence, it should be stated that the Municipalities should aim to reduce their dependence on the central budget, while providing more funds from their own sources.

Some of the Municipalities (Chair, Kisela Voda and Veles) also record domestic borrowing,

The municipality that has the most funds per capita is Bitola, which has even 58% more revenues than Cair as the municipality that records the least for its residents.

V – Conclusion

Within this paper, has been made a presentation of the basic conceptual definition of the budget as well as comprehensive research of the planned budgets and realized final accounts of the fifteen biggest local self-government units in the Republic of North Macedonia has been made. During the research several key conclusions were reached.

In terms of transparency and accountability, a lot of work still needs to be done in almost all the Municipalities that were the subject of research. There are still Municipalities that do not publish their financial statements publicly and transparently. Such were the Municipality of Tetovo and Gazi Baba, while the Municipality of Strumica does not present cumulative financial reports. In some of the other Municipalities, it was quite difficult to get data, given that the annual accounts are not immediately visible.

which in turn is even less independent action and the need for additional borrowing for the survival of the unit.

In terms of expenditures in almost all Municipalities, the share of wages and benefits, goods and services, and capital expenditures in total expenditures even reaches over 90% of the total percentages, which in turn represents a very high value that falls only on these three items.

In the case of capital expenditures, the majority of funds are allocated to other construction facilities, and a good portion is also allocated to the purchase of equipment and machinery. Given that not all Municipalities provide a realistic picture of what these capital expenditures are, and yet the purpose is broad and should have a long-term effect, it should be noted that the Municipalities should take into account the more specific presentation of expenditures in this item, such as and investing in capital expenditures that will relate to the development of road infrastructure and other facilities important for the Municipalities.

REFERENCES:

1. Alt, J. E., Lassen, D. D. (2006). Fiscal transparency, political parties, and debt in OECD countries, *European Economic Review*, 50: 1403-1439.
2. Andersen, A. L., Nielsen, L. H. W. (2010). Fiscal Transparency and Procyclical Fiscal Policy, EPRU Working Paper Series, 1, Copenhagen: Economic Policy Research Unit, University of Copenhagen.
3. Bastida, F., Benito, B. (2007). Central government budget practices and transparency: an international comparison, *Public Administration*, 85 (3): 667-716.
4. Blöndal, J. R. (2006). Budget Transparency: Experiences from OECD Countries, Meeting of Senior Budget Officials from Latin American Countries, Santiago de Chile, January 25.
5. Caamaño-Alegre, J., Lago-Peñas, S., Reyes-Santias, F., Santiago-Boubeta, A. (2013). Budget transparency in Local Governments: An Empirical Analysis, Article in *Local Government Studies*.
6. Center for Civil Communications, <https://www.ccc.org.mk/>
7. Decree for the promulgation of the law on budgets, Official gazette of the R.N. Macedonia, <https://www.stat.gov.mk/>
8. Ferejohn, J. (1999). Accountability and authority: toward a theory of political accountability, in A. Przeworski, S. C. Stokes and B. Manin (eds.), *Democracy, accountability and representation*, Cambridge: Cambridge University Press, 131-153.
9. Heald, D. (2003). Fiscal transparency: concepts, measurement and UK practice, *Public administration*, 81 (4): 723-759.
10. Heald, D. (2006). Varieties of Transparency, in C. Hood y D. Heald (eds.), *Transparency: The Key to Better Governance?*, Oxford: Oxford University Press, 25-43.
11. IMF (2007a), Code of Good Practices on Fiscal Transparency (2007), Washington DC: International Monetary Fund. www.imf.org.
12. IMF (2007b): Manual on Fiscal Transparency (2007), Washington DC: International Monetary Fund, www.imf.org.
13. Jarmuzek, M. (2006). Does fiscal transparency matter? The evidence from transition economies, www.cerge.cuni.
14. European Institute for Gender Equality, <https://eige.europa.eu/>
15. Everything you need know about municipal budgets, <https://www.pa.org.za/blog/everything-you-need-know-about-municipal-budgets>
16. Law for budgets, (203/2022), Official gazette of the R.N. Macedonia no.203/2022.
17. Law on Amendments and Supplements to the Law on Execution of the Budget of the Republic of Macedonia for 2022, (164/2022), Official gazette of the R.N. Macedonia.
18. Law on execution of the Budget of the R.N. Macedonia for 2021, (307/2020) Official gazette of the R.N. Macedonia.
19. Metamorphosis, (2021). Assessment of good governance in local self-governmental units in North Macedonia through the index of openness assembly, <https://metamorphosis.org.mk/wp-content/uploads/2021/09/proценка-na-dobroto-vladeenje-2021.pdf>).
20. OECD, (2014). Public governance ant territorial development, <https://www.oecd.org/>.
21. Trenovski, B. (2021). Manual for budgeting of local self-government units, USAID.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

THE SCHOOL PRINCIPAL - A LEADER. ONE EXPERIMENT AND 12 TIPS TO HELP YOU SUCCEED

PAVEL PAVLOV
KONSTANTIN PRES LAVSKY UNIVERSITY OF SHUMEN

1

Abstract:

In the face of fierce competition between schools, the headmaster of a successful school can and should be compared to a military commander. To lead a pedagogical team is an art and as such, it cannot be explained. Without pretending to be comprehensive and without redundant theorizing, I offer a simple test and 12 tips in which the wisdom of military and political leaders from ancient times to the present day, refracted through my 20 years of management experience, will help you be on the winning side.

Keywords:

school principal, effective leader, military commander, experiment, practical advice

E-mail: p.pavlov@bazovo.com

ЗАЩО?

„Не се тревожи за това, че имаш високо положение, тревожи се за това как да изпълниш ролята си добре“ (Конфуций)

Мнозина си мислят, че, за да са успешни образователни мениджъри, не са важни толкова личностните им качества, колкото да познават правилните хора, които да ги поставят на тази позиция и да имат късмет те да са на власт достатъчно дълго, за да им помагат административно и финансово. Това е грешка, защото в живота всичко е временно и, ако директорът не разчита на личните си качества и на хората, които ръководи, рано или късно ще се провали.

В България, а и по цял свят, директори на училища има много, но образователни лидери – малко. Ако се чудите вие от кои сте, може да направите следния

ЕКСПЕРИМЕНТ:

“Най-голямото изпитание за един водач е дали неговите последователи ще бъдат верни на каузата му по собствена воля, понасяйки трудности и лишения, без да са задължени да го правят” (Ксенофонт)

Извикайте в неработен ден учителите и служителите в училище. Без да уточнявате защо. Без да ги стимулирате или заплашвате. Просто им изпратете любезна покана. Ако дойдат поне 90% от хората – значи вие със сигурност сте лидер на училището и хората са готови да стъпят в огън и вода заради вас. Ако 50% са си намерили някакво оправдание да не дойдат, значи сте административен ръководител, за когото те работят по силата на трудовото законодателство. Нещо повече: голям процент от тези, които не са дошли,

¹ **About the authors:** *Pavel Ivanov Pavlov* - doctoral student in the doctoral program "Educational Management", Professional field 1.1. Theory and Management of Education, Scientific Area 1. Pedagogical Sciences, Department of "Technological Education, Entrepreneurship and Visual Arts", Faculty of Pedagogy of Shumen University "Bishop Konstantin Preslavski". With 20 years of experience as a headmaster of 3 schools. Since 2010, director of the II OU "Dr. P. Beron", town of Shumen The first registered man from Shumen to successfully complete the Lionheart Ultra Cross Triathlon.

Copyright © 2022 P. Pavlov

Article history: Received: 26/11/2022 Accepted: 01/12/2022 Published: 27/12/2022

Citation (APA): Pavlov, P. (2022). The school principal - a leader. One experiment and 12 tips to help you succeed, *Journal "Careers"*, Vol. 2 (3), 55-63, <https://doi.org/46687/JBNI1672>

съзнателно работят така, че да саботират работата ви.

Ако са дошли между 50% и 90% от подчинените ви?

Експериментът продължава:

Запитан защо спартанците се сражават толкова храбро, Полидор отговорил: „Защото сме научени да уважаваме водачите си, а не да се боим от тях“ (Полидор)

Застанете на стъпалата пред училището и кажете, че трябва да се направи една обиколка на училищния двор. Без да уточнявате защо. Без да повишавате тон или да се молите. След това слезте и тръгнете.

Ако се обърнете преди първия завой, значи сам не вярвате, че сте лидер. Как очаквате другите да ви вярват и да ви следват?

Ако след първия завой видите, че хората ви се движат спокойно и без да задават въпроси, значи вие сте техният лидер.

Ако видите, че повечето хора се колебаят дали да тръгнат, а тези, които ви следват, са тревожни и се чудят какво става, най-добре на следващия завой да не се връщате към училището, а направо да се сбогувате с хората и в понеделник да си подадете заявлението за напускане. Провалът на този тест ще е нищо в сравнение с провала, който ви очаква, ако продължите да сте директор.

Честито на всички, които успешно преминаха теста! Вие можете да спрете дотук с четенето на тази статия, защото най-вероятно няма да научите нищо ново.

КАК?

Уточнявам, че тестът в началото е за директори, които имат поне 3 години стаж като такива. Има колеги, които правят първите си стъпки като ръководители. За да им помогна след 3 години да не се провалят на теста, написах това есе.

„Успехът зависи от предварителната подготовка. Ако няма такава, провалът е неминуем“ (Конфуций)

Възнамерявате да заемете длъжността директор на училище? Браво! Мнозина се страхуват само от мисълта да се качат на сцената. Защото длъжността директор на училище е сцена и, за добро или лошо, ще

бъдете много по-видим от преди да се качите на нея. Някои хора притежават естествени лидерски качества, други пък имат вече натрупан някакъв административен и житейски опит, но управлението на училище е специфична работа, за която най-добре ще ви подготви обучение по управление на образованието в университет.

Не всеки обаче има времето и парите за това. Ето ви 12 безплатни съвета, в които ще откриете мъдростта на най-успешните военни и политически лидери на човечеството, пречупена през призмата моя 20 годишен опит като директор на различни училища.

Първо: Прочетете подходящите книги.

„Мъдрият човек трябва винаги да избира пътищата, проверени от великите хора, и да подражава на най-забележителните, така че, дори да не стигне тяхното величие, ще приеме поне известен отблясък от него“ (Николо Макиавели)

Запознайте се не само със законите и наредбите, които уреждат отношенията в образователната система, но и с литература за мениджъри с практическа насоченост, каквато успеете да намерите. Образователният мениджмънт е част от общата теория за управлението. И най-важното – водете си бележки и мислете върху прочетеното!

И понеже литературата, посветена на управлението, е океан и цял живот няма да ви стигне, за да прочетете и малка част, препоръчвам да започнете от най-стария и директен мениджмънт – военното лидерство.

Всички битки, които ви предстоят във вашата кариера, вече са се провели някъде и от някого. Вашата работа не е да откривате Америка при решаването всеки възникнал проблем, а да пригледите опита на другите към обстоятелствата. Защото технологиите се променят бързо, но човешката психология - изключително бавно. Бисерите на Сун Дзъ са писани върху бамбукови свитъци, на Александър Велики - на кожа и пергамент, на Александър Суворов - на груба хартия, но това не пречи да са изключително актуални и днес, когато пишем на телефоните си.

И не на последно място – прочетете Библията и Корана. Според последното преброяване в България 84% от хората се определят като християни и мюсюлмани.

Колкото и съвременните хора да са далеч от религиозните догми, в гените им продължават да се предават стандартите за добро и зло, за правилно и неправилно, за морално и неморално, заложен в тези мъдри хилядолетни книги. Ако разбирате добре какво хората харесват, от какво се боят, какво мразят, ще можете да ги манипулирате по-лесно.

Второ: Прочетете възможностите.

„Когато управляваш, въпросът е не как да следваш една повече или по-малко солидна теория, а как да градиш с материалите, които са ти под ръка. Приемай неизбежното и го обръщай в своя полза“ (Наполеон Бонапарт)

Училището, което смятате да управлявате, не е някаква абстракция. То се намира на конкретно място. С всичките плюсове и минуси на материалната си база и местоположение. В него работят учители и служители със своите силни и слаби страни. Учениците и техните родители са хора от определена етническа или културна общност, която обуславя отношението им към образователния процес.

Законодателството в сферата на образованието е еднакво за всички училища в България, но възможностите за прилагането му в конкретните условия са различни. Образователният лидер трябва да може да прави връзка между съвкупността от възможните стратегии и тактики и най-ефективните средства, които са подходящи за условията в конкретното училище.

Трето: Самодисциплина и самоограничаване.

„Научих от войниците си, че никой не може да бъде техен водач, ако не яде от войнишката храна, ако не носи техните дрехи, ако не живее на равна нога с тях и ... ако не се откроява от тях“ (Виконт Дьо Турен)

Най-голямата грешка, която правят много начинаещи директори на училища, е първо да се погрижат за собствените си удобства. Директорът на училището се разпорежда с делегирания бюджет и е важно да даде пример за самоограничаване. Ремонт и подновяване на обзавеждането на

директорския кабинет трябва да правите чак когато сте реновирали цялото училище.

„Колкото повече удобства, толкова по-малко смелост“ (Александър Суворов)

Съветвам ви да направите нещо още по-радикално. Раздайте на учителите и служителите си всички ненужни вещи и устройства от дирекцията. Ако в училището има недостиг на класни стаи, лишете се и от кабинета си. Някой ще каже, че това е популизъм, но за вашите подчинени ще бъде ясен знак, че сте дошъл да оправяте училището, а не да обогатите себе си.

„Никакво добро решение не е било взето на въртящ се стол“ (Джордж Патън)

Удобрствата приспиват духа. Неслучайно най-великите художествени произведения са родени във времена на сериозни материални затруднения за авторите си.

„Преди да се заловиш с нещо, винаги си задавай 3 въпроса: „Какво правя?“, „Какъв ще бъде резултатът?“, „Ще успя ли в начинанието си?“. Едва когато обмислиш нещата добре и намериш задоволителни отговори на тези въпроси, пристъпи към действие.“ (Каутилия)

Много от новите директори са нетърпеливи да внесат промени, независимо дали обстоятелствата го налагат. Вие трябва – освен ако не сте повикани да спасявате училището от закриване – да потиснете егото си. Не правете промени само заради правенето на промени. Всяка промяна повишава стреса у хората. Стресът над определени нива е разрушителен. Запазете колкото може повече от завареното, което работи добре.

Четвърто: Не действайте стихийно. Планирайте.

“Генералът, който печели битката, премисля много неща преди нея. Генералът, който губи битката, премисля малко неща преди нея. Доброто планиране води до победата, а лошото – до поражение.” (Сун Дзъ)

Обмисляйте внимателно. Търсете слабите места в организацията - това, което може да се обърка.

“Тайната на всяка победа се крие в организацията на неочевидните неща” (Марк Аврелий)

Когато планирате, не работете със средни данни. Животът не е голяма статистика. В него има тенденции, които трябва да уловите, за да планирате правилно действията и бездействията си.

„Времето да потърсите съвет от страховете си е преди да вземете решението за важна битка. Това е времето да се вслушате във всеки страх, за който можете да се сетите. Но когато съберете всички факти и страхове и оформите своето решение, разкарайте всичките си страхове и давайте напред“ (Джордж Патън)

Не предполагайте, а събирайте информация от проверени източници. И понеже не винаги могат да се съберат всички факти, базирайте решенията си върху обективно измерими показатели. Не бъдете нереално оптимистични. Природата и обстоятелствата са изменчиви. Добре е във всеки етап от плана ви да има варианти, които гарантират, че, ако нещо се обърка, главната цел ще бъде постигната. Имайте план и за добро, и за лошо стечение на обстоятелствата. Пригодете тактиката си за реалността, а не обратното. Но щом веднъж сте формулирали плановете си, действайте решително!

„За вземането на всяко решение си има подходящо време. Стремешът да се намери подходящото време е най-важният фактор за решението. Грешка е да се вземе едно решение прекалено рано, както е и грешка да се вземе твърде късно. Най-голямата грешка е обаче никога да не се вземе решение! Всяка стара мома ще се съгласи с мен.“ (Джордж Патън)

Колкото повече време обмисляте даден план, толкова по-добър той ще става, но има опасност, докато обмисляте детайлите, да изпуснете момента, в който трябва да се действа.

Пето: Хората са най-големият ви капитал.

„Първият начин да прецениш интелекта на един владетел е да видиш с какви хора се е заобиколил“ (Николо Макиавели)

Много внимавайте с какви хора се обграждате. Съдете за хората според резултатите им, а не според това колко симпатични са ви като личности. Не се

събирайте в неформална среда с по-малко от половината от подчинените ви. Всеки колектив по естествен път се е разделил на групи по интереси. Вашата работа е да сплотявате хората, а не да ги разделяте допълнително.

„Човек не трябва да съди за всички хора по света през погледа си на войник.“ (Ервин Ромел)

Стремете се да отделяте еднакво време на всички членове на колектива. Няма „по-важни“ и „по-малко важни“ длъжности. В успешното училище всеки е важен. От чистачката, до директора.

„Не вярвам много на овациите, защото тези хора ще викат също толкова силно и ако ме бесят“ (Оливър Кромвел)

Пазете се от ласкатели. Търсете оценка на своята дейност от хора, които не са на ваше подчинение. Докато работата ви дава положителни резултати, няма от какво да се притеснявате. В средното образование най-точният ориентир са резултатите от външните оценявания и броят на кандидатствалите ученици в съответната образователна степен. Родителите, които са записали детето си във вашето училище, са ви гласували доверие. Ако се увеличават – добре. Ако намаляват – значи не работите по правилния начин. Причините винаги са външни и вътрешни. Съсредоточете се върху вашата работа. Върху това, което зависи от вас.

„Всички успешни командири са примадони и с тях трябва да се отнасят като с такива“ (Джордж Патън)

Много директори на училища дълго време са били учители и имат лошия навик да се отнасят към подчинените си като с деца. Непрекъснато да ги поучават и да ги надзирават. Вашата работа е да откриете най-добрите сред учителите и служителите си и да им делегирате права. Те ще ви се отблагодарят, като поведат останалите.

В живота обаче никога нищо не е идеално. В училището ще заварите и слаби учители, и мързеливи администратори и помощен персонал. Мнозина млади директори действат импулсивно и бързат да се разделят с тези хора. Но, тъй като Кодексът на труда в България е писан изцяло в полза на работника,

съдът веднага им ги връща и директорът още в самото начало се оказва в слаба позиция.

Затова действайте внимателно. Опитайте се да разберете какво би мотивирало тези хора. Кажете им насаме честно и открито какво мислите за тяхната работа и им дайте срок да се променят. Ако сте достатъчно търпеливи, времето ще ви даде повод да се разделите с тези, които не искат да подобрят работата си.

„Можем да очакваме, че някои от нас ще бъдат убити. Но ние не искаме загубата и на един от нас да ни принуди да спрем да унищожаваме врага. Винаги имайте човек, обучен и готов да поеме работата ви вместо вас, в случай че вие бъдете убити. Проверката за вашите способности е: дали е възможно да бъдете убити и въпреки това нищо да не бъде изгубено“ (Джордж Патън)

Най-ценният ви капитал са хората. И тъй като те не са от желязо, във всеки един момент някой може да излезе от строя. Затова трябва да имате готов заместник за всяка позиция. В големите колективи можете да си позволите тясна специализация, но в малките всеки трябва да може всичко.

„На война всеки е заменим. Включително и аз! Всеки, който си помисли, че е незаменим, не става за нищо. Бих сменил този офицер веднага“ (Джордж Патън)

Имайте самочувствие, вярвайте в себе си, но бъдете скромни. Училището го е имало и преди вас, ще го има и след вас. Моментът, в който си повярвате, че сте велик и незаменим, е този, от който кариерата ви ще тръгне надолу.

„Умният водач може да използва и умните хора, и смелите хора, и алчните хора и глупавите хора“ (Сун Дзъ)

Няма хора, които да разбират от всичко. Нормално е и вие да сте силен в някои области, а в други – не. Знайте силните и слабите си страни и се обграждайте с хора, които знаят и могат повече там, където вие сте слаб. Изслушвайте внимателно тези хора и им се доверявайте. Ефективното лидерство е невъзможно без работа в екип.

И понеже няма как да разполагате с най-добрите кадри във всяка област, се налага да се справите с каквото имате. Затова е добре да познавате не само силните, но и слабите

страни на хората си. И да ги използвате за изпълнение на общата цел.

„В 9 от 10 случая армиите биват разгромявани, защото са били отрязани от продоволствените си линии“ (Дъглас Макартър)

Хората не са машини. Те имат нужда и от почивка, и от задоволяване на материалните си нужди. Те не могат да работят на предела на възможностите си непрекъснато. Ефективният директор трябва да знае къде е тази линия и да внимава да не я преминава за дълго време. А след моменти, в които се налага да се работи на високи обороти, дайте почивка на себе си и на хората си. Непрекъснатата работа на предела е непродуктивна и самоунищожителна.

Шесто: Ценете различните мнения.

„Когато обикновените войници са прекалено силни, а офицерите твърде слаби, резултатът е НЕПОДЧИНЕНИЕ. Когато офицерите са прекалено силни, а обикновените войници твърде слаби, резултатът е ГИБЕЛ“ (Сун Дзъ)

Директорите, които се страхуват, че не могат да контролират решенията на колективните органи, съзнателно формализират дейността им. Това е грешка, защото, когато се стремим към обща цел, консенсусът е важен.

Законодателят е предвидил колективни органи на управление на училището, като Педагогически съвет и Обществен съвет. Докато в първия директорът все пак има право на глас, във втория е само гост. Естествено, че заради административната тежест мнението на директора е важно, но споделянето му от всички не бива да става самоцел. Нищо лошо няма понякога решенията на тези органи да не са съвсем по вкуса на директора. Ако обаче това започне да се случва често и по важни въпроси, значи трябва да се замислите дали сте подходящ за позицията, която заемате. Лидерите се познават по това, че умеят да манипулират хората.

„Ако всички мислят по един начин, значи някои изобщо не мислят“ (Джордж Патън)

Ако забележите, че всички са съгласни за всичко с вас, значи нещо не е наред. Успешният лидер насърчава независимостта

на мисленето. Колкото повече хора работят независимо върху проблема, толкова повече варианти за действие ще има. Насърчавайте въображението. Никога не пренебрегвайте предложенията на другите, особено на най-младите членове на екипа.

„И най-малката единица трябва да бъде подготвена да действа сама и в единство. Всеки ефрейтор, ако е нужно, трябва да бъде генерал на своите хора. Дори и редовите войници трябва да имат нападателен дух и усет за битката“ (Александър Суворов)

Най-важната задача на лидера е да мотивира хората, а най-важната част от мотивацията е споделянето на целите, задачите и насоките. Не очаквайте съляпо подчинение. Екипната работа винаги е по-ефективна. Първото нещо при изграждането на екип е целите да станат ясни на всеки член на екипа. Вие трябва да представите целите толкова убедително на всеки член от екипа, че да може той да почувства значението си и защо неговият конкретен принос е толкова важен.

Седмо: Използвайте това, което дава резултат.

„Техниките използват четири качества, които отразяват природата на нашия свят. В зависимост от обстоятелствата ти трябва да бъдеш твърд като диамант, гъвкав като върба, леещ се като вода или празен като пространството“ (Морихей Уешиба) (Имат се предвид военните техники – б.а.)

Гъвкавостта е важно качество за всяка организация. Различните ситуации изискват различни действия, а понякога и бездействие.

„Не бъди прекалено праволинеен в действията си. Ако отидеш в гората, ще видиш, че правите дървета ги секат, а кривите ги оставят да растат“ (Каутилия)

Ако виждате, че усилията ви дълго време не дават резултат, не променяйте целите, а методите си. Обстоятелствата са нещата извън нас. Те много рядко остават постоянни за дълго време и никога – завинаги. Невъзможността да се предвиди и да се отговори на промяната често струва скъпо, а понякога води до фатални последици. Пазете се обаче често и необосновано да правите промени.

Осмо: Възползвайте се от възможностите.

„По време на война има един-единствен благоприятен момент. И голямото изкуство е да се възползваш от него“ (Наполеон Бонапарт)

Не се вторачвайте в задачата си така, че да пропуснете важни възможности по пътя към целта. Успешният директор не пропуска нито една възможност и никога не е фокусиран само върху едно нещо.

„Точният момент се търси във всичко. Умението да уцелиш точния момент в стратегията не може да бъде овладяно без дълга практика. Намирането на точния момент е важно в танците и музиката, защото и при тях има ритъм“ (Миамому Мусаши)

Когато имате ясна цел и план, не се колебайте да действате. Но вървете напред и се движете бързо, с цялата необходима подготовка, която ще осигури резултат.

Девето: Разчупете стереотипа.

„И в боя, и във всекидневието трябва да си изпълнен с решимост и в същото време да си спокоен. Посрещай ситуацията без напрежение, но не и безразсъдно; духът ти трябва да е улегнал, но и непредубеден. Дори когато духът ти е спокоен, не допускай тялото ти да се отпуска, а когато тялото ти е отпуснато, не допускай духът ти да линее. Не позволявай духът ти да се влияе от тялото или пък тялото да се влияе от духа ти. Не бъди нито унил, нито твърде оживен. Нека врагът ти не види състоянието на твоя дух.“ (Миамому Мусаши)

Повечето директори, които познавам, са уморени. Те си мислят, че това е, защото работят много. Но истината е, че работят неефективно. Рутинните въпроси можем да решим, седейки на бюрото си, но генералните въпроси ще решим по-лесно, ако станем от него и отидем при хората. Поговорете с учителите, с учениците, с родителите. Посъветвайте се с хора, които са далеч от вашата професия. Точно те ще ви дадат възможност да погледнете въпроса от ъгъл, от който решението се вижда по-ясно.

„Когато започнеш да работиш по нещо, не се страхувай от провал и не го изоставяй.“

Хората, които работят със сърце, са най-щастливи.“ (Каутилия)

Няма как нещастен човек да направи другите щастливи. Затова, когато имате да решавате важен въпрос, го формулирайте точно. После го заровете в мозъка си колкото може по-дълбоко и се захванете се с неща, които ви носят радост. Мозъкът ви си знае работата и ще видите, че, когато се върнете към казуса, решението ще бъде готово.

Най-добрите идеи, които съм осъществил в училищата, които съм ръководил, се родиха в главата ми, докато съм карал велосипед, докато съм бягал или плувал, или след като съм се наспал добре.

Десето: Мобилност и добронамереност.

„Трябва да обичаш войниците си, за да ги разбираш, и да ги разбираш, за да ги водиш“ (Виконт Дьо Турен)

Използвайте всеки повод да бъдете сред подчинените си. Ако искате хората ви да запазят максимална ефективност, не трябва да ги викате при вас, а вие да ходите при тях. Това ще ви даде възможност да видите как на практика се случва образователно-възпитателният процес и да демонстрирате лично отношение към работата на подчинените си. Колкото по-малко стоите в кабинета си, толкова по-полезен за работата сте. Най-добре е изобщо да нямате кабинет. Във времената на мобилните технологии директорите също трябва да бъдат мобилни.

„Много се говори за лоялността от долу нагоре. Лоялността от горе надолу е дори още по-необходима и много по-рядко срещана. Една от най-характерните отличителни черти на великите хора е предаността им към техните подчинени“ (Джордж Патън)

Когато посещавате хората си, бъдете заинтересуван не само от това как вървят делата в паралелката или в канцеларията. Винаги намирайте време да попитате за личните им дела. Предложете вашата помощ за разрешаване на проблемите им. И когато поемете някакъв ангажимент, го изпълнете усърдно - така, сякаш от това зависи вашият живот.

Единадесето: Изберете точния момент, в който да се намесите.

„Моята теория е, че командирът на една армия прави това, което е необходимо, за да изпълни мисията си, а близо 80% от мисията му е да повдига духа на хората си.“ (Джордж Патън)

Добрият директор трябва да се стреми да създаде в училището си стройна организация, която да работи добре без неговата постоянна намеса. Но нищо в живота не е идеално, затова лидерът трябва да знае кога трябва да се намеси лично. Не се притеснявайте да хванете метлата или бояджийската четка и да се пооцапате. Личният пример е много по-ефективен за повдигането на духа на подчинените от хиляди думи.

„Не мога да оставя един човек да контролира другите хора, когато той не може да контролира себе си“ (Робърт Лий)

Във всяка организация вървят множество процеси. Хората са различни и имат различни лични цели и мотивация. Добрият мениджър трябва да познава слабостите на подчинените си и да ги приема до такава степен, че те да не пречат на общата цел. Когато обаче личните цели застрашат изпълнението на общата цел, ръководителят трябва да се намеси енергично и решително.

„За да наказваш по-рядко, наказвай по-сурово“ (Наполеон Бонапарт)

Когато трябва да се налагат санкции, ръководителят не трябва да се води от емоция, а от принципи. За едно и също нарушение трябва да следва едно и също наказание, независимо от личните ни симпатии и антипатии към нарушителя. Санкциите трябва да са насочени към конкретния извършител, но да имат и превантивно въздействие за целия персонал.

Истинският лидер наказва подчинените си лично. Делегирането на такива дела на други хора от администрацията е грешка. Колкото и несправедливо да изглежда наказанието в очите на подчинения, в един момент той ще оцени, че ръководителят лично му е оказал тази чест.

Дванадесето: Комуникация.

„По правило хората се боят повече за онова, което не могат да видят, отколкото за онова, което виждат“ (Юлий Цезар)

Избирайте източниците си на информация. Тя винаги е пречупена през

призмата на съзнанието на човека, който ви информира. Обръщайте внимание какво е моментното емоционално състояние на подчинените ви, когато ви докладват. Спокойните и отпочинали хора са по-обективни. Важно е да изискваме информация от първа ръка, но да внимаваме какво точно информация изискваме. Много е лесно да се затрупате с излишна информация, която да ви загуби ценно време и да ви отклони от целта.

„Човек трябва да живее с мисълта, че превъзхожда другите по бойна чест, да не се подценява, когато се сравнява с тях, и да култивира своята дързост“ (Ямамото Цунетому)

Директорът-лидер се познава по начина, по който говори и се държи. Езикът трябва да е такъв, че никой да не може да откаже да изпълни заповедите. Има думи, които „продават“, като: радост, щастие, полза и думи, които „не продават“ – болка, мъка, болест и др. Не прекалявайте с клишета. Те няма да направят изказа ви по-професионален.

Директорът събира мнения и информация до момента, в който трябва да издаде заповед. Когато заповядвате, бъдете кратки, ясни и категорични. Никога не използвайте думи, които могат да оставят съмнения, като: „според мен“, „мисля, че“ „предполагам, че“. Всяко съмнение или страх в гласа ви ще бъде усетено от хората. Когато казвате нещо важно, внимавайте за позицията на тялото. Изправете се. Скръстените ръце и крака са защитна поза. Ръка в джоба – пренебрежение. Визуалният контакт с хората е важен. Когато говорите с конкретен човек, го гледайте в очите. Когато говорите пред много хора, говорете, а не четете, за да можете да следите реакциите.

КОЙ?

„В никакъв случай не е достатъчно един офицер да е способен ... Той трябва да е също и джентълмен, свободомислещ човек с добро образование и обноски, изтънчен, педантично учтив и с чувство за лична чест.“ (Джон Пол Джоунс)

Ако искате да сте успешен лидер, не е достатъчно само да изисквате най-доброто от другите. Работете върху собствената си личност. Четете книги, ходете на театър,

опера, балет. Посещавайте концерти и спортни събития. Поддържайте се в добра физическа форма. Открийте област от човешкия живот извън образованието, където е вашата суперсила и положете усилия да сте сред най-добрите. Хората обичат и следват победителите. Вие сте лицето на училището. В условията на намаляващ брой ученици и все по-ожесточена конкуренция между училищата личността на директора е от изключително значение.

„Онзи, който упражнява власт чрез своята добродетел, може да бъде сравнен с полярната звезда, която винаги стои на едно място, докато другите гледат към нея“ (Конфуций)

Ние сме учители не само в училището, но и на улицата и изобщо, в живота. Затова бъдете добродетелни където и да се намирате. Никога не забравяйте, че най-голямата добродетел е да бъдем полезни за другите.

ЦИТАТИТЕ СА НА:

Полидор – спартански цар, управлявал през периода 700-665 пр. н. е.

Конфуций – 551-479 г. пр. н. е., китайски мислител и социален философ, чието учение е оказало дълбоко влияние върху живота и мисълта в Китай и страните от източна Азия.

Сун Дзъ – 544-496 пр. н. е., китайски генерал и автор на трактата „Изкуството на войната“.

Ксенофон – 431-355 г. пр. н. е., прочут древногръцки историк, писател и войник.

Каутилия – 350-283 г. пр. н. е., първи министър на император Чандрагупта. Автор на „Артхашастра“ – трактат, в който са изложени основите на държавното управление, в това число и воденето на военни действия.

Юлий Цезар – 100-44 г. пр. н. е., римски държавник и император, военачалник и историк.

Марк Аврелий – 121-180 г., римски император, писател и философ-стоик.

Николо Макиавели – 1469-1527 г., италиански държавник и философ.

Миамото Мусаши – 1585-1645 г., самурай, най-големият майстор на меч в историята, автор на „Книга за петте пръстена“.

Оливър Кромвел – 1599-1658 г., водач на английската революция.

Виконт Дьо Турен – 1611-1675 г., френски военачалник в Трийсетгодишната война.

Ямамото Цунетому – 1659-1719 г., самурай, написал трактата „Хагакуре“.

Александър Суворов - 1729-1800 г., руски генералисимус, който през кариерата си е спечелил 63 победи и не е загубил нито една битка.

Джон Пол Джоунс - 1747-1792г., морски офицер в Американската война за независимост. Служил е и на императрица Екатерина Велика в Русия.

Наполеон Бонапарт - 1769-1821г., френски пълководец, император на Франция.

Робърт Лий - 1807-1870 г., генерал на Конфедерацията по време на американската гражданска война.

Дъглас Макартур - 1880-1964 г., американски генерал по времето на Втората световна война.

Морихей Уешиба - 1883-1969 г., японски майстор на бойните изкуства, създател на айкидото.

Джордж Патън - 1885-1945 г., американски армейски генерал, участвал в Първата и Втората световна война.

Ервин Ромел - 1891-1944 г., германски фелдмаршал по време на Втората световна война.

REFERENCES:

1. Kolektiv, Sazdateli na istoriyata: V epohata na zakonodatelite (10 v. pr. Hr. – 4 v. pr. Hr.). Sofia: Miriam, 2012 g.

2. Akselrod, A. Patan za liderstvoto. Sofia: Klasika i Stil, 2002

3. Tsezar, G.Yu. Istoricheski sachinenia. Sofia: Zhar ptitsa, 2002.

4. Pimlot, Dzh. Romel po sobstvenite mu dumi. Pleven: Edelvays, 2021

5. Konfutsiy, Pouchenia. Sofia: Fama, 2011

6. Ksenofont, Istoricheski sachinenia. Sofia: Nauka i izkustvo, 1984

7. Avreliy, M. Kam sebe si. Sofia: Helikon, 2019

8. Musashi, M. Go Rin No Sho (Rakopis na pette prastena). Sofia: Heliopol, 2016

9. Dryuon, M. Aleksandar Veliki. Sofia: Otechestven front, 1979

10. Ueshiba, M. Izkustvoto na mira. Sofia: Iztok-Zapad, 2011

11. Bonapart, N. Napoleon za Napoleon. Sofia: Zahariy Stoyanov, 2021

12. Makiaveli, N. Vladetelyat. Sofia: Espas – 2007, 1991

13. Mihaylov, O. Suvorov. Sofia: Otechestven front, 1979

14. Dza, S. Izkustvoto na voynata. Sofia: Fama, 2010

15. Pavlova, T. Kromuel. Sofia: Otechestven front, 1983

16. Tsunetomu, Ya. Hagakure: Zapiski na samuraya. Sofia: Lik, 2001

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

MENTORING IN DUAL TRAINING IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF STUDENTS

KERANKA G. VELCHEVA¹

KONSTANTIN PRESLAVSKY UNIVERSITY OF SHUMEN

Abstract:

The activity of the mentor is very responsible, multifaceted and largely determined by the personal qualities, knowledge, skills and abilities of the mentor. Skillful organization of the learning process, use of individual and group tasks, constant diversity in the learning process, which should ultimately lead to the formation of a student not only as a professional, but also as a person, are required from the mentor.

Keywords:

mentor, mentoring, vocational education

E-mail: k.velcheva@shu.bg

В статия от 28 Септ. 2022 в-к *Сега* се посочва, че учениците в дуално обучение са се увеличили 30 пъти. За младежите от 11 и 12 клас има възможност за сключване на трудови договори с конкретен работодател. Началото на дуалното обучение в България е поставено през 2015 г. чрез два проекта. Първият е ДОМИНО, който е по българо-швейцарската програма за сътрудничество за въвеждане на принципите на дуалното обучение в българската образователна система, а вторият проект е на Стопанската камара в Австрия.

От 2021 година бяха въведени специфични допълнителни възможности за провеждане на държавния зрелостен изпит за придобиване на професионална квалификация, който е и задължителен, за завършващите професионални гимназии. Според заместник-министърът на образованието и науката Мария Гайдарова има вече и утвърдена програма за обучение на наставниците. Има изменения и в Кодекса на труда, свързани с уреждането на

условията за сключване на трудови договори при дуалната система на обучение. Учениците в дуално обучение от 8 до 10 клас имат осигурени стипендии, като в 11 и 12 клас получават възможност за сключване на трудови договори с конкретния работодател". По думите ѝ важно при дуалното обучение е сътрудничеството и взаимодействието между всички заинтересовани страни. С тази цел през 2018 г. е създаден и Консултативен съвет за професионално образование и обучение към МОН.

Над 6 000 ученици от 172 гимназии са развили своите професионални умения в реална работна среда във фирми и предприятия в цялата страна, съобщават от МОН. 1295 от тях са придобили практически опит в приоритетни за икономиката направления като машиностроене, строителство, електроника, енергетика, транспортни услуги и др.

За наша регионална гордост е посочена Професионалната гимназия по механотехника, електроника, телекомуникации и транспорт

¹ **About the authors:** Keranka Velcheva: professor, d-r "Bishop Konstantin Preslavski" Shumen University, PF, department: TOPO and PUNUP.

Copyright © 2022 K. Velcheva

Article history: Received: 13/11/2022 Accepted: 01/12/2022 Published: 27/12/2022

Citation (APA): Velcheva, K. (2022). Mentoring in dual training in the professional training of students, *Journal "Careers"*, Vol. 2 (3), 64-69, <https://doi.org/46687/FIUQ9934>

"Хр. Ботев" в Шумен, която е базова образователна институция на Шуменски университет.

Основната задача на дуалното образование е да формира нов модел професионално обучение, което да преодолее изоставането в обемите и качеството на трудовите ресурси от реалните изисквания на конкретните предприятия. Съвременната системата на дуалното образование, въведена у нас, възлага надежди за преодоляване на пропагта между теория и практика във вземането на технологичните решения за производството в индустрията. Промоцията на успешен модел на социална реализация ще удовлетвори потребността на етноса от визия за реализация и благосъстоятелен живот [3]. В крайна сметка обучението на висококвалифицирани работници и специалисти от средно ниво е една от онези задачи, чието решение може да осигури устойчиво икономическо развитие на всяка държава.

Менторът/Наставникът в дуалното обучение е учител в професията и възпитател на бъдещи работници. Неговата основна задача е да осигури обучение на компетентни специалисти с професионални знания и умения които са способни да ги прилагат креативно и да владеят нови техники и технологии. Наставникът в дуалното обучение формира професионалните знания и умения на учениците като:

- учи ги на рационални техники и методи за извършване на работа, напреднали форми на организация на труда, внимателно използване на ресурсите;

- осигурява високо качество на продукцията от учениците, спазване на дисциплина, безопасност на труда; осигурява професионално обучение за уроци и дейности.

Дейността на наставника е много отговорна, многостранна и до голяма степен се определя от личните качества, знания, умения и способности на същия. От ментора се изисква умела организация на учебния процес, използване на индивидуални и групови задачи, постоянно разнообразие в учебния процес, което в крайна сметка трябва да доведе до формиране на ученик не само като професионалист, но и като личност.

Наставникът в дуалното образование играе ролята на куратор, възпитател, наставник и, разбира се, просто близък човек, с когото можете да се свържете по всяко време и да получите отговор на въпроса си или просто да поискате съвет. Тази комбинация от функции е най-ефективното средство в образователната работа. Благодарение на това учениците се чувстват защитени, имат подкрепа, която, наред с други неща, е придружена от основните задачи на наставничеството - образователни и обучителни.

Естествено, успехът е невъзможен без подходяща педагогическа подготовка, професионални умения и развити положителни лични качества на самия майстор.

В професионалната гимназия, освен че изучават теоретичния компонент на образователния процес, учениците преминават и практическо обучение по избраната от тях специалност. Наставникът трябва да може да ръководи ученика в случай на затруднения. От него се изисква непрекъснато да наблюдава и контролира групите ученици, за които отговаря.

Следователно трябва да се подчертае, че наставникът играе важна роля в образованието и обучението на подрастващото поколение. Той участва във всички етапи на дуалното обучение: това включва прием на нови ученици, образуване на учебна група, методическа подготовка и подготовка на учебни материали, и изготвяне на план за обучение и редица други задачи. Най-важна е ролята му като личност. Човешките качества допринасят за ефективен или, обратно, неефективен възпитателен и образователен процес. Наставникът трябва да бъде еталон за своите ученици, трябва да може да намери подход към всеки от тях. Това е успехът на образованието и обучението.

Сред учениците в професионалните гимназии има трудни и педагогически пренебрегвани юноши, които изискват специално внимание. Само хора, които не са безразлични към другите, отзивчиви, енергични, искрено обичащи и съпричастни към тийнейджърите, могат да окажат ефективно влияние върху тях.

Установяването на приятелски и принципни отношения между ментора и учениците се улеснява от ориентацията към положителните качества на личността на

тийнейджъра, вярата в неговата сила и успех. Затова наставниците с творческа дейност, стремеж към усъвършенстване и търсене на иновативни форми на работа са в основата на резултатите на дуалното образование.

Учениците не само се научават да изпълняват специфични производствени процеси, но развиват способността си за работа в екип, формират професионална компетенция и отговорност. Един от маркерите, който позволява да се направи оценка на дуалното образование е идентифицирането на текущото състояние на работата на наставниците/менторите в рамките на същото.

В проведеното анкетно проучване на терен участваха 7 ментори от най-големия партньор в системата дуалното обучение на територията на гр. Шумен „Алкомет” АД, определени за подготовка, обучение и оценяване на учениците.

По време на анкетата респондентите трябваше да изразят своите нагласи и отношение си към предложените позиции по предварително зададена точкова скала. Тези позиции по тяхното съдържание показват следните **ключови аспекти на организацията и изпълнението на дуалното образование** :

1. Мотиви за участие в наставничеството;
2. Удовлетвореност на наставниците от различните аспекти на дуалното обучение;
3. Формулиране на необходимостта от подкрепа от страна на „Алкомет” АД към наставниците.
4. Конкретизиране на информацията за

Оценявани аспекти	Напълно удовлетворен	Частично удовлетворен	Не удовлетворен
График за практическото обучение	62,5% 3	35% 2	2,5% 1
Навременна координация и наличност на планове, практически задачи, изпълнени с учениците	70%	30%	
Определяне на пълномощията на наставника и представителите от училищата	70%	30%	

организирането на наставничеството.

5. Оценяване на удовлетвореността от работата с ученици на този етап.

По аспект №1: Мотиви за участие в наставнически дейности

В контекста на това проучване е интересно да се идентифицират доминиращи мотиви за включване в наставническата работа сред учители, участващи в проекта за прилагане на дуално образование.

1. <i>Защо станяхте наставник?</i>	
Собствена инициатива	22.5%
Предложение на работодателя	77.5%

Получените резултати свидетелстват, че водещ е **мотивът предложение от работодателя**, което говори за недостатъчна заинтересованост или недостатъчна информация относно дуалното обучение.

2. <i>Удовлетвореност от дейността на наставника</i>	
Напълно	32.5 %
По скоро не	2.5%
По скоро да	60%
Не	0
Не мога да преценя	5%

По аспект №2: Удовлетвореността на наставниците от своето участие в дуално обучение

Предложени бяха три позиции за удовлетвореност на наставниците/ментори в пряката си дейност в обучението на учениците реални производствени условия.

Таблица 3- Степен на удовлетвореност от дуалното обучение

Като обобщение на този аспект Оценявайки организацията на дуалното образование, наставниците дават висока степен на удовлетвореност:

- своевременно одобрение и наличност на плановете, практически задачи, изпълнявани с учениците;

- определяне на правомощията;

Би било добре при разработване на графика за практика ръководството да прояви гъвкавост за да се увеличи удовлетвореността на наставниците от провеждането обучение.

По изследван аспект №3: Условия за повишаване на ефективността на работата на наставниците

Идентифициране на мерките благоприятстващи повишаване на ефективността от работата на наставниците има голямо значение за повишаване на ефективността от практическата насоченост на дуалното обучение. За целите на анкетното

Напълно доволен	По-скоро доволен	По-скоро недоволен	Не доволен	Трудно ми е да преценя
	30%			70%

проучване трябваше да се подчертаят най-значимите мерки за организиране на по-ефективна работа с учениците (таблица). Резултатите в процентно съотношение надвишават 100%, поради дадената възможност да се маркира в анкетата повече от един отговор.

Таблица 4

Мерки	
Материално стимулиране	55%
Морално поощрение	30%
Методическа поддръжка	65%
Не се нуждая от поддръжка	5%
Друго	7.5%

Като необходима мярка за подкрепа 55% процента от наставниците отбелязват опцията "материално стимулиране", 30% от менторите считат моралното насърчаване за значителна мярка за подкрепа, нямат нужда подкрепа 5% от анкетиранияте, опцията „друго“ е отбелязана от 7,5% от тях. Сред тези, които отбелязаха тази опция, са получени следните отговори: **За по-ефективна работа и обучение биха взели**

участие в организиране на семинари, майсторски класове.

На въпросът: "Посочете каква информация за организирането на наставничеството е подходяща за вас" 90 % от участниците в анкетиранията са посочили, че се нуждаят от формулировка на методи и технологии, използвани при наставничеството. Ефективни технологии за междуличностно взаимодействие са нужни на 5% от наставниците и 5% за избрали опцията други.

Вариантите под други са участие в тренинги, курсове и допълнително обучение.

- Степен на удовлетвореност работата с ученик в рамките на модела на дуалното

Таблица 5

обучение в момента

Наставниците от „Алкомет“ АД виждат **ефективност в организацията на работата с учениците** чрез съблюдаване на :

- Производствената дисциплина;
- и мотивация за работа.

Въз основа на анализа на данните, получени в резултат на проучването бяха идентифицирани „проблемните“ зони в дуалното обучение, които изискващи корекции (табл).

Проблемни зони на механизма по организация и прилагане на дуално образование

Таблица 9

Формирането на професионални компетентности е целенасочено, организирано образование чрез дейности, извършвани в дуалното обучение въз основа на повишаване на ефективността на образователните практики и осигуряване на ефективност на включването на учениците в професионални дейности в работни места.

Резултатите от проведеното анкетно изследване могат да бъдат полезни за преподавателския персонал на институциите за професионално образование, представители на

Проблемна зона	Възможни причини	Начин на решение	Отговорност	Очакван резултат
Малък процент на наставници по собствена инициатива	Отсъствие на информация. Отсъствие на информираност.	Стимулиране	Ръководителите	Създаване на вътрешнофирмена система за регулиране на наставничеството
Висок процент от наставниците се нуждаят от методическа поддръжка	Отсъствие и невладеене на методика	Създаване на методика	Ръководителите	Овластяване на методиката за работа
Необходимост от информация за технологиите, които се използват в наставничеството	Отсъствие и невладеене на методика	Достъпност до информация и обучение	Ръководителите	Овластяване на методиката за работа

работодатели и търговско-промишлени камари при организирането и прилагането на системата за двойно обучение при обучението на квалифицирани работници (служители) и специалисти от средно ниво.

След завършване на средното си образование, учениците преминали обучение в „Алкомет“ АД могат да започнат да работят със самочувствието за добра производителност, защото познават предприятието, цеха и се чувстват в „свои води“.

Дуалното образование намалява текучеството на персонала и дава възможност да се подберат най-добрите ученици, тъй като по време на практиката си и работата с наставника те са показали своите силни и слаби страни. От своя страна обучението в дуалната форма мотивира учениците да не учат за оценка, а за знания. Чрез въвеждането на обучение чрез работа (дуално обучение) ще се разшири и улесни достъпът до професионално образование и обучение на лица над 16 години, ще се създаде постоянна и действена връзка между ПОО и бизнеса с възможности за плавен преход между училище и работно място и ограничаване на младежката безработица. Участието им в обучението в „Алкомет“ АД има и положителен ефект върху репутацията на предприятието и имиджът му на работодател на пазара на труда. Очакванията на приемната организация

„Алкомет“ АД от партньорството с Професионалната гимназия са :

- по-висока производителност,
- по-ниски разходи за външни специалисти и
- свеждане до минимум на разходите за допълнително обучение при постъпване на работа след завършване на средното образование.

В заключение трябва да се подчертае, че прилагането на иновативните програми, базирани на дуалния подход, ще помогне на прехода към качествено ново ниво на обучение и преквалификация на висококвалифицирани работници и специалисти за високотехнологично производство, формирането на общи и професионални компетенции на випускниците, осигурявайки им конкурентоспособност при реализация на пазара на труда.

REFERENCES:

1. Aleksandrov, Andrej. (2015): *Dualnata sistema na obuchenie – novi vǔzmozhnosti za profesionalno obuchenie ili novo ime na poznati problemi.* (The dual system of training - new opportunities for vocational training or a new name for familiar problems.) // *Sǔvremenno pravo*, 26, 5, s. 11-27.
2. Boyadzhieva, E. (2014): *Opitǔt na FRG v dualnata sistema na obuchenie i vǔzmozhnostite za izpolzvaneto mu v nashata strana.* (The experience of the Federal Republic of Germany in the dual system of education and the possibilities for its use in our country) sp. "Pedagogika" № 6, s. 911

3. Daneva, M., Nikolova, M. (2021): *Efektivni strategii za povishavane dela na uspesno zavurshilite nachalno i osnovno obrazovanie v SASHT.* (Effective strategies to increase the proportion of successful primary and secondary school graduates in the United States.) 17th National Conference with International Participation "Educational Technologies - Kavarna 2021" Bulletin of the USB - Sliven, ISSN 2682-9827, volume 36 (1), 2021, p.17. Daneva, M., Nikolova, M. (2021): *Etnokulturni aspekti na naglasite za uchene.* (Ethno-cultural aspects of learning attitudes) //Tokyo summit-IV, 4th International Conference on Innovative Studies of Contemporary Sciences, The book of Full Texts, ISBN: 978-625-7720-52-6, ISPEC Publication – 2021, Tokyo Japan. p. 288-295)

4. *Dual'naya model' obucheniya kak osnova mekhanizma vzaimodeystviya obrazovatel'nykh uchrezhdeniy i predpriyatiy [Elektronnyy resurs]* (The dual model of learning as the basis for the mechanism of interaction between educational institutions and enterprises [Electronic resource]// Correspondence electronic conferences. Access mode: <http://econf.rae.ru/pdf/2014/09/3687.pdf>.

5. *Dualnaya model obucheniya kak osnova mekhanizma vzaimodeystviya obrazovatel'nykh uchrezhdeniy i predpriyatiy* (Dual learning model as the basis of the mechanism of interaction between educational institutions and enterprises) [Elektronnyy resurs] // Zaochnyye elektronnyye konferentsii. Rezhim dostupa: <http://econf.rae.ru/pdf/2014/09/3687.pdf>.

6. (2014): *Dualnaya sistema professional'nogo obrazovaniya: opyt, problemy, perspektivy* (The dual system of vocational education: experience, problems, prospects) // Materialy Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii (25 aprelya 2014 g.), Dimitrovgrad: Fil MGUTU.

7. Yesenina Ye.YU. *Chto takoye dual'naya sistema obucheniya?* (What is a dual learning system?) Firo. [Elektronnyy resurs]. URL:<http://www.firo.ru/wp-content/uploads/2014/02/Esenina.pdf>.

8. *Zakon za profesionalno obrazovanie i obuchenie (ZPO)* (Vocational Education and Training Act (VET)). www.mon.bg

9. *Naredba № 1 za usloviyata i reda za provezhdane na obuchenie chrez rabota (dualna sistema na obuchenie)* (Ordinance № 1 on the terms and conditions for conducting training through work (dual system of training)). www.mon.bg

10. Petrov YU.N. (2009): *Dual'naya sistema inzhenerno-pedagogicheskogo obrazovaniya-innovatsionnaya model' sovremennogo professional'nogo obrazovaniya.* (The dual system of engineering and pedagogical education is an innovative model of modern vocational education.) Nizhniy Novgorod: Izd-vo VGIPU.

11. (2018): *Prakticheski naruchnik po obuchitelna tema obrazovanie,* (Practical handbook on the subject of education) S., s. 54

12. Kazarinova O.V., Stebakova T.V., Luchinina N.A. (2021): *Metodicheskiye rekomendatsii po realizatsii tselevoy modeli nastav- nichestva na baze*

professional'nmkh obrazovatel'nmkh organizatsiy Kirovskoy oblasti (Methodological recommendations for the implementation of the target model of mentoring on the basis of professional educational organizations of the Kirov region) [Text]. UDC 377 BBK 74.56 + 74.200.52 (2 Ros - 4 Ki) M-54

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

THE PROFESSIONAL ACHIEVEMENT OF STUDENTS AS A MEASURE OF THE QUALITY OF EDUCATION IN THE UNIVERSITY OF SHUMEN

SNEZHANKA DOBREVA¹

MIRENA PAVLOVA

KONSTANTIN PRESILAVSKY UNIVERSITY OF SHUMEN

Abstract:

The autonomy possessed by the higher schools in Bulgaria for conducting the educational process and research activity explains their responsibility in implementing policies and activities to ensure the quality of educational services. In the context of European and national trends, Shumen University „Konstantin Preslavski“ successfully fulfills its mission of ensuring the quality of education. The university has built a very good system for maintaining and ensuring quality, presented by the documents developed at the institutional level (strategy, handbook, policy, regulations, etc.), a system for monitoring, evaluating, maintaining and managing the quality of training and academic composition and activities for the realization of the goals and tasks of the annually developed projects by the quality commission. The emphasis in the university project „Pedagogical practices and continuing education – current problems and challenges“ developed in 2022 is placed on the practical training of students, the success of their implementation. Its priority goal is to track the realization of graduated students in order to evaluate the effectiveness of training in the specialties of the professional fields. In the context of the tasks set by the project, this article presents the results of two types of research – surveys among regional administrations in the country regarding the realization of Shumen graduates with a pedagogical profile (information on 7,018 graduates was processed); survey

conducted in 2022 among 794 Shumen graduates (students from two graduations, respectively: graduates of 2021 – one year after graduation; graduates of 2018 – three years after graduation). Based on the analysis of the survey results, conclusions were drawn regarding the effectiveness of the activities to improve the quality of education.

Keywords:

quality of education, quality indicators, quality policy, survey, implementation, reflection, self-evaluation, recommendations

E-mails: s.dobрева@shu.bg

¹ **About the authors:** *Snezhanka Dobrevа Georgieva* is currently a lecturer at the Department of „Technological Education, Entrepreneurship and Visual Arts“, Faculty of Pedagogy, Konstantin Preslavski University of Shumen. Holder of the academic position „professor“ in the field of higher education I. Pedagogical sciences, professional direction I.1. Theory and management of education (Communicative-competence approach, quality management of educational activity). She graduated from Shumen University „Konstantin Preslavski“, majoring in „Bulgarian Philology“. She worked as a teacher, holds a first professional-qualification degree, 2004. She is a recipient of the honorary award „Neofit Rilski“, Ministry of Education, „for long-term comprehensive highly professional work in the system of public education“, 2007. Doctor of Teaching Methodology Bulgarian language, 2015. She held the position of senior expert in Bulgarian language and literature in the Regional Department of Education – Shumen. She is the author of articles and monographs on the problems of pedagogical communication, assessment in school and university education, educational management and quality management of education. He is a member of the Union of Scientists in Bulgaria and the Association of Professors from Slavic Countries.

Mirena Pavlova. Doctoral student in the doctoral program "Social pedagogy" at the department "Social and special pedagogy", Faculty of Pedagogy of Shumen University "Bishop Konstantin Preslavski", head coordinator at the Center for Quality of Education of the same university.

Copyright © 2022: Dobrevа, S. M. Pavlova

Article history: Received: 29/11/2022 Accepted: 01/12/2022 Published: 27/12/2022

Citation (APA): Dobrevа, S., M. Pavlova. (2022). The professional achievement of students as a measure of the quality of education in the University of Shumen, *Journal "Careers"*, vol. 2 (3), 70-86, <https://doi.org/46687/HBFO2839>

Многоаспектно е тълкуването на *понятието качество на образованието*. Често то се свързва с параметрите на резултатността, със степента на удовлетвореност на очакванията на различни участници в образователния процес от съответната институция, предоставяща образователна услуга. А. Моисеев дефинира понятието качество на образованието като „свкупност от съществени свойства и характеристики на резултатите от образованието, които са способни да удовлетворят потребностите на самите обучавани, на обществото на потребителите“ на образователни услуги [Моисеев, 2001: 44]. В аналогичен контекст дефинира понятието и М.М. Поташник, разглеждайки качеството на образованието като „сътношение между цели и резултати, мерки за достигане на целите (резултатите), като се има предвид че целите са зададени само операционално и са прогнозирани в зоната на потенциалното развитие на учениците“. Ученият смята, че „резултатите от образованието задължително трябва да включват в себе си оценка на това с каква цена (с цената на какви загуби) са постигнати тези резултати“ [Поташник и др., 2000: 24]. Д.Ш. Матрос, Д.М. Полев, Н.Н. Мельникова под качество на образованието разбират съответствието между цели и резултати, мярката за достигане до целите; подчертават задължителността да се мери с еднакви единици [Матрос и др., 1999: 3 – 19]. В.Н. Нуждин при определяне на качеството на образованието извежда три показателя – качество на съдържанието, качество на резултатите (на образованост на личността), качество на технологията на обучение (на методите за обучение и възпитание) [Нуждин, 1999]. Качеството на образованието е разглеждано и като „социална категория, която определя състоянието и резултатността от образованието, неговото съответствие на потребностите и очакванията на обществото (за различни социални групи) при развитието и формирането на гражданските, личностните и професионалните компетенции на личността“ [Шишов, 1998: 36]. А.Н. Стрижов обобщава, че качеството на образование като категория, характеризираща функционалните възможности на системата на образование и на личността, има две проекции – личностна (отразяваща индивидуалните траектории на

развитие на личността, нейната самооценка) и социално-педагогическа (свързана с външната оценка относно развитието на личността – от гледна точка на учители, родители, органи на управление, други социални потребители) [Стрижов, 2001: 23]. Трикомпонентна е и структурата за проследяване на качеството на образованието, представена от В.Ф. Покасов: качество на основните условия, качество на осъществявания образователен процес, качество на резултатите (обученост, сформираност на знания, умения навици, съхранено физическо и психическо здраве, успешна реализация в социума) [пред. по Покасов, 2012: 24].

В съвременните национални образователни програми и нормативни документи се експлицира приоритетността на проблема за качеството и на висшето образование. В своята адаптивност, гъвкавост и динамичност Болонският процес (1999 – 2010 година) става основата за развитието на съвременните промени във висшето образование. Р. Неминска извежда аспектите на обществената и парадигмалната промяна в отношението към образованието, технологиите и методиката на обучението като пряка продиктуваност от процесите, развивани в европейското образователно пространство. Авторката анализира шест срещи на министрите на висшето образование на страните членки по време на Болонския процес: „Прага, 2001 г., Берлин, 2003 г., Берген, 2005 г., Лондон, 2007 г., Льовен-ла-Ньов, 2009 г., Будапеща и Виена, 2010 г.“ и въз основа на това очертава развиващите етапи, по които преминава европейското висше образование, изгражда систематизирана представа за корените на съвременните промени и в националното висше образование. В Барселона през 2002 г. от ЕС е подчертана отговорността на европейското висше образование за превръщането му в „референция за качество“, изказан е призив „Европейската мрежа за осигуряване на качество на висшето образование да разработи съгласуван набор от стандарти, процедури и ръководство за осигуряване на качество на висшето образование“ [Неминска, 2020: 14 – 15]. Съизмерването на качеството на висшето образование с парадигмите на резултатността е един от фокусите на Лондонската среща от 2007 г., в контекста на която резултатността от ученето се дефинира чрез полезност, приложимост, остойностяване от

работодател, използване за мотивиране и личностно развитие. Допълнителни акценти в линията за повишаване на качеството на висшето образование внася Лисабонската стратегия от 2005 г., определяща висшето образование като основен фактор за улесняване на иновационната дейност, усвояване на „информационни и комуникационни технологии и устойчиво оползотворяване на ресурсите“ [пред. по Неминска, 2020: 19]. Към конкретни дейности на процесуално равнище насочва стратегия Европа 2020, чиято водеща инициатива „Младеж в движение“ има за цел подобряване на постиженията на образователните системи, улесняване на достъпа на младите хора до пазара на труда [Европа, 2020].

В основата на нормативните, структурните и процесуално-функционалните промени в сферата на висшето образование в България залягат законодателните инициативи на горепосочените процеси и стратегии. Приоритетни дейности по осигуряване и измерване на качеството на висшето образование в страната задава Националната агенция за оценяване и акредитация (НАОА), която, чрез включеността си в Европейския регистър за оценяване на качеството, спомага за въвеждането на надеждна национална система, оценяваща способността на националните институции да осигуряват високо качество на образователните услуги и научните изследвания чрез вътрешни системи за оценяване и поддържане на качеството. Изведената от НАОА отговорност на университетите предполага вътрешна система и политика за поддържане на качеството при съобразеност с приоритетите в Стратегията за развитието на висшето образование в България 2014 – 2020 г. и Националната стратегия за развитие на научите изследвания в Република България 2017 – 2030 г.

Притежаваната от висшите училища в България автономия за провеждане на образователен процес и научноизследователска дейност експлицира отговорността им при реализиране на политики и дейности по осигуряване на качеството на образователните услуги. По-горе представените европейски и национални тенденции и нормативни документи насочват към голямото значение на резултатността, на удовлетвореността на потребителите като аспекти на качеството на висшето образование, от една страна. От друга страна, подчертават

отговорността на всяка институция за осигуряване на качеството; значимостта на съответстващите им стратегии и политики за достигане до необходимото качество на висшето образование. В контекста на съобразеност с нормативните изисквания всяка образователна институция създава свои документи и програма за проследяване на качеството.

Качеството е мисия, на която и Шуменският университет „Епископ Константин Преславски“ (ШУ) също посвещава дейностите си по планиране и реализиране на образователен процес по подготовка на студенти, които да се реализират професионално в сферата на предучилищното и училищното образование. Документална основа на дейностите по проследяване на качеството в университета са: *Стратегия за развитие на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“ (2016 – 2025)*, открояваща мисията, визията, основната стратегическа цел и основните стратегически приоритети на институцията [Стратегия ШУ, 2016]; *Система за наблюдение, оценяване, поддържане и управление на качеството на обучението и на академичния състав*, отразяваща целите, задачите, принципите и подходите на политиката по качеството в Университета; органите за управление на качеството и техните отговорности; обектите, аспектите, принципите и критериите за оценка на качеството на образованието в ШУ; конкретните индикатори за тази оценка, осигуряващи необходимата коректност и сравнимост на резултатите; процедурите и методологията за наблюдение и оценка на качеството [*Система за наблюдение ... ШУ*]; *Наръчник по качеството на образованието*, разгръщаш концепцията на университетското ръководство за качеството на образованието, представящ основните принципи на действие на системата по качество, определящ отговорностите, правомощията и взаимоотношенията на различни нива на управление на качеството и регламентиращ технологията на контрол, оценъчните механизми, източниците на информация и др. [НКО]. Прилагането на Системата за управление на качеството на образованието и академичния състав в университета се базира още и на правилници за управление и процедури по качеството, работни инструкции по качеството, записи по качеството,

оперативни документи (планове, графици, списъци, формуляри, образци на анкетни карти и т.н), работна програма за управление на качеството. Действащата към момента Система за управление на качеството на образованието и академичния състав в ШУ обхваща всички сфери от дейността на висшето училище, както и образователния процес във всички образователни степени. Индикатори (подбрани съобразно изискванията за конкретност, измеримост и сравнимост на постигнатите резултати) представят образователната и научноизследователската дейност на преподавателите, докторантите и студентите; кариерното развитие на преподавателския и административния състав, повишаването на тяхната професионална квалификация; спазването на нормите на академичната и научната етика; административното обслужване на докторантите, студентите и преподавателите; социално-битовото обслужване на докторантите, студентите и преподавателите; нивото на информираност на обществото за дейността на Университета; степента на информираност на студентите, докторантите, преподавателите и служителите за взетите управленски решения; взаимодействието на Университета и на неговите основни структурни звена с потребителите на кадри.

В сферата на управление на качеството влиза и дейността на университетския Център за кариерно развитие (ЦКР), реализиращ информационни, комуникационни, консултантски, посреднически, обучителни и организационни функции; подпомагащ връзката на институционалните структури със студентската общност, с потребителите на кадри; процеса на професионално ориентиране и професионална реализация на обучаващите се и завършващите студенти; търсенето на кадри с определен професионален профил и ниво на компетентност от страна на бизнеса и другите потребители. Изграждащ и поддържащ база от данни за реализацията и кариерното израстване на завършилите Шуменския университет студенти, ЦКР предоставя на заинтересованите институции информация за равнището на качеството на образователните услуги в ШУ; осигурява услуги по ориентиране и консултиране на студентите; участва в обработката и съхраняването на първичните резултати от анкетните проучвания;

установява и поддържа връзки със структури от системата на Агенцията по заетостта, РУО на МОН, частни и неправителствени посреднически организации [<https://career.shu.bg/>].

Ежегодно разработваните работни програми за управление на качеството в ШУ „Епископ Константин Преславски“ уточняват приоритетните направления за осигуряване на качеството на обучението и свързаните с тях мерки и дейности за наблюдение, оценяване и управление на качеството през съответния период. През 2022 година акцентът е поставен върху практическата подготовка на студентите, успешността на реализацията им, като е работено по проект „Педагогически практики и продължаващо образование – актуални проблеми и предизвикателства“, вх. № РД-08-159 от 04.03.2022 г. Водещата цел е проследяване на реализацията на завършили студенти с цел оценка на ефективността на подготовката в специалностите от професионалните направления. Работната програма включва като втора основна задача събиране на база данни за възпитаниците на университета с педагогически профил и тяхната реализация в сферата на образованието.

Проучването на дела на реализиралите се студенти, съотнесеността на професионалната им дейност с придобитата специалност, тяхната удовлетвореност от полученото образование, както и удовлетвореността на потребителите от подготовката им, са важни показатели за значимостта на едно професионално направление и необходимостта от неговото по-нататъшно развитие. В този контекст настоящата статия представя резултатите от два типа изследвания: 1) писмена информация, предоставена от регионалните управления на образованието в България, относно реализирането на студентите с педагогически профил от Шуменския университет в училища и детски градини в страната (обработена е информация за 7018 възпитаници); 2) анкетни проучвания, проведени през 2022 година от Център за кариерно развитие към Шуменския университет сред студенти с педагогически профил (анкетирани са два випуска – завършили 2021 година – една година след завършване; завършили 2018 година – три години след завършване; обследвани са общо 794 възпитаници).

Първото изследване е свързано с изпращане на писма до всички регионални управления на

образованието в страната. С използване на метода анкетиране са зададени въпроси, целящи извличане на информация за дела на завършилите Шуменския университет студенти, които работят в училища и детски градини на територията на областта, вида на училищата, в които са се реализирали, придобитите професионално-квалификационни степени и заеманата длъжност. В проучването се включват представители от 24 регионални управления на

образованието (РУО) – 85,71% от управленията в страната. Не е върната към университета информация от РУО – Кърджали, РУО – Плевен, РУО – Перник и РУО – Хасково. РУО – Шумен е предложило информация само за работещите в училище (Таблица 1).

Таблица 1 Брой възпитаници на ШУ, реализиращи се в образователната система в България (по данни от РУО)

Област	Общ брой завършили	Брой завършили, работещи в:		
		Училище	Детска градина	Друго
Благоевград	15	13	1	1
Бургас	544	522	13	8
Варна	1378	994	347	37
Велико Търново	215	215	0	0
Видин	47	47	0	0
Враца	72	67	5	0
Габрово	79	79	0	0
Добрич	545	370	126	49
Кюстендил	8	8	0	0
Ловеч	69	69	0	0
Монтана	42	35	7	0
Пазарджик	1	1	0	0
Пловдив	43	41	0	2
Разград	724	558	142	24
Русе	381	385	0	0
Силистра	320	222	73	25
Сливен	171	156	14	1
Смолян	0	0	0	0
София град	101	92	0	9
София област	5	5	0	0
Стара Загора	81	73	7	1
Търговище	625	579	0	46
Шумен	1465	1465	-	-
Ямбол	87	87	0	0
Общо	7018	6083	735	203

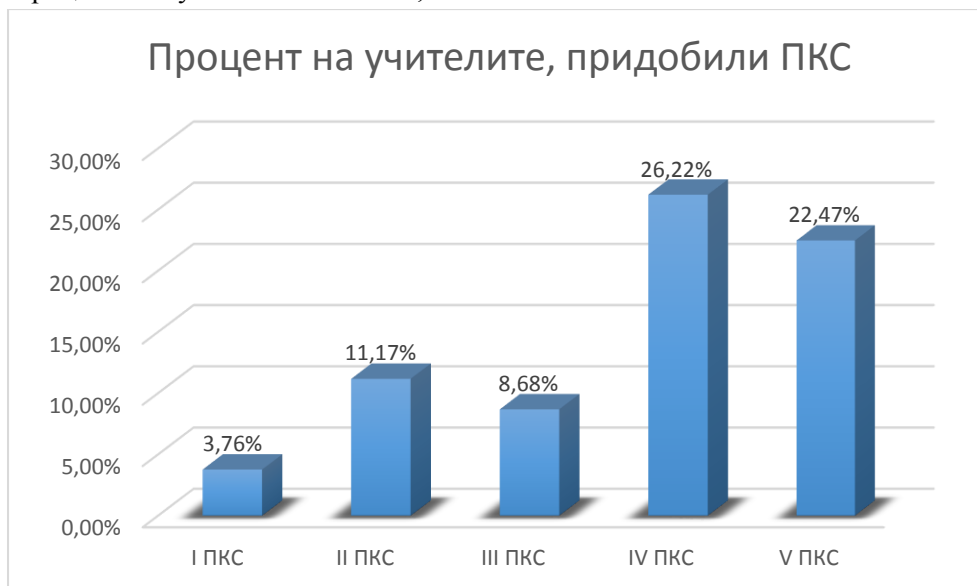
Регионалните управления на образованието разполагат с база данни за педагогическите специалисти, които упражняват учителската професия на територията на съответната административна област, както и за тяхната

специалност и висшето училище, в което са придобили бакалавърска или магистърска степен. Това позволява получаване на достоверна информация за реализацията на завършилите студенти. Най-голям брой учители, завършили

Шуменския университет (за които са предоставени данни от регионалните управления на образованието), се реализират към датата на проучването в областите: Шумен – 1465; Варна – 1378; Разград – 724; Търговище – 625; Добрич – 545; Бургас – 544; Русе – 381; Силистра – 320.

Като индикатори на качеството на образование в контекста на първото изследване са изведени: броят/процентът учители с ПКС,

броят/процентът заемани ръководни длъжности в училището/детската градина, броят/процентът на старшите и главните учители. От работещите в образователни институции 7018 възпитаници на Шуменския университет към датата на проучването 5074 – 72,3% са с придобита професионално-квалификационна степен (ПКС) (Диаграма 1).

Фиг. 1 Процентно разпределение на придобитите ПКС от учители, възпитаници на ШУ (по данни от РУО)

Обяснимо и съпоставимо с общата картина в страната, с най-висок дял са ниските степени (IV ПКС: 1840 – 26,22% и V ПКС: 1577 – 22,47%), но останалите степени също заемат значителна част. С I ПКС са 264 учители (шуменски възпитаници, за които е предоставена информация от регионалните управления), като най-голям е процентът в областите Пловдив (10%), Велико Търново (8,47%), Благоевград (8,33%), Видин (8,11%), Варна (7,63%). С II ПКС са 784 шуменски възпитаници, като на първите пет места по процент спрямо общия брой студенти, завършили Шуменския университет, работещи към дата анкетиране в системата на образованието, са областите: Кюстендил (37,50%), Габрово (27,85%), Монтана (26,19%), София град (20,79%), София област (20%). С III ПКС са 609 учители, като най-голям е процентът от работещите шуменски възпитаници в София област (20%) и в областите Ямбол (16,09%), Сливен (15,79%), Стара Загора (13,58%), Търговище (13,12%). Като се имат

предвид областите, в които се реализират най-много шуменски възпитаници, картината на дяловото разпределение на учителите с ПКС изглежда по различен начин. Като брой най-много шуменски възпитаници с първо ПКС работят в областите: Варна (67), Шумен (45), Бургас (32), Русе (20), Добрич (18); с второ ПКС – в областите: Шумен (116), Разград (111), Варна (100), Търговище (88), Бургас (84); с трето ПКС – в областите: Шумен (98), Търговище (88), Разград (81), Варна (76), Бургас (60).

Втори критерий към това изследване са длъжностите, заемани при професионалната реализация на шуменските възпитаници. Длъжностите, които заемат завършилите университета студенти, обхващат основните диапазони на професионалните профили на педагогическите специалисти. Най-висок дял заемат учителите по общообразователни учебни предмети (47,63%), следвани от началните учители (23,11%). Управленските кадри (директори и заместник-директори) са 9,59% от завършилите Шуменския университет. По-голямата част от

управляващите детски градини и училища (6,13% от общо 9,59% педагогически специалисти с ръководни функции), са директори. От процентното разпределение на общия брой завършили са изключени работещите в друга сфера извън образованието или в образователни институции като непедagogически персонал. От 7019 шуменски възпитаници (за които са получени данни от регионалните управления в страната; за Шуменска област – директно от училищата) 2199 (31,33%) са старши учители; 101 (1,44%) – главни учители; 243 (3,46%) са заместник-директори; 430 (6,13%) – директори. Най-многобройна е групата на главните учители в областите: Търговище (22), Разград (21), Шумен (20) и Бургас (19); а на старшите учители – в областите: Шумен (765), Търговище (353), Разград (341), Добрич (262) и Бургас (239).

От приведените по двата показателя данни е видно, че студентите, завършили Шуменския университет, не само масово работят в образователната система, но и продължават професионалната си квалификация и развитие, имат амбицията да се изкачват по йерархичната стълба – учител, старши учител, заместник-директор/директор и т.н.

Основна цел на второто изследване е установяване на мнението на потребителите на образователни услуги от Шуменския университет по посока ефективизиране на дейностите по осигуряване на качеството. Анкетното проучване е осъществено през 2022 г. чрез стандартна анкетна бланка, резултатите за която са предоставени от кариерен консултант (връзка със студенти) Кирил Кирилов към Център за кариерно развитие на Шуменския университет. Общият брой респонденти е 794 и разпределението им по

основни структурни звена представя таблица 2. Анкетираниите шуменски възпитаници са от следните магистърски и бакалавърски програми, съответно: Факултет по хуманитарни науки (ФХН) – ОКС бакалавър от специалност: История и география; ОКС магистър от специалностите: Краезнание, Педагогика на обучението по чужд език; Факултет по природни науки (ФПН) – ОКС бакалавър от специалностите: Биология и химия, География и биология; ОКС магистър от специалност: География и интерактивно образование; Факултет математика и информатика (ФМИ) – ОКС бакалавър от специалност: Математика и информатика; ОКС магистър от специалностите: Педагогика на обучението по математика, Педагогика на обучението по информатика и информационни технологии; Педагогически факултет (ПФ) – ОКС бакалавър от специалностите: Педагогика на обучението по изобразително изкуство, Педагогика на обучението по техника и технологии, Педагогика на обучението по музика, Педагогика на обучението по физическо възпитание, Предучилищна и начална училищна педагогика, Начална училищна педагогика с чужд език, Предучилищна педагогика; ОКС магистър от специалностите: Педагогика на обучението по изобразително изкуство – графичен дизайн, Педагогика на обучението по изобразително изкуство – живопис, Педагогика на обучението по музика, Физическо възпитание и спорт в училище, Начална училищна педагогика и информационни технологии, Иновации в началното образование, Иновации в предучилищното и началното образование, Иновации в предучилищното възпитание.

Таблица 2.
Характеристика на анкетираните през 2022 г.

Студенти, завършили 2021 година										
Критерии	ФХН		ФПН		ФМИ		ПФ		Общо	
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%
Мъж	3	7,32%	3	16,67%	3	14,29%	53	13,35%	62	13,00%
Жена	38	92,68%	15	83,33%	18	85,71%	344	86,65%	415	87,00%
Бакалавър	4	9,76%	11	61,11%	3	14,29%	102	25,69%	120	25,16%
Магистър	37	90,24%	7	38,89%	18	85,71%	295	74,31%	357	74,84%
Общо	41	100,00%	18	100,00%	21	100,00%	397	100,00%	477	100,00%
Студенти, завършили 2018 година										
Критерии	ФХН		ФПН		ФМИ		ПФ		ОБЩО	

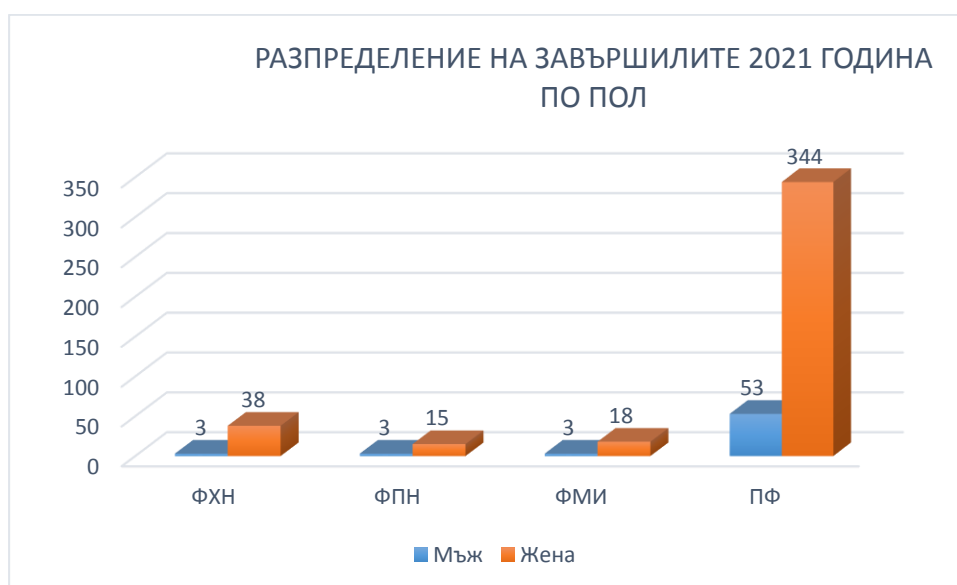
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%
Мъж	5	62,50%	3	16,67%	1	14,29%	30	10,56%	39	12,30%
Жена	3	37,50%	15	83,33%	6	85,71%	254	89,44%	278	87,70%
Бакалавър	8	100,00%	18	100,00%	7	100,00%	97	34,15%	130	41,01%
Магистър	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	187	65,85%	187	58,99%
Общо	8	100,00%	18	100,00%	7	100,00%	284	100,00%	317	100,00%

Проучено е мнението на 477 студенти с педагогически профил, завършили през 2021 г. и 317 – завършили 2018 г. От общо анкетирани 794 през 2022 г. шуменски възпитаници 693 (87,28%) са жени, 101 – мъже (12,72%), като ОКС бакалавър са 250 студенти (31,49%), ОКС магистър – 544

респонденти (68,51%). Още на етап образование очевидна е тенденцията на феминизация – преобладават студентите от женски пол, обучавани в специалности с педагогически профил, във всички факултети (диаграма 2 и 3).

Фиг. 2 Разпределение на завършилите през 2018 г. студенти по пол

Фиг. 3 Разпределение на завършилите през 2021 г. студенти по пол

Разпределението на анкетираниите по Педагогическия факултет на Шуменския факултети представят диаграми 4 и 5. Най-многобройна група са студентите, обучавани в университет.

Фиг. 4.Разпределение по факултети(завършили 2018 г.)

Фиг. 5.Разпределение по факултети(завършили 2021 г.)

Като индикатори за качеството на образованието при второто изследване (въз основа на предоставените от Центъра за кариерно развитие данни) са изведени показателите: професионални ангажименти към момента на анкетиране; начален период на професионална реализация; професионална реализация в съответствие със завършената специалност;

удовлетвореност от подготовката в университета; университетското образование като предпоставка за добра професионална реализация. Рефлексия върху качеството на образованието в институцията осъществяват и препоръките, дадени от респондентите, относно аспекти за подобряване на университетската подготовка.

От 794 респонденти към датата на анкетирание професионално ангажирани са 607 (76,45%), не работят 179 (22,54%), в майчинство – 8 (1,01%). Разпределението на работещи и неработещи шуменски възпитаници към периода на анкетирание представят диаграми 6 и 7.

Фиг. 6. Професионална ангажираност към датата на изследването (выпуск 2018 г.)

Фиг. 7. Професионална ангажираност към датата на изследването (выпуск 2021 г.)

В изследването е включен и въпрос, проверяващ в какъв период след завършване на университета студентите успяват да започнат професионална дейност (Таблица 3). Най-често завършилите студенти започват работа до шест месеца след дипломиране – 403 (50,76%). През периода от шест месеца до една година

професионални ангажменти придобиват 124 респонденти (15,62%). Преди периода на дипломиране (още като студенти) работят 88 (11,08%). Не са дали отговор на въпроса 179 анкетирани (22,54%).

Таблица 3 Начало на професионалната реализация

Ако работите, колко време след дипломирането си?									
Факултет и	Преди да се дипломирам		До 6 м.		От 6 м. до 1 г.		Неотговорили		Общо
Завършили 2021 година									
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	
ФХН	2	4,88%	26	63,41%	5	12,20%	8	19,51%	41
ФПН	1	5,56%	10	55,56%	1	5,56%	6	33,33%	18
ФМИ	0	0,00%	13	61,90%	5	23,81%	3	14,29%	21
ПФ	65	16,37%	171	43,07%	68	17,13%	93	23,43%	397
ОБЩО	68	14,26%	220	46,12%	79	16,56%	110	23,06%	477
Завършили 2018 година									
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	
ФХН	1	12,50%	4	50,00%	0	0,00%	3	37,50%	8
ФПН	0	0,00%	11	61,11%	3	16,67%	4	22,22%	18
ФМИ	0	0,00%	4	57,14%	0	0,00%	3	42,86%	7
ПФ	19	6,69%	164	57,75%	42	14,79%	59	20,77%	284
ОБЩО	20	6,31%	183	57,73%	45	14,20%	69	21,77%	317

Важен критерий за обобщаване на професионалната дейност със завършената качеството на образованието е професионалната специалност (Таблица 4). реализация на шуменските възпитаници в контекста на пряката им ангажираност в

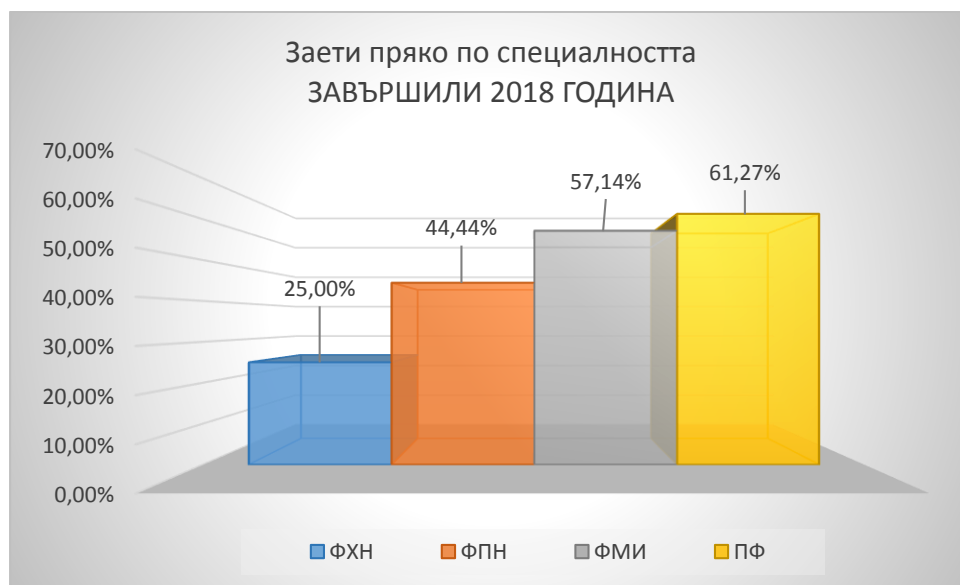
Таблица 4
Съответствие между професионалната ангажираност и завършената специалност

Заети ли сте пряко по завършената специалност?									
Завършили 2021 година									
Факултети	Заети пряко		Заети непряко		Заети в несвързана със специалността област		Неотговорили		Общо
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	
ФХН	25	60,98%	8	19,51%	0	0,00%	8	19,51%	41
ФПН	10	55,56%	2	11,11%	0	0,00%	6	33,33%	18
ФМИ	15	71,43%	1	4,76%	1	4,76%	4	19,05%	21
ПФ	200	50,38%	83	20,91%	22	5,54%	92	23,17%	397
ОБЩО	250	52,41%	94	19,71%	23	4,82%	110	23,06%	477
Завършили 2018 година									
Факултети	Заети пряко		Заети непряко		Заети в несвързана със специалността област		Неотговорили		Общо
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	
ФХН	2	25,00%	3	37,50%	0	0,00%	3	37,50%	8
ФПН	8	44,44%	4	22,22%	2	11,11%	4	22,22%	18
ФМИ	4	57,14%	0	0,00%	0	0,00%	3	42,86%	7

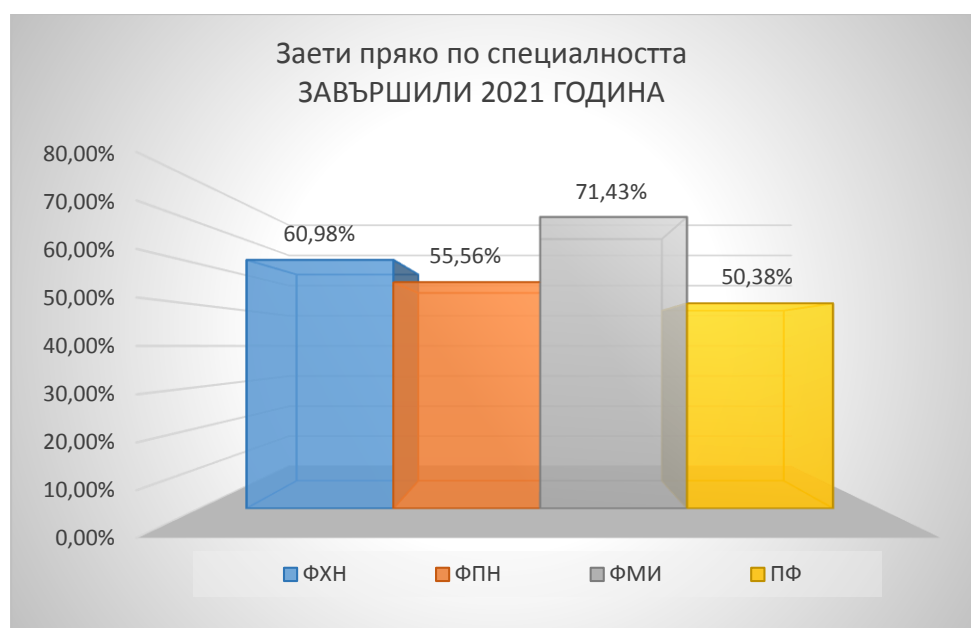
ПФ	174	61,27%	37	13,03%	14	4,93%	59	20,77%	284
ОБЩО	188	59,31%	44	13,88%	16	5,05%	69	21,77%	317

Диаграма 8 и 9 показват, че през годините се променя процентът на студентите по факултети, които са пряко ангажирани в дейности по завършената в университета специалност. За цялостното изследване общият процент на професионално реализираните се в подобен

контекст е 438 (55,16%). За завършилите през 2018 година този процент е най-голям за студентите от Педагогическия факултет – 61,27% (174), а за завършилите през 2021 г. – за студентите от Факултета математика и информатика – 71,43% (15 випускници).

Фиг. 8 Професионална ангажираност в съответствие с придобитата специалност (випуск 2018 г.)

Фиг. 9 Професионална ангажираност в съответствие с придобитата специалност (випуск 2021 г.)

Професионалното реализиране на шуменските възпитаници се осъществява предимно в български фирми. За разглежданите

випуски от 2018 и 2021 г. реализацията в български (държавни и частни) фирми имат 610 възпитаници (76,83%), като в държавни институции работят 470 възпитаници – 59,19% от анкетираните (Диаграми 10 и 11).

Фиг. 10 Институции за професионална реализация (випуск 2018 г.)

Фиг. 11 Институции за професионална реализация (випуск 2021 г.)

Беспорен показател за осигурено качество на образованието при подготовката на студенти с педагогически профил е оценката на

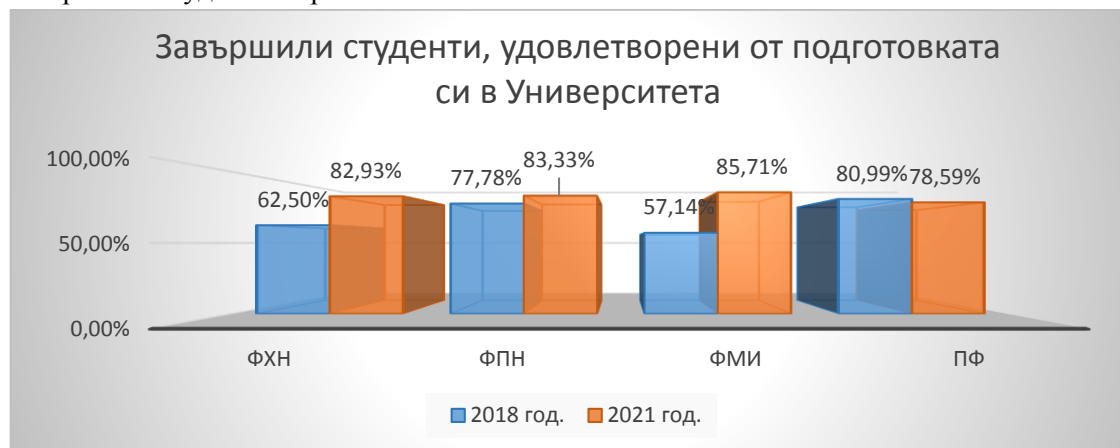
удовлетвореността им от позицията вече на завършили и работещи (предимствено) в образователната сфера в България (Таблица 5).

Таблица 5.
Удовлетвореност на бившите възпитаници от университетската подготовка

Удовлетворени ли сте от подготовката си в Университета?									
Завършили 2021 година									
Факултети	Да		Не		Не мога да преценя		Неотговорили		Общо
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	
ФХН	34	82,93%	0	0,00%	7	17,07%	0	0,00%	41
ФПН	15	83,33%	3	16,67%	0	0,00%	0	0,00%	18
ФМИ	18	85,71%	3	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	21
ПФ	312	78,59%	0	0,00%	85	21,41%	0	0,00%	397
ОБЩО	379	79,45%	6	1,26%	92	19,29%	0	0,00%	477
Завършили 2018 година									
Факултети	Да		Не		Не мога да преценя		Неотговорили		Общо
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	
ФХН	5	62,50%	0	0,00%	3	37,50%	0	0,00%	8
ФПН	14	77,78%	0	0,00%	4	22,22%	0	0,00%	18
ФМИ	4	57,14%	0	0,00%	1	14,29%	2	28,57%	7
ПФ	230	80,99%	0	0,00%	54	19,01%	0	0,00%	284
ОБЩО	253	79,81%	0	0,00%	62	19,56%	2	0,63%	317

Минимален е броят на неотговорилите на въпроса респонденти (двама – 0,25%), както и на тези, които са неудовлетворени от университетската си подготовка (шестима – 0,76% от ФМИ и ФПН). 154 (19,4%) респонденти нямат мнение по въпроса – не могат да изкажат преценка за удовлетвореност/неудовлетвореност. Най-

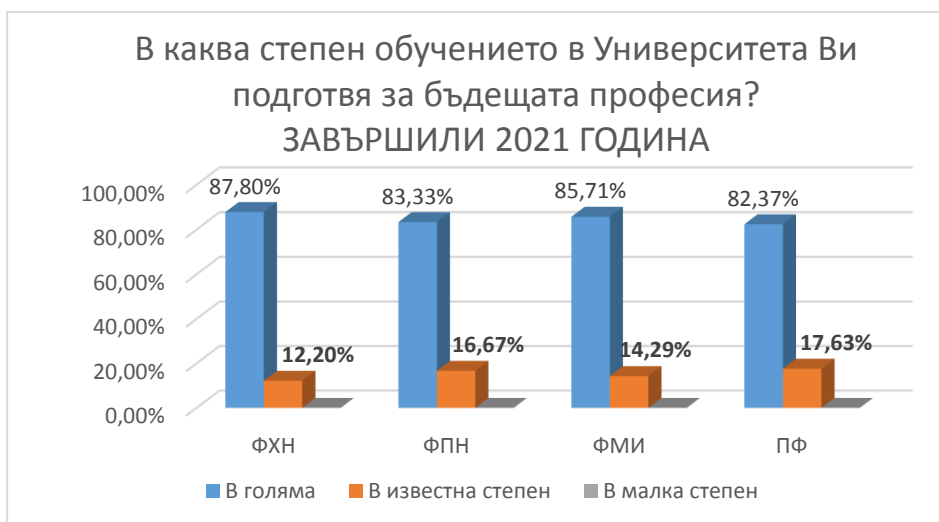
многобройна е групата на анкетираните, които категорично изразяват позиция на удовлетвореност от наученото в университета – 632 (84,64%). Разпределението на студентите, изразили удовлетвореност от университетската си подготовка, представя диаграма 12.

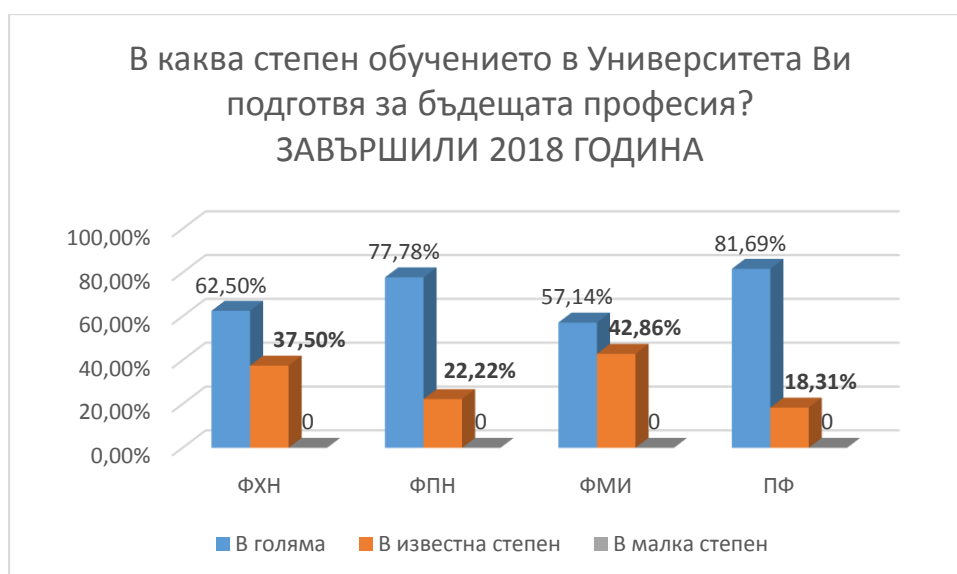
Диаграма 12 Удовлетвореност от университетската подготовка

В контекста на положителната оценъчност на качеството на образованието може да бъде изтъквана и резултатността от анкетата относно оценената степен на полезност от университетската подготовка за реализирането на бъдещата професия и степента на подготвеност за професионална реализация. В голяма степен са удовлетворени 651 респонденти (81,99% от анкетираните), като такава степен на удовлетвореност са заявили по факултети: ФХН – 41 (83,67% от анкетираните представители от факултета); ФПН – 29 (80,56% от анкетираните представители от факултета); ФМИ – 22 (78,57% от анкетираните представители от факултета); ПФ – 559 (82,09% от анкетираните представители от

факултета). Разпределението по факултети за всяка от изследваните години представят диаграми 13 и 14. Удовлетвореност в известна степен е споделена от 143 респонденти (18,01% от анкетираните), като такава степен на удовлетвореност са заявили по факултети: ФХН – 8 (16,33% от анкетираните представители от факултета); ФПН – 7 (19,44% от анкетираните представители от факултета); ФМИ – 6 (21,43% от анкетираните представители от факултета); ПФ – 122 (17,91% от анкетираните представители от факултета). Не са налични шуменски възпитаници, които да са посочили ниска степен на удовлетвореност от подготвеността им за бъдещата педагогическа професия (диаграма 13 и 14).

Фиг. 13. Степен на подготвеност за бъдещата професия (випуск 2021 г.)

Фиг. 14. Степен на подготвеност за бъдещата професия (випуск 2018 г.)

Ценни са и препоръките, които завършилите студенти отправят с цел подобряване на качеството на университетската подготовка на кадрите с педагогически профил. Предимствено тези препоръки се отнася до наблюдаване на

специалните предмети и засилване на практическата подготовка – препоръчано от 234 респонденти, 29,47% анкетирани (Таблица 6).

Таблица 6
Препоръки на бившите възпитаници към университетската подготовка

Имате ли някакви препоръки към университета?											
Факултети	Да се наблегне на специалните предмети		Лектори, работещи във водещи фирми/чужбина		Да се наблегне на чужд език		Повече практика и стаж		Не		Общо
Общо за завършили през 2018 и 2021 година											
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой
ФХН	11	22,45%	0	0,00%	5	10,20%	13	26,53%	20	40,82%	49
ФПН	6	16,67%	0	0,00%	0	0,00%	11	30,56%	19	52,77%	36
ФМИ	2	7,14%	0	0,00%	5	17,86%	8	28,57%	13	46,43%	28
ПФ	143	21,00%	28	4,11%	0	0,00%	159	23,35%	351	51,54%	681
Завършили 2021 година											
ФХН	10	24,39%	0	0,00%	0	0,00%	13	31,71%	18	43,90%	41
ФПН	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	33,33%	12	66,67%	18
ФМИ	0	0,00%	0	0,00%	5	23,81%	7	33,33%	9	42,86%	21
ПФ	85	21,41%	17	4,28%	0	0,00%	91	22,92%	204	51,39%	397
Завършили 2018 година											
ФХН	1	12,50%	0	0,00%	5	62,50%	0	0,00%	2	25,00%	8
ФПН	6	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	5	27,78%	7	38,89%	18
ФМИ	2	28,57%	0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	4	57,14%	7
ПФ	58	20,42%	11	3,87%	0	0,00%	68	23,94%	147	51,76%	284

Изводи и препоръки

От така представеното изследване могат да се направят следните изводи:

– Шуменският университет осигурява високо качество на образованието, видно от реализацията на завършилите студенти. Повечето от тях са от педагогическия факултет, а длъжностите, които заемат, обхващат основните диапазони на професионалните профили на педагогическите специалисти. Те работят като учители или ръководни кадри в институциите от предучилищното и училищното образование в страната.

– Студентите са удовлетворени във висока степен от придобитите компетентности по време на обучението, които са полезни в бъдещата им

професия като учители. Развиват знанията и уменията си чрез допълнителна подготовка и придобиване на професионално-квалификационни степени. Удовлетвореността на завършилите през 2021 година е по-висока в сравнение със завършилите през 2018 година, което показва устойчивост на качеството на преподаване и учене и развитие и подобряване на качеството на образованието в университета.

– Завършилите студенти получават професионална реализация на пазара на труда в съответствие със завършената специалност, което доказва предварителната и последващата им мотивация за упражняване на придобитите професии и специалности и е показател за

качеството на образование, осигурявано от висшето училище.

Въпреки осигуреното високо качество на образование, могат да се направят определени препоръки, които да способстват постигането на още по-добро качество, да осигурят неговата устойчивост и да създадат предпоставки за последващо подобряване. Препоръките следват от изразеното мнение на завършилите студенти и обобщено се свеждат до следното:

– Повишаване на практическата насоченост на обучението с цел придобиване на умения за упражняване на професиите и специалностите в трудовата кариера.

– По-висок дял на специалните предмети в сравнение с общотеоретичните, което ще осигури по-специализирано обучение във връзка с професионалния профил на изучаваните професии и специалности и по-добра подготовка за бъдещата реализация на студентите.

– Повишаване на часовете за практика и стаж във връзка с практическата подготовка на студентите и осигуряване на по-високо качество на уменията за упражняване на бъдещата професия.

– Засилено изучаване на чужди езици, които да способстват мобилността на завършилите студенти в посока обмяна на добри практики и опит в международни мрежи за споделено учене и подобряване на компетентностите.

– Привличане на водещи лектори от университети от други страни за разширяване на знанията и уменията и прилагане на доказано добри практики на чужди държави в обучението на студентите от университета.

Предложените в настоящото изследване резултати и обобщеният им анализ са от съществено значение при разработката на бъдещи проекти от университетската комисия по качеството, както и при изготвянето на работни програми по осигуряване и поддържане, управление и оценка на качеството на образованието и на академичния състав в Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“.

REFERENCES:

1. Evropa (2020): Strategiya za inteligentен, ustoychiv I priobshtavasht rastezh. Evropeyska komisiya, Bryuksel. http://ec.europa.eu/europe2020/index_bg.htm. (Достъп: 11.10.2021).
2. Matros, D.Sh., D.M. Polev, N.N. Melynikova (1999): Shkolnyye tehnologii, 1999, № 3, s. 3 – 19.

3. Moiseev, A. M. i dr. (2001): Moiseev, A.M. i dr. Proektirovanie sistem vnutrishkolynogo upravleniya. Posobie dlya ruk. obrazovat. uchrezhdeniy i territor. obrazovat. sistem Moskva: Pedagogicheskoe obshtestvo Rossii. ISBN 5-93134-114-5.

4. Neminska, R. (2020): Prilozhenie na izsledovatel'skiya podhod za povishavane na kachestvoto pri akademichnoto obuchenie na studenti pedagozi. Stara Zagora: Kota. ISBN 978-954-305-558-6.

5. Nuzhdin V.N. (1999): Informatsionnye tehnologii i kachestvo obrazovaniya (regionalnyne aspekty). Ivanovo.

6. Pokasov, V.F. (2012): Upravlenie kachestvom obrazovaniya sovremennoy shkoly (metodicheskie materialy). Stavropol: SKIRO PK i PRO.

7. Potashnik, M.M. i dr. (2000): Potashnik, M.M., E.A. Yamburg, D.Sh. Matros, A.M. Moyseev, O.G. Homerakm, I.N. Shterbo, I.B. Sennovskiyay, M.V. Levit, D.M. Polev, N.N. Melynikova, A. Yu. Murashov. Upravlenie kachestvom obrazovaniya: Praktikoorientirovannaya monografiya i metodicheskoe posobie. Moskva: Pedagogicheskoe obshtestvo Rossii. ISBN ISBN 5-93134-079-3.

8. Sistema za nablyudenie ... ShU: Sistema za nablyudenie, otsenyavane, poddarzhane i upravlenie na kachestvoto na obuchenieto i na akademichniya sastav. <http://uninet.shu.bg/upravlenienakachestvoto/sistema.pdf> (Dostap: 19.11.2022 g.).

9. Strategiya ShU (2016): Strategiya za razvitie na Shumenskiya universitet „Episkop Konstantin Preslavski“ (2016 – 2025). http://shu.bg/sites/default/files/ksk/Strategiya-2016_22.07.16..pdf.

10. Strizhov, A.N. (2001): Sovershenstvovanie sistemy upravleniya kachestvom obshtego obrazovaniya na munitsipalnom urovne. Dis... kand. ped. nauk, 13.00.01. Moskva.

11. NKO: Narachnik po kachestvoto na obrazovaniето. <http://uninet.shu.bg/upravlenienakachestvoto/narychnik-212new.pdf> (Dostap: 19.11.2022 g.).

12. Shishov, S.E. (1998): Monitoring kachestva obrazovaniya v shkole. Moskva: Pedagogicheskoe obshtestvo Rossii. ISBN 5-93134-007-6.

13. ESG (2015): Standarti i nasoki za osiguravane na kachestvoto v Evropeyskoto prostranstvo za vishe obrazovanie. May 2015. https://www.neaa.government.bg/images/files/SUKO/ESG_revised_edition_May_2015_BG.pdf (Dostap: 15.08.2022 g.).

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

КОНКУРС

За втора поредна година Центърът за кариерно развитие организира конкурс за есе под надслов „Професията, която ме прави щастлива“. През 2022 година в него взеха участие студенти от различни университети в България. Победител стана есето на нашата студентка Невена Тодорова! Предлагаме го на Вашето внимание!

ПРОФЕСИЯТА, КОЯТО МЕ ПРАВИ ЩАСТЛИВА

НЕВЕНА ТОДОРОВА

студентка в магистърска програма „Езиково обслужване на туризма и бизнеса“

Всеки човек има своите мечти, които се стреми да осъществи и реализира. Да покаже своя потенциал на развитие и интелект в академична среда. Да надгради своите знания за бъдеще и да приложи на практика, придобитите умения и житейски уроци извървяни с много четене в университета. Такъв човек съм и аз. Имам мечти и цели, целящ се в малките успехи, защото големите, сами ще ме намерят. Тук е актуална и поговорката „Бързай бавно, за да не пропуснеш съществените неща“. Постоянно се стремя да придобивам нови знания с цел, да ги използвам рационално в работното си ежедневие, но и да търпя критики от сторените грешки, от които мога само да извлека положителна поука за бъдеще.

Професията по която избрах, да се обучавам в нашия университет „Епископ Константин Преславски“ в магистърска степен е: Езиково обслужване на туризма и бизнеса – Английска филология. Една прекрасна широкоспектърна програма, която дава безброй възможности на студентите за реализация на пазара на труда. Учебното съдържание е добре подбрано и разпределено, спрямо учебното разпределение. Тематиката на съответните дисциплини е систематично стикована и дава насоки на студента, къде може да провери

допълнителна информация. Самите преподаватели са добре подготвени, всеки в своята област е компетентен в полза на студента. Това е и предпоставката, която ме върна отново в университета. Университетът в града, в който живея, работя и уча. Университет с история и традиции. Академичната общност е отзивчива, стремящи се да заинтригуват студентското внимание. Контактите между преподаватели и студенти са в отлични взаимоотношения, което пък от своя страна е важен фактор за всеки един бъдещ студент.

Обучителният процес е на много добро ниво. Макар, че през последните две/три години от настъпването на Covid 19, обучението през повечето време е онлайн. Но това не попречи, както на преподавателите, така и на студентите да осъществяват занятия, чрез електронната платформа на самия университет. Безспорен факт е, че обстановката в електронна среда не може да замени лекции или семинарни упражнения в учебна зала, но целта за опазването на човешкия живот е много по-важна.

Наскоро се дипломирах в друга специалност, която е отново към нашия университет. Мечтана, желана и осъществена. Реализиран студентски копнеж с безсънни нощи

на четене и писане. Път, който беше страшен, но славен. Извървян, но реализиран. Това ми даде основание отново да съм студентка. Да запиша следващото си висше образование, което да надгради знанията от първата ми специалност: „Културно историческо наследство и туризъм“ с педагогическа правоспособност – учител по История. Да си студент е хубаво нещо! Дава ти безброй шансове и реализации, ако ти сам пожелаеш да ги вземеш. Ако наистина си готов да извървиш пътя към нови знания и хоризонти. Но още по-хубаво е когато можеш да учиш и да се обучаваш в сферата, която работиш. Това ти дава стимул за нови знания, които да можеш да предоставиш на практика в реална среда. По този начин имаш наблюдения относно това, къде имаш пропуски и къде можеш да ги коригираш. Напоследък се забелязват промени и в обучителния процес в гимназиален етап или така нареченото „дуално обучение“ – научена теория, реализирана в практическа среда. Това е чудесна перспектива, даваща възможност на ученици, за начален старт в реалния живот и за бъдещи студенти, които да могат да се насочат в ранен етап от своето висше образование. Защото, както е казано: „Едно е на теория, съвсем друго на практика“. Това пък от друга страна те кара, да си дадеш равносметка за извървяния път. Дали си е струвало всичко това? Дали, когато вече практикуваш наученото в университетска среда си заслужава пътят, който всеки студент извървява. И тук отговора е Да!

Работата, контакта и общуването в средата на културния, пешеходния и опознавателния туризъм са съчетание от доброто обучение придобито в университета. Общуването с различни хора от цял свят те провокира, да се замислиш и друго: Колко езици трябва да знаеш, че да може да се разбереш с дадена националност и да представиш облика на даден обект? Тук отговора е английски език. Защото почти в цял свят се говори на английски. Масовото използване на този език е първи по важност, след останалите шест езика, а именно: немски, френски, руски, испански и китайски. Да приложиш наученото на практика е отговора на всички терзания и външения изпитани до този момент по време на твоето следване. Предпоставка за всички тези положителни

аспекти на обучение и развитие са правилната крачка за бъдещето. Всеки потенциален студент е форма за добър успех. Успех дължащ се на добро обучение, заимстван с добри практики.

Един преподавател изказа своите насоки към успеха, че четенето е безспорен фактор, стоящ пред всеки студент с успешна формула. Да, наистина е така, защото добрите знания и познания в дадена сфера на развитие се надграждат и самостоятелно. Четенето на допълнителна информация дава възможността пред всеки един от нас, сам да прецени коя информация ще му бъде полезна и коя ненужна, която може да предостави в сферата на работа. Бих добавила и следното, че независимо дали аудиторията е ученическа или студентска, тя не е „кофа за боклук“, която непременно трябва да бъде напълнена с излишна информация, а е факел който трябва да бъде запален, за да гори в положителна насока. Шуменския университет, преподавателската гилдия и специалността, по която се обучавах и се обучавам отново са именно този факел, който запалиха искрицата на знание, придобито и приложено в работна позиция.

Специалността обучаваща студентите „Езиково обслужване на туризма и бизнеса“ – Английска филология, Магистърска степен е добра инвестиция за всеки един студент. Самата специалност, дава широк кръг от познания в различни сфери на обучение, като: български език, английски език, география и история. Записвайки и педагогическа правоспособност – Английски език е още една отлична възможност за реализация, не само на пазара на труда, но и даваща увереност, която студента заслужава. Иновациите през последните години на обучение са добра предпоставка, както за развитие, така и за потенциал на студента. Реализацията в бъдещ план с чужд език е глобализацията в бъдещото поколение. Обучението в това направление е правилния път за него, целящ да работи в сферата на туризма и бизнеса. Защото тези два отрасъла имат нужда от добре подготвени кадри, които Шуменския университет може да предостави в това направление. Добрият кадър е добър имидж и за Университета. По този начин на реализация и

двете страни: обучаващата и пазарната, могат да си бъдат взаимно полезни.

Това е една добра предпоставка, която от друга страна ще стимулира студентите, да се обучава в български университет, а не зад граница. Направените статистически проучвания през последните години са доста стряскащи. Голям поток от бъдещи студенти, напускат родината си, за да се обучават в западни университети. А друга част от завършилите зрелостници не желаят да продължат в университети. Не бих казала, че нивото на обучение е на по-висока степен спрямо стандарта в българските университети. Българските университети и в частност Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“ е добра инвестиция от гледна точка на студента, желаещ да се обучава по дадена специалност от него. Самият университет предлага изобилие от специалности в различни степени и форми на обучение. Добрият подход на преподаватели и служители е важна крачка за

всеки бъдещ студент. Защото обучението днес е доброто бъдеще утре.

Щастлива съм, че съм студентка в Университет с 50 – годишна история. Университет, които ми даде основата чрез добри и знаещи преподаватели, за да съм един достоен наследник на патрона, чието име изричам „Епископ Константин Преславски“. Годишите на обучение ми вдъхват не самочувствие, а увереност. От която увереност, да черпя сили в дадените ми знания. Самите преподаватели ме учат на това, „Не какво мисля, а как да мисля“, за което съм безкрайно благодарна през всички години. Не е важно колко дипломи или научни титли имаш в дадена област, а да останеш Човек, защото в никой университет, не се преподава тази дисциплина. Затова ще взема само прекрасните спомени, а ще оставя само извървяни стъпки към знания, които мога да реализирам днес в сферата си на работа.

кариери

Във всеки брой на нашето списание ще представяме професионалната кариера и развитие на наши възпитаници. Успешната реализация на завършилите кадри на Шуменския университет от всички специалности е факт. На нашите страници ще популяризираме една голяма част от тях. Днес Ви представяме разказа на г-жа Антония Йовчева

ЗА ПЪРВОТО И НЕОБХОДИМО СЪТЪПАЛО КЪМ ПРОФЕСИОНАЛНИЯ УСПЕХ

Антония Колева е майка на две деца. Усмехнат и приветлив човек, който обича да помага на хората да имат по-усмихнат и щастлив ден. Тя е винаги позитивна и вижда живота в светлата му страна. Завършила е основното си образование в ППМГ „Нанчо Попович“ в Шумен. Възпитаник е на школа „А и Б“, благодарение на която е победител в много състезания, които са ѝ дали тласък в кариерата. Висшето си образование завършва в Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“ специалност „Информатика“. Магистратурата си „Софтуерно инженерство“ придобива в Софийския университет „Климент Охридски“.

Вие сте един от първите програмисти, завършили Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“ с успех Отличен 6.00. Каква е формулата на отличието?

Нямам претенции да знам наистина формулата на отличието. Това, което аз обичам да правя и си следвам като принципи е да не оставям на посредствеността да ме води. Не бих искала да кача, че съм перфекционист, но не оставям нещата полусвършени, предпочитам да извършвам всичко до край и може би това ми помага да бъде успешна поне с някои от нещата, които правя. Ключовите ми думи са постоянство и непосредственост.

Как се реализира един пълен отличник и вярно ли е твърдението, че идеалната диплома отваря повече врати?

Не бих го казала точно по този начин. Във всички интервюта за работа, на които съм се явявала или фирми, в които съм работила, един единствен път ме попитаха какъв ми е успехът в университета. А причината за това беше това, че ако един човек е наистина отличник по диплома това би показвало едно постоянство и желание работата до край да бъде винаги свършена, а това е важно качество за всяка професия. Оценката няма особено значение. Важното е да можеш да покажеш, че си постоянен и сериозен човек.

С какво се занимавате в момента?

Пиша софтуер, който участва във вътрешното управление на Commerce Bank – втората по големина банка в Германия. В България тя все още няма клонова мрежа, но имаме софтуерен център, където има над 400 ИТ специалисти, които се грижат за вътрешното осигуряване на системите на банката. Това помага за по-доброто използване на банковите продукти от нейните клиенти. Аз се грижа за част от системите, които помагат на брокерите, които търгуват с валута от името на банката, да правят по-добри сделки.

Обаче сте от България. Трудно ли се приемат българите в чуждестранни фирми. Макар че Вие живеете тук и работите за чуждестранна фирма?

Не бих казала, че трудно се приемат, тъй като аз досега съм работила в пет фирми – едната изцяло американска, другата българска, но работеща с американци... До сега не съм срещнала чужденец, който да се отнася негативно към българските програмисти. Ние сме сериозен, интелигентен и умен народ, който може и да върши работа и освен това я върши добре, колкото и нескромно да звучи.

Каква беше причината да изберете да работите не за българска, а за чужда фирма и защо останахте в България, макар че работите за Германия?

Винаги, когато си търся работа, търся подходяща работа. Без значение дали е към чужда фирма или не. Искан да се занимавам с нещо интересно и приятно и да няма прекалено голям стрес за мен. Предпочитам спокойствието и балансът между работното време и личния живот по-скоро да клони към личния живот. Имам две деца, които са още малки, и трябва да им отделям достатъчно време.

Работя в България, защото фирмата, за която работя в момента си търсеше служители за български офис. По принцип Commerce Bank искат да наемат хора в България, а не във Франкфурт например, където е седалището на

банката, тъй като тук специалистите са повече и по-добри и е много по-лесно да са в София, а не да се местят във Франкфурт.

Ако получите предложение за работа в чужбина ще изберете ли чуждата страна или ще останете тук, в България?

Много често и аз си задавам този въпрос. Като че ли ще клоня към отговора, че ще остана в България. Сменянето на държавата, в която живеем в момента би коствало много и не смятам че искам да предприема толкова голяма крачка. Разбира се, ако предложението включва достатъчно примамливи странични неща като придобивки за децата, работа за съпруга ми. Ако има подобно предложение сериозно бих се замислила да заминем.

Какъв е Вашият съвет към младите студенти, които тепърва тръгват по Вашия път?

На скоро ме помолиха да дам съвет на момичетата програмисти. Ще се върна към отговора на първия въпрос – посредствеността не води към нищо хубаво и ако искат да успеят в професията си, независимо коя е тя, да бъдат постоянни и сериозни и да държат на отдадеността към работата си и също така не трябва да мълчат. Когато нещо не им е ясно, имат въпрос или идея за някаква промяна, винаги трябва да говорят и да не се страхуват да не се страхуват. Защото лично аз не обичам да уча от книги, а чрез въпроси. Когато питам и получавам примери и сама стигна до решението на даден проблем.

Как бихте довършили изречението: Шуменският университет е...

Шуменският университет е място, в което намиращ много нови приятели и получаваши основите на професионалния си живот.

Интервюто взе: Юриета Иванова

ЦЕНТЪРЪТ ЗА КАРИЕРНО РАЗВИТИЕ БЛАГОДАРИ НА ВСИЧКИ СВОИ ПАРТНЬОРИ ЗА ПОЛЗОТВОРНАТА РАБОТА ПРЕЗ 2022 ГОДИНА!

Дирекция „Бюро по труда“ - гр.Шумен

„Каолин“ АД

Career Show

Фирма Regiocom

Sutherland Bulgaria

ИМ ПТАК ООД

„Заедно в час“

„Кей Би Си Банк“

Lidl България

Фирма „Контракс“

„Фрапорт туин стар еърпорт мениджмънт“ АД - летище Варна

„Билла България“

